

**МЕТОДИКА
ПРОВЕДЕННЯ
ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ
ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПОЛІГРАФА**

Навчальний посібник

ЗМІСТ

1.	Вступ	4
2.	Основні поняття і термінологія	4
3.	Принципи організації та проведення ПФДП	5
4.	Умови організації та проведення ПФДП	6
5.	Завдання, що вирішуються при проведенні ПФДП	7
6.	Обов'язки поліграфолога	8
7.	Вимоги до поліграфів для проведення ПФДП	9
8.	Загальнонаукові принципи ПФДП	9
9.	Основні методичні положення ПФДП	14
10.	Питання, що використовуються в ПФДП	15
10.1.	Вимоги до питань, що використовуються під час ПФД	15
10.2.	Нейтральні питання	18
10.3.	Контрольні питання	21
10.4.	Перевірочні питання	22
11.	Методи проведення ПФДП	25
11.1.	Термінологія	26
11.2.	Загальні положення	26
11.3.	Класифікація методів дослідження	26
12.	Метод виявлення приховуваної інформації (з відомим значенням)	26
12.1.	Тест «Пік напруги з відомим значенням» (KSPOT)	26
12.2.	Тест «Знання винного» (GKT)	27
12.3.	Блок питань «Пік напруги з відомим значенням»	29
12.4.	Тест «Фальшивий пік напруги» (FPOT)	32
12.5.	Блок питань «Фальшивий пік напруги» (природний)	33
12.6.	Блок питань «Фальшивий пік напруги» (штучний)	34
12.7.	Тест «Стимулюючий з відомим значенням» (KSS)	35
12.8.	Тест «Стимулюючий з відомим значенням» (модифікований)	35
13.	Метод виявлення приховуваної інформації (з невідомим значенням)	38
13.1.	Тест «Пошук піку напруги» (SPOT)	38
13.2.	Блок питань «Пошук піку напруги»	38
14.	Метод нейтрально-перевірочних питань (МНПП)	40
14.1.	Тест загальних питань (GQT)	40
14.2.	Модифікований тест нейтрально-перевірочних питань (MRI)	41
14.3.	Блок питань «Тріада Майнора»	42
15.	Метод контрольних питань (МКП)	37
15.1.	Методика питань порівняння Рейда (CQT)	44

15.2.	Методика порівняння зон Бакстера	45
15.2.1.	Тест «Фаза - Ви» (You Phase)	46
15.2.2.	Тест «Підозра - Знаєте - Ви» (SKY)	47
15.2.3.	Тест «З позитивним контролем» (PST)	48
15.2.4.	Блок питань «З позитивним контролем»	49
15.3.	Методика Матте	50
15.3.1.	Блок питань «Діада Матте»	51
15.4.	Методика штату Юта	52
15.4.1.	Тест порівняння зон Юти (UZCT)	53
16.	Метод комбінування методичних прийомів (МКПМ)	55
16.1.	«МВПІ + МКП»	55
16.2.	«МНПП + МКП»	56
16.3.	«МКП + МКП»	57
17.	Блоки питань (актуальність, специфіка)	57
18.	Етапи ПФДП	58
19.	Попередні заходи (перший етап)	58
19.1.	Отримання інформації від замовника	58
19.2.	Отримання інформації від респондента	59
19.3.	Узгодження організаційних питань із замовником	60
19.4.	Вибір приміщення для проведення ПФДП	60
19.5.	Підготовка матеріалів для дослідження	62
20.	Психофізіологічне дослідження (другий етап)	64
20.1.	Підготовчі заходи	64
20.2.	Консультування респондента	65
21.	Підготовка до проведення процедури дослідження	67
21.1.	Фіксація датчиків	68
22.	Проведення процедури дослідження	69
22.1.	Перевірка адекватності психоемоційного стану респондента	60
22.2.	Порядок дій в ході проведення процедури дослідження	61
23.	Протидії процедурі ПФДП	73
24.	Принципи аналізу і ухвалення рішення за результатами ПФДП	75
25.	Складання заключення дослідження	82
26.	Зберігання і використання результатів ПФДП із застосуванням поліграфа	83
27.	Висновок	84
28.	Література	84

1. Вступ

У посібнику викладені основні принципи і порядок проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа у вигляді приписів, що регламентують діяльність поліграфолога для вирішення поставлених перед ним завдань. У посібнику міститься теоретичне і експериментальне обґрунтування науково-практичних рекомендацій в скороченому об'ємі.

Посібник підготовлений в ході науково-дослідної роботи, виконаної представниками НАЦІОНАЛЬНОЇ АСОЦІАЦІЇ ПОЛІГРАФОЛОГІВ УКРАЇНИ (далі - НАПУ). У розробці посібника і експертній оцінці результатів дослідження брали участь досвідчені фахівці, які застосовують поліграф в оперативно-розшуковій діяльності й регулюванні трудових відносин.

Посібник призначений для використання в діяльності поліграфологів державних і комерційних організацій України у випадках службових і приватних розслідувань, оперативно-розшуковій діяльності, розслідуванні правопорушень, а також для вирішення завдань відбору та розстановки кадрів.

2. Основні поняття і термінологія

2.1. **Психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа** (далі ПФДП) - процедура застосування спеціальних знань, пов'язана з використанням технічних засобів, що не завдають шкоди життю і здоров'ю людини, яка забезпечує здійснення аналізу динаміки психофізіологічних реакцій людини у відповідь на стимули, що пред'являються, з метою перевірки достовірності інформації, повідомленої респондентом.

2.2. **Поліграф** - технічний пристрій, який дозволяє відстежувати динаміку фізіологічних реакцій респондента у відповідь на стимули, що пред'являються, за рахунок перетворення фізіологічних показників респіраторної, електрошкірної, серцево-судинної активності і т.п. в електричні сигнали, що відображаються у вигляді графіків.

2.3. **Процедура дослідження** - основний етап ПФДП, який передбачає пред'явлення респонденту стимулів, об'єднаних у блоки питань і тести, в особливому, методично обумовленому порядку, пов'язаний з використанням поліграфа.

2.4. **Респондент** - фізична дієздатна особа, яка добровільно приймає рішення про проходження процедури ПФДП, і яка підтвердила у письмовій формі свою згоду на участь в ПФДП.

2.5. **Поліграфолог** - особа, яка пройшла спеціальну підготовку в області проведення досліджень з використанням поліграфа і має документ, що засвідчує її право на ведення професійної діяльності в цій сфері.

2.6. **Замовник** - юридична або фізична особа, за чією ініціативою проводиться ПФД.

2.7. **Висновок за результатами ПФДП** - висновок з питань, поставленим перед поліграфологом, яке видається замовнику в письмовому вигляді.

2.8. **Матеріали ПФДП** - висновок поліграфолога; перелік питань, заданих респонденту в процесі тестування на поліграфі; реактограми; аудіо- і /або відеозаписи, зроблені в ході ПФДП.

3. Принципи організації і проведення ПФДП

3.1. Проведення ПФДП ґрунтується на принципах законності, дотримання прав і свобод людини й громадянина, а також незалежності поліграфолога, який проводить ПФДП, об'єктивності, всебічності і повноти досліджень, що проводяться із застосуванням сучасних досягнень науки і техніки.

3.2. ПФДП повинне проводитися тільки за наявності відповідного замовлення і тільки в межах кола питань, визначеного замовником. Ініціатива ПФДП також може належати і самому респонденту, відносно якого, на його думку, були висунені безпідставні звинувачення або підозри.

3.3. ПФДП здійснюється з дотриманням принципів гласності та добровільності, які виражаються у завчасному повідомленні респондента про можливість, терміни, цілі й порядок проведення ПФДП, що передбачає отримання від респондента письмової заяви про його згоду (відмову) на участь в ПФДП. При цьому поліграфолог зобов'язаний перевірити, що згода респондента дійсно добровільна (не є наслідком примусу або тиску з боку сторонніх або зацікавлених осіб).

3.4. Забороняється здійснення дій, що принижують честь респондента, його людську гідність, які створюють небезпеку для його життя і здоров'я, а також примус до дачі згоди на участь в ПФДП (задекларовані статтями 8-10 Конвенцій про захист прав людини і основних свобод).

3.5 Респондент має право відмовитися від ПФДП на будь-якому його етапі і не давати пояснень відносно причин виникнення у нього тих або інших реакцій.

3.6. Відмова від участі в ПФДП не може служити підставою для вжиття яких-небудь заходів, що порушують права респондента, передбачені чинним законодавством, і вона не є свідченням приховування респондентом запитуваної інформації.

3.7. Інформація, отримана в процесі проведення ПФДП, а також та, що міститься в матеріалах ПФДП, не підлягає розголошенню без згоди респондента, за винятком випадків, передбачених чинними нормативними актами.

3.8. Умови зберігання і використання матеріалів ПФДП повинні унеможливлувати їх втрату, спотворення або несанкціонований доступ до них.

4. Умови організації та проведення ПФДП

4.1. Організаційне забезпечення ПФДП на усіх етапах його проведення здійснює замовник.

4.2. Замовник в порядку, передбаченому чинним законодавством, надає поліграфологу інформацію і матеріали, необхідні для проведення ПФДП, характер і об'єм яких визначає поліграфолог.

4.3. Дата і час проведення ПФДП визначається поліграфологом спільно із замовником з урахуванням часу, необхідного для підготовки і проведення ПФДП.

4.4. З метою забезпечення якості діяльності, незалежно від об'єму завдань, що підлягають вирішенню, поліграфологу не рекомендується проводити дослідження із застосуванням поліграфа більше трьох людей в день.

4.5. На замовника покладається обов'язок із забезпечення прибуття особи, відносно якої планується проведення ПФДП, у встановлений час і місце, а також висувуються вимоги щодо забезпечення безпеки і комфортності приміщення, в якому буде проводиться ПФДП.

4.6. У разі присутності при проведенні ПФДП замовник повинен строго виконувати інструкції, отримані від поліграфолога, не втручатися в його дії, не робити яких-небудь зауважень або заяв без узгодження з поліграфологом.

4.7. З метою підвищення результативності ПФДП його слід проводити в умовах, що виключають спілкування респондента з особами, безпосередньо не задіяними в організації і проведенні дослідження. Рішення про присутність в приміщенні, де проводиться ПФДП, інших осіб окрім поліграфолога і респондента, приймається поліграфологом спільно із замовником відповідно до вимог чинного законодавства.

4.8. Оптимальна тривалість процедури дослідження складає від 1 до 3 годин. При великому об'ємі завдань, поставлених перед поліграфологом, ПФДП слід проводити поетапно, бажано в різні дні. Процедуру дослідження із застосуванням поліграфа доцільно проводити в першій половині дня (після хорошого сну і легкого сніданку респондента). Небажано проводити дослідження після 18 години і категорично забороняється проводити дослідження в нічний час доби (з 22 до 6 години).

4.9. Протипоказання проведення ПФДП:

- Повне або часткове порушення слуху;
- Нездатність говорити;
- Респонденти, молодші 12 років (дослідження респондента старше 12 років, але який не досяг 16 річного віку, проводиться тільки за наявності письмової згоди його законного представника);
- Фізичне або психічне виснаження респондента, а також, коли респондент знаходиться в стані сонливості, відчуженості або неконтрольованого перезбудження, не може координувати свої рухи і тому подібне;
- Психічне або соматичне захворювання в гострій фазі, а також у разі загострення хронічних захворювань, особливо пов'язаних з порушенням серцево-судинної або дихальної діяльності;
- Гострий больовий синдром;
- Епілепсія (об'єктивна ознака - наявність різноспрямованих рубців на лобі як наслідки епілептичних припадків у минулому);
- Менше доби після вживання сильнодіючих психоактивних речовин (наркотичних засобів або сильнодіючих лікарських препаратів), седативних препаратів (снодійні), альфа-блокаторів (препаратів, що знижують артеріальний тиск) або при наявності відповідних ознак вживання названих речовин;
- Стан алкогольного, наркотичного сп'яніння або явні ознаки абстиненції (похмільного синдрому);
- Вагітність (у ранніх термінах вагітності потрібне підтвердження довідкою лікаря);
- З метою прогнозування можливих дій або намірів респондента, не підкріплених конкретними даними;
- У разі, коли поліграфолог знаходиться в службовій або іншій залежності від респондента, а також за наявності інших обставин, які дають основу вважати, що поліграфолог особисто, прямо або опосередковано, зацікавлений в необ'єктивному результаті ПФДП.
- За наявності причин, які перешкоджають проведенню ПФДП, дослідження призупиняється. Питання про його відновлення вирішується поліграфологом спільно із замовником залежно від можливості усунення причин, перешкоджаючих проведенню ПФДП.

4.10. При проведенні ПФДП в обов'язковому порядку повинен здійснюватися аудіовідеозапис у встановленому чинним законодавством порядку (на усіх етапах ПФДП, від початку і до кінця кожного етапу ПФДП).

5. Завдання, які вирішуються при проведенні ПФДП

5.1. Метою ПФДП є перевірка достовірності інформації, що повідомляється респондентом.

5.2. Досягнення мети ПФДП забезпечується шляхом послідовного вирішення низки завдань із:

- Актуалізації образів, що зберігаються в пам'яті респондента, за рахунок пред'явлення стимулів, підібраних і систематизованих у відповідному порядку;
- Аналізу динаміки фізіологічних реакцій респондента у відповідь на стимули, що пред'являються;
- Виділення сукупності стимулів, ситуаційно значимих для респондента;
- Визначення міри інформованості респондента про подію і його деталі, що послужила приводом для проведення ПФДП.

5.3. Залежно від завдань, що підлягають розв'язанню, ПФДП може проводитися:

- При здійсненні оперативно-розшукової діяльності відповідно до вимог законодавства України, що регламентують цей вид діяльності;
- При здійсненні судочинства відповідно до вимог процесуального законодавства України;
- При вступі на державну службу та її проходженні відповідно до вимог законодавства України;
- При регулюванні трудових та інших, безпосередньо пов'язаних з ними, відносин відповідно до вимог трудового законодавства і нормативних актів, що регламентують окремі сфери життєдіяльності суспільства;
- За запитом фізичних або юридичних осіб відносно членів їх сімей або співробітників;
- За запитом респондентів, бажаючих підтвердити свою непричетність.

5.4. Оскільки ПФДП є одним з елементів комплексної перевірки достовірності інформації, що повідомляється респондентом, отримані при його проведенні відомості підлягають оцінці уповноваженими на те особами відповідно до загальних правил, встановлених чинним законодавством, які не дозволяють надавати відомості, отриманим з якого б то не було джерела, пріоритетне значення.

6. Обов'язки поліграфолога

6.1. Робота поліграфолога здійснюється з дотриманням Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основних свобод, Кодексу законів про працю України, Законів України «Про державну службу», «Про принципи запобігання і протидії корупції», «Про

міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про захист персональних даних», «Про інформацію» і інших нормативно-правових актів.

6.2. Поліграфолог зобов'язаний:

- Проводити ПФДП тільки після власноручного заповнення заяви про згоду респондента, з попередньою перевіркою добровільності згоди, відсутності примусу або тиску з боку сторонніх або зацікавлених осіб;
- Ознайомити респондента з тематиками питань, які будуть йому задані в ході процедури ПФДП;
- Припинити проведення ПФДП у разі погіршення самопочуття респондента; відмови респондента від проведення ПФДП; недотримання респондентом інструкцій поліграфолога, обумовлених методичними вимогами до проведення ПФДП;
- Дати роз'яснення щодо технології та організації проведення ПФДП;
- Представити замовникові висновок за результатами ПФДП і матеріали ПФДП;
- Зберігати в таємниці інформацію, яка стала йому відома у зв'язку з проведенням ПФДП, за винятком випадків, коли передача такої інформації здійснюється відповідно до законодавства України.

6.3. Поліграфолог повинен:

- Знати основи психофізіології та професійно володіти основними методами проведення ПФДП;
- Уміти професійно поводитися з поліграфом, на якому проводиться дослідження;
- Вільно володіти мовою, на якій проводиться ПФДП при роботі без перекладача (при необхідності - елементами спеціальної термінології, сленгу, жаргону, діалекту, який властивий респонденту);
- Ясно і чітко виражати свої думки при спілкуванні з респондентом (пояснюючи що-небудь, говорити по суті, уникаючи використання малозрозумілих для респондента спеціалізованих термінів);
- Проявляти наполегливість і не упускати зі своїх рук ініціативу під час проведення ПФДП;
- Присікати багатослівність респондента, домагатися від нього коротких, але змістовних відповідей на питання, що ставляться;
- Бути пильним, виявляти будь-які зміни в поведінці респондента;
- Творчо змінювати тактику проведення ПФДП відповідно до обставин, додаткової інформації або динаміки стану респондента;
- Проявляти витримку і такт, доброзичливість і шанобливе ставлення до респондента; створювати ділову і, в той же час, спокійну й довірливу атмосферу упродовж усього дослідження;
- Бути охайно одягненим (без яскравих і/або дорогих аксесуарів, без різких парфумерних запахів);
- Своїми діями і видом демонструвати високий рівень професіоналізму;
- Приступати до дослідження в належному фізичному і психічному стані.

7. Вимоги до поліграфів для проведення ПФДП

7.1. Обладнання

7.1.1. Усі реєстраційні канали поліграфа мають бути незалежними (окремі датчики), а також виключати взаємний вплив один на одного (екранування).

7.1.2. Поліграф повинен мати не більше 7-8 реєстраційних каналів (для можливості одночасного відстежування показників).

7.1.3. Поліграф обов'язково повинен містити 2 основних реєстраційних канали високого рівня достовірності (які унеможливають свідоме спотворення показників) :

- Канал електрошкірної активності, що показує динаміку провідності шкіри (шкірно-гальванічні реакції) і опору шкіри (шкірного опору) екзосоматичним методом. Тип датчика - електроди (позолочені або посріблені);

- Канал периферичної серцево-судинної активності, що показує динаміку частоти сердечних скорочень і тонуусу судинної стінки артеріол (артерій) екзосоматичним методом. Тип датчика - світлодіодний (фотоплетизмографічний) або мембранний перетворювач (п'єзоплетизмографічний).

7.1.4. Поліграф обов'язково повинен містити основні реєстраційні канали середнього рівня достовірності (не виключаючих можливості свідомого спотворення показників) - канал респіраторної активності, що показує динаміку глибини і частоти дихання, у кількості 2 штук: «торакальний» (грудний) і «абдомінальний» (черевний). Тип датчика - пневматичний сільфон або мембранний перетворювач (п'єзокераміка).

7.1.5. Поліграфи також можуть утримувати допоміжні реєстраційні канали:

- Канал центральної серцево-судинної активності, що показує динаміку частоти сердечних скорочень і тонуусу судинної стінки магістральних артерій (вен) екзосоматичним методом; тип датчика - пневматична манжета для виміру кров'яного тиску (плечева або пальцева) або мембранний перетворювач (п'єзокераміка);

- Канал акустичної активності, що дозволяє фіксувати гучність, час, тембр відповідей і малопомітні звуки (артефакти і протидії); тип датчика - мікрофон, фіксуючий усі типи артефактів або ларингофон, що виключає «зовнішні» артефакти;

- Канал м'язової активності, що дозволяє фіксувати малопомітні рухи м'язів тіла; тип датчика - пневматична подушка або мембранний перетворювач (п'єзокераміка);

- Канал мімічної активності, що дозволяє фіксувати малопомітні рухи м'язів обличчя; тип датчика - мембранний перетворювач (п'єзокераміка).

7.2. Програмне забезпечення

7.2.1. Програмне забезпечення поліграфа повинне надавати можливість фіксувати як мінімум такий об'єм інформації:

- Ідентифікаційні дані респондента;
- Дату і час проведення дослідження;
- Початок і завершення запису фізіологічних реакцій;
- Встановлені налаштування чутливості датчиків;
- Маркування стимулів;
- Період пред'явлення стимулу;
- Фіксація відповідей респондента (час і категорія);

- Період запису фізіологічного реагування після пред'явлення стимулу;
- Маркування поліграм (позначення артефактів і інше);
- Зміни в налаштуваннях (центрування, зміна рівня чутливості і масштабу);
- Запис «динамічних» фізіологічних показників (реактограм);
- Запис «статичних» фізіологічних показників (цифрових значень).

7.2.2. Програмне забезпечення поліграфа повинне унеможлилювати редагування або видалення стимулів і фізіологічних показників в раніше проведених дослідженнях (з метою уникнення фальсифікацій).

7.2.3. У програмному забезпеченні поліграфа обов'язково має бути демонстраційна версія, що дозволяє проводити тільки перегляд раніше проведених досліджень (необхідно для можливості проведення якісної експертизи фахівцем, залученим опонуючою стороною).

7.2.4. Інтегрування засобів аудіо і відеозапису в програмне забезпечення поліграфа є обов'язковим за умови можливості відтворення запису ПФДП, починаючи з моменту входу респондента в приміщення і закінчуючи його виходом з приміщення.

8. Загальнонаукові принципи ПФДП

8.1. Прикладне завдання виявлення у людини приховуваної інформації вирішується двома способами: психологічним і психофізіологічним.

8.2. Психофізіологічний спосіб виявлення у людини приховуваної інформації полягає в тому, що аналіз «внутрішніх», не доступних апаратурній фіксації, процесів припускає виявлення їх взаємозв'язку з одночасно протікаючими і доступними для апаратурної фіксації «зовнішніми» процесами, в яких механізм «внутрішніх» процесів знаходить своє відображення. Це дозволяє досліджувати їх опосередкованим чином, вивчаючи «зовнішні» кореляти.

8.3. Як відомо з психофізіології, сукупність образів, пов'язаних з досліджуваною подією, утворює в пам'яті людини єдиний комплекс. Активація одного з елементів комплексу, окрім волі людини, автоматично реконструює сукупність усіх його елементів, що проявляється в зміні фізіологічних процесів.

8.4. У даній методиці технічним засобом, що дозволяє реалізувати психофізіологічний спосіб виявлення у людини приховуваної інформації, є комп'ютерний поліграф - багатоцільове обладнання, призначене для одночасної реєстрації декількох фізіологічних процесів.

8.5. Загальнонауковою базою ПФДП служить психофізіологічний феномен, який полягає в тому, що зовнішній інформаційний стимул про подію, збережену в пам'яті людини і є значимою в ситуації відповідного дослідження, стійко викликає фізіологічну реакцію, яка перевищує реакції на аналогічні стимули, що пред'являються в тих же умовах, але не пов'язані з досліджуваною подією. Психофізіологічний феномен, будучи невід'ємним явищем людської психіки, чітко відстежується (окрім ситуації ПФДП) як в процесі свідомої операторської діяльності, так і при неусвідомлюваному сприйнятті людиною суб'єктивно значимих для неї стимулів.

8.6. Фізіологічні реакції, реєстровані в ході ПФДП, можуть бути обумовлені не лише психічними процесами, пов'язаними з приховуванням інформації, але й іншими психічними проявами респондента. До теперішнього часу не виявлені чіткі фізіологічні ознаки, що однозначно вказують на правдивість або брехливість відповідей респондента, або на інші психічні процеси (наприклад, переляк, здивування і т.п.), що призводять до появи цих

реакцій.

8.7. Фізіологічні процеси за приховування інформації схожі на ті, що відбуваються при когнітивному дисонансі - активація процесів напруги унаслідок невідповідності минулого досвіду відносно справжньої ситуації (приховання інформації). На противагу цьому, фізіологічні процеси при підтвердженні інформації схожі на ті, що відбуваються при когнітивному консонансі - активації процесів розслаблення внаслідок відповідності минулого досвіду відносно справжньої ситуації (підтвердження інформації).

8.8. В ході ПФДП неспецифічне збільшення фізіологічних реакцій на той або інший стимул є лише свідченням суб'єктивної значущості стимулу (міри активації процесів напруги). Науково обґрунтованих і загально визнаних методів диференціації фізіологічних процесів залежно від причин виникнення на сьогодні не існує. Тому розмежування фізіологічних реакцій, обумовлених приховуванням/підтвердженням інформації та реакцій іншої природи пов'язане зі значними труднощами.

8.9. Аналіз взаємозв'язків, ролі та місця психологічних процесів пам'яті, уваги, емоцій, установок й інших в механізмах психофізіологічного феномену засвідчує, що процедура ПФДП є процесом цілеспрямованого тестування пам'яті. При з'ясуванні питання про інформованість респондента щодо досліджуваної події цільовими стимулами можуть виступати різні ознаки цієї події. У разі дослідження із застосуванням поліграфа образи реальних подій можуть бути актуалізовані в пам'яті респондента, а потім виявлені за допомоги відібраних стимулів, що пред'являються під дією цілеспрямованої установки, яка задається поліграфологом, з подальшою реєстрацією ним фізіологічних реакцій, виникаючих у відповідь на ці стимули.

8.10. Для досягнення максимальної ефективності цілеспрямованого тестування пам'яті необхідно враховувати особливості психофізіології пам'яті:

8.10.1. Формування сукупності образів пам'яті відносно досліджуваної події відбувається в прямому хронологічному порядку:

- Формування сукупності образів в пам'яті розпочинається з періоду часу, який передує події (фрагмент «До»);
- Початковий етап формування сукупності образів продовжується у періоді часу здійснення події (фрагмент «В ході»);
- Формування сукупності образів в пам'яті закінчується періодом часу після події, що сталася (фрагмент «Після»).

Отже, реконструкцію сукупності образів пам'яті відносно досліджуваної події оптимально робити в тій же хронологічній послідовності, як вона формувалася насправді.

8.10.2. Одна із класифікацій пам'яті виокремлює декларативну і процедурну пам'ять. Слід враховувати, що:

- У респондентів, не причетних до досліджуваної події, можлива наявність тільки декларативної пам'яті (припущення того, як усе могло відбуватися насправді);
- У респондентів, причетних до досліджуваної події, можлива наявність як декларативної пам'яті, так і процедурної пам'яті (знання того, як усе відбувалося насправді).

Отже, при реконструкції сукупності образів пам'яті відносно досліджуваної події необхідно цілеспрямовано досліджувати у респондентів наявність інформації саме в процедурній пам'яті (виявляти факти, дії, знання).

8.10.3. За часом збереження інформації пам'ять розрізняють короткотривалу і довготривалу. Сукупність образів пам'яті відносно досліджуваної події зберігається в довготривалій пам'яті, а питання відповідного ПФДП, з якими був ознайомлений респондент,

зберігаються в короткочасній пам'яті, до того ж - не більше ніж 15-20 хвилин й у кількості 7+/-2 питання. Тому ознайомлення респондентів з кожним цільовим стимулом (перевірочним питанням) дослідження оптимально здійснювати в ході процедури ПФДП, безпосередньо перед його формулюванням.

8.10.4. Як відомо, знаходження людини в зміненому стані свідомості, внаслідок:

- прийому деяких речовин (алкоголь, наркотики);
- високого рівня психоемоційної напруги (стан афекту);
- гіпнотичного навіювання (блокування сукупності образів пам'яті)

може порушувати процес запам'ятовування інформації (фрагментарно або повністю).

При цьому в ході ПФДП достовірні фізіологічні реакції у відповідь на перевірочні питання відносно досліджуваної події можуть бути частково або повністю відсутніми. Отже, необхідно диференціювати фізіологічну амнезію (забування) від патологічної, оскільки тільки патологічна амнезія (стан патологічного афекту) розглядається як пом'якшувальна обставина.

8.10.5. Одним із предметів дослідження клінічної психології є так звані «неправдиві спогади», які формуються завдяки припущенням і здогадам (у декларативній пам'яті). Навіть психічно здорова людина може бути щиро переконана, що все, що ілюзорно уявлялося, відбувалося насправді. Отже, в ході ПФДП необхідно диференціювати свідоме (умисне) неправдиве свідчення від несвідомого (щирого) обману.

8.11. Для досягнення максимальної ефективності цілеспрямованого тестування пам'яті необхідно враховувати особливості психофізіології сприймання.

8.11.1. За часом сприйняття інформації людиною умовно розділяється на два етапи - неусвідомлюваний та усвідомлюваний. Усвідомлення інформації відбувається в діапазоні від 0,2 до 0,4 секунди. Ухвалення рішення вибору оптимальної категорії відповіді також займає за часом від 0,2 до 0,4 секунди.

У застосуванні до ПФДП потрібно враховувати, що:

- після пред'явлення стимулу (формулювання питання) у фізіологічній реакції першою завжди є несвідома компонента, а другою - усвідомлювана;
- якщо в образі пам'яті наявна ситуаційно значима інформація, то фізіологічне реагування проявлятиметься в більшій мірі, ніж за її відсутності;
- після переходу сприйняття стимулу на рівень усвідомлення у респондента, який приховує наявність інформації, виникає стан неузгодження (дисонансу), що є додатковою причиною для того, щоб фізіологічна реакція проявилася ще більшою мірою.

8.12. Для досягнення максимальної ефективності цілеспрямованого тестування пам'яті необхідно враховувати особливості психофізіології уваги.

8.12.1. Мимовільним (несвідомим) компонентом уваги є орієнтовний рефлекс (ОР). ОР розпочинається з генералізованого етапу, фізіологічний прояв якого істотно перевищує ситуаційну значущість стимулу. Активація ОР відбувається на будь-який різновид новизни інформації.

Отже, стосовно ПФДП:

- Активація ОР у фізіологічному реагуванні респондента є «погрішністю», оскільки не має відношення до ситуаційної значущості цільового стимулу;
- ОР відбувається на будь-яку зміну смислу питання і/або його змісту, тому для нейтралізації активації ОР усі перевірочні (контрольні) питання необхідно попереджувати нейтральними питаннями, які як за смислом, так і за змістом мають бути максимально

схожими з наступними питаннями.

8.12.2. Увага людини мимоволі сфокусована на одній тематиці, яка є для неї найбільш важливою (домінуючою за ситуативною значимістю). При цьому, усі інші тематики перебувають під впливом феномену «надпригнічення» (домінуючій значущості).

У застосуванні до ПФДП потрібно враховувати:

– Якщо у респондента в період дослідження є стороння тематика, що конкурує або пріоритетна за мірою ситуативної значущості порівняно з темою дослідження, то можливий прояв фрагментарного або тотального зниження рівня фізіологічної реактивності на цільові стимули (перевірочні питання);

– Якщо контрольні питання відносяться до сторонніх тематик (так зване "внетематичне" питання), то вони також перебувають під впливом феномену «надпригнічення», отже, результати порівняння їх фізіологічного реагування з перевірочними питаннями істотно спотворюються.

8.13. Для досягнення максимальної ефективності цілеспрямованого тестування пам'яті необхідно враховувати особливості фізіології психологічних установок. Як відомо, психологічні установки формуються в результаті прийняття людиною певних рішень. Ухвалення рішення людиною може формуватися як самостійно, так і під впливом чужої думки, іншого погляду. Якщо чужа думка для людини не прийнятна, то вона несвідомо відкидає як саму ідею, так і автора.

При застосуванні ПФДП потрібно враховувати, що:

- Мета дослідження полягає у визначенні тільки особистої думки респондента;
- Для виявлення «цільових» (особистісних) психологічних установок поліграфологу необхідно з'ясувати, які установки у респондента були сформовані за допомогою чужої думки (при необхідності, виявити, ким це було зроблено, коли і з якою метою);
- Для досягнення мети дослідження поліграфологу не можна піддавати спотворенню «особистісні» установки респондента шляхом маніпуляцій, навіювання і т.п.;
- З метою формування довірливого відношення з респондентом, поліграфолог повинен «вторити» особистим установкам респондента (підтверджувати те, що турбує людину);
- З метою отримання максимально об'єктивного результату поліграфологу не можна формувати у респондента психологічні установки відносно теми, що підлягає дослідженню (наприклад, неприпустиме підвищення міри значущості сторонніх тематик, призначених для контрольних питань, оскільки вони можуть стати домінуючими або, навпаки, можуть бути знехтувані респондентом);
- Поліграфологу допустимо коригувати у респондента тільки ті психологічні установки, які відносяться до прогнозування ним наслідків результату дослідження, - формування упевненості в позитивному прогнозі у непричетних респондентів і формування стану безвиході (негативного прогнозу) у причетних респондентів.

9. Основні методичні положення ПФДП

9.1. Для контролю динаміки розвитку психофізіологічного феномену, а також з метою визначення причинно-наслідкової залежності між змістом питань, що пред'являються респонденту, і вираженістю реакцій, що виникають при цьому, в ПФДП використовують опитувальники - набори спеціальним чином підібраних, сформульованих і згрупованих питань у кількості до 15-20 шт.

9.2. Усі питання, використовувані в ході ПФДП, розподіляються на перевірочні питання і допоміжні питання, які, в свою чергу, підрозділяються на нейтральні й контрольні питання.

9.3. Перевірочні питання (relevant question) призначені безпосередньо для вирішення завдань ПФДП - виявлення у респондента приховуваної ним інформації про ту або іншу подію, що представляє спеціальний інтерес;

9.4. Контрольні питання (control question), призначені для забезпечення контролю методичної коректності процедури ПФДП.

9.5. Нейтральні питання (neutral або irrelevant question) призначені:

- Для визначення фонового рівня фізіологічної активності організму респондента в ході виконання ПФДП;
- Для переключення уваги, підвищення рівня сприймання, диференціації сприйняття респондента відповідно того або іншого нюансу досліджуваної події.

9.6. Відмінність між фізіологічними реакціями на перевірочні й допоміжні питання являється основою для визначення ситуаційної значущості кожного з цих питань і винесення висновку про причетність або непричетність респондента до тієї або іншої події. Зокрема, припускається, що респонденти, не причетні до події, будуть більш стурбовані змістом контрольних питань, чим перевірочних, і, отже, даватимуть на них більш виражені фізіологічні реакції; у респондентів, причетних до події, більш вираженими будуть реакції на перевірочні питання.

9.7. За допомогою ПФДП вивчається та або інша версія, тобто обґрунтоване припущення про наявність / відсутність в житті респондента досліджуваної події, що має спеціальний інтерес для замовника. В ході ПФДП оцінюються, як мінімум, дві версії – звинувачення й виправдання. Наприклад, «пов'язаний або не пов'язаний» респондент з певними особами або організаціями, «здійснював або не здійснював» зазначені дії, «інформований або не інформований» про відповідні запити події, факти і т.п.

9.8. Досліджувана подія, причетність респондента до якої належить підтвердити або спростувати в результаті ПФДП, може бути такою, що однозначно відбулася (наприклад, достовірно відомо, що сталося розкрадання або «просочування» інформації), або такою, що лише передбачувана, з різною мірою ймовірності (наприклад, можливий контакт з ким-небудь або можлива участь в чому-небудь).

9.9. Досліджувана подія характеризується низкою ознак:

- **Приватні ознаки** - коли достовірно визначений сам факт події і низка його елементів (місце, час, обставини та інше);

Наприклад, здійснюється розшук викрадача грошей. При цьому відомо, що гроші були: упаковані в 6 пачок; у купюрах по 500 гривень; загорнуті в газету; складені в пакет білого кольору. В якості підозрюваного в розкраданні грошей визначається певний «X» і висувається версія, що «гроші викрав «X»». Для визначення причетності «X» до цього розкрадання проводиться ПФДП, в ході якого досліджуються дві версії; звинувачення - «« X» викрав гроші» й виправдання - «« X» не викрадав гроші». При цьому розслідувана подія «викрадені гроші узяв «X»» характеризується низкою приватних ознак, перелічених вище.

Приватні ознаки, у свою чергу, підрозділяються на «відомі» і «невідомі» непричетним респондентам.

Наприклад, відносно вищезгаданого розшуку викрадача грошей непричетним респондентам не відомі усі перераховані приватні ознаки.

- **Загальні ознаки** - коли існування події тільки передбачається (найбільш типові,

відомі з аналізу споріднених подій певного класу).

9.10. Можливість отримання в результаті ПФДП інформації від респондента про досліджувану подію визначається тим, що ймовірність виділення за фізіологічними реакціями даної особи значимих для неї ознак події (у разі її причетності до такої або інформованості про таку) достовірно перевищує вірогідність виділення ознак в результаті випадкового вгадування.

10. Питання, використовувані в ПФДП

Кваліфіковане формулювання питань є виключно важливим етапом підготовки до процедури дослідження. Незалежно від тих або інших методичних цілей усі питання мають бути зрозумілі респонденту і відповідати певним вимогам.

10.1. Вимоги до питань, які використовуються в ході ПФДП

10.1.1. Питання мають бути складені на тій мові, яка є рідною для респондента. Допустиме складання питань і на іншій мові, якщо респондент нею володіє досконало. У разі, коли поліграфолог не володіє рідною мовою респондента, то допустиме залучення тільки такого перекладача, який знає специфіку формулювання питань під час досліджень із застосуванням поліграфа, а також досконалості володіє цими навичками.

10.1.2. Питання повинні передбачати тільки односкладові відповіді - «Так», «Ні» або «Не знаю». Недопустимі питання, що вимагають розгорнутих відповідей.

Примітка

При традиційному підході передбачені тільки варіанти відповідей «Так» або «ні». Введення додаткового варіанту відповіді «Не знаю» не суперечить правилу «односкладовості», проте істотно розширює методичні можливості поліграфолога при складанні блоків питань і тестів. Окрім цього, варіант відповіді «Не знаю» допомагає респонденту фокусувати свою увагу на суті питань, тим самим нейтралізуючи феномен «зміщення мети» зі змісту питання на пошук «безпечного» для нього варіанту відповіді..

10.1.3. Питання повинні формулюватися максимально просто (особливо перевірочні питання).

Примітка

Оперативній пам'яті людини властиве запам'ятовування 7+/-2 інформаційних одиниці, отже, в питаннях оптимальне застосування речень, що складаються з 5 - 9 слів.

10.1.4. У структурі кожного питання мають бути три частини, перша з яких - «ввідна» частина, далі - «контекстна» частина й на завершення - «стимульна» частина.

10.1.5. «Ввідна» частина питання призначена:

- Для переключення уваги респондента з метою оптимального сприйняття змісту питання, найбільш універсальною формою «ввідної» частини запитання є слово «Скажіть»;
- Для формування у респондента операторської установки (наприклад, «Скажіть неправду, збрешіть мені»; «Згадайте» і т.п.);
- Для розуміння респондентом, що мається на увазі, з'ясування його думки (наприклад, «Як по-вашому»; «Як Ви думаєте»; «Як Ви вважаєте» і т.п.).

10.1.6. «Контекстна» частина питання призначена для використання приватних ознак, які конкретизують розуміння респондента того, про що саме йде мова (наприклад, «Ви знаєте, що минулого тижня, в четвер, із сейфа директора ... ?»).

10.1.7. У структурі питання стимульну частину необхідно ставити, по можливості, в кінці речення (наприклад, «*Ви знаєте, що минулого тижня, в четвер, із сейфа директори були викрадені гроші?*») з метою отримання фізіологічної реакції в кінці або після вимовлення стимулу. Критерієм правильної структури питання є те, що до виголошення «стимульної» частини, зміст усього питання не має бути зрозумілий респонденту.

10.1.8. Питання мають бути зручними для вимови, тому поліграфологу бажано заздалегідь перевірити формулювання усіх питань вголос. Слід уникати слів, у яких не відомий (або викликає сумнів) склад, на якому потрібно робити наголос (наприклад, прізвища, технічні терміни).

Примітка

Зміна наголосу на інший склад в слові мимоволі активує специфічні нейрони «грамотності», внаслідок чого в ході фізіологічного реагування провокується прояв орієнтовного рефлексу.

10.1.9. У усіх питаннях необхідно заздалегідь визначити акценти смислового значення (підвищення гучності вимови), а також паузи між словами або словосполученнями тривалістю від 0,5 до 1 секунди, що в сукупності оптимізує сприйняття респондентом змісту питань.

10.1.10. Питання мають бути коректними за змістом. Наприклад, питання «*Минулого року Ви відпочивали за кордоном?*» «пред'явлене вантажникові, ймовірно, буде не коректним, оскільки висока вірогідність того, що його матеріальне становище не відповідає ситуації питання».

10.1.11. Зміст питання повинен виключати двозначність, тобто містити тільки один факт або одну дію. Наприклад, в питанні «*Ви відкрили сейф і винесли гроші з кабінету?*» об'єднані дві різні дії, на одну з яких може бути дана правдива відповідь «Так», а на другу - правдива - «Ні».

10.1.12. Зміст питання повинен мати єдине смислове значення. Повинні використовуватися конкретні ознаки предмета (дії) з тим, щоб виключити неоднозначність розуміння, у протилежному випадку предмет (дія) втрачає свою унікальність і може бути неправильно зрозумілим респондентом.

10.1.13. Питання слід формулювати максимально коротко (особливо перевірочні питання), оскільки довгі питання можуть виявитися громіздкими і малозрозумілими для респондента, що в результаті знижує або спотворює стимулюючу дію питання в ході ПФД.

10.1.14. З метою досягнення стислості пред'явлення перевірочного питання (без спотворення змісту) його можна упередити одним або декількома нейтральними питаннями, в яких мають бути вказані його характерні ознаки. Наприклад, якщо повне питання «*В четвер минулого тижня гроші з сейфа директора викрали Ви?*», то упереджуючі нейтральні питання мають бути такими: «*Ви знаєте, що в четвер минулого тижня сталося розкрадання грошей?*», далі - «*Ви знаєте, що минулого тижня гроші були викрадені з сейфа директора?*». Після чого можна зробити пред'явлення перевірочного питання в скороченому вигляді: «*Гроші з сейфа викрали Ви?*».

10.1.15. У питаннях слід вживати слова з «м'яким», нейтральним ефектом, уникаючи слів, що являються більшою мірою соціальним кліше, ніж словами, які чітко характеризують сам факт або дію («вбивство», «згвалтування»). Наприклад, замість словосполучення «*вчинити вбивство*» доцільніше використати словосполучення «*позбавити життя*» або дієслова, що характеризують конкретну дію, «*вистрілити*» або «*ударити*» (ножем, і т.п.). Аналогічно, замість «*згвалтувати*» доцільно застосовувати «*змусити до сексуальних стосунків*» або замість слова «*красти*» прийнятніше використати слово «*узяти*». Фактично, у більшості ситуацій, описове представлення події ефективніше, ніж застосування слів, які визначаються власне злочином.

10.1.16. При формулюванні питань потрібно враховувати інтелектуально-освітній

рівень, особливості лексики, сленг, діалект, жаргон досліджуваного. Якщо у респондента низький культурний рівень, він знає і застосовує лише слова і вирази, що містять жаргонні або грубі еквіваленти загальноприйнятих понять, то такі слова, при необхідності, можуть бути використані у питаннях ПФДП.

10.1.17. Питання мають бути орієнтовані на фактичну інформацію і не повинні базуватися на чьомось суб'єктивному розумінні. Питання, засновані на суб'єктивному розумінні, не повинні розглядатися при оцінці правдивості або неправдивості респондента. Наприклад, неправильно ставити респонденту питання «10 березня Ви пили?», оскільки в цьому випадку потрібна його особиста інтерпретація факту, який був насправді, проте вона може істотно відрізнятись від того, що цікавило поліграфолога, який використав слово «пити».

10.1.18. Коли у питанні містяться події, які значно віддалені у минуле від моменту проведення ПФДП, для оптимального сприйняття респондентом необхідно заздалегідь йому нагадати про це, застосувавши приватні ознаки. Наприклад, при розслідуванні розкрадання грошей не коректно ставити перевірочне питання «Про те, що Петров викрав гроші, Ви дізналися 23 грудня?» оскільки респонденту може бути важко згадати, коли точно він дізнався про це. З метою досягнення коректності сприйняття, респонденту потрібно заздалегідь задати один або декілька нейтральних питань, які повинні допомогти йому чітко згадати дату події (наприклад, спочатку: «Ви пам'ятаєте, що в кінці минулого року Петров викрав гроші?», далі може йти ще одне уточнююче питання: «Ви пам'ятаєте, що Ваш начальник розповів усім про розкрадання грошей наприкінці грудня?»).

10.1.19. Не можна перевантажувати питання деталями події, якщо з'ясовується сам факт події. Наприклад, при розслідуванні вбивства не коректно формулювати питання «7 березня між 19.00 і 22.00 Іванова вбили Ви?», оскільки це питання вже як би констатує, що респондент убив Іванова, і єдине, що слід встановити, це деталі самої дії.

10.1.20. Оптимально, щоб питання (особливо, перевірочні) були самостійними і, передаючи свій зміст, не залежали від інших питань. Наприклад, якщо респонденту поставлено питання: «3 мільйони гривень Ви давали Смирнову?», то ставити після цього питання: «Ця сума була менше 3 мільйонів гривень?» не коректно. Виключенням з цього правила є нейтральні питання, функціональне призначення яких полягає в нагадуванні усіх деталей і нюансів, що конкретизують розуміння респондента в тому, про що йде мова.

10.1.21. Не слід використати питання, що стосуються національності респондента, його віросповідання і політичні погляди.

10.1.22. Питання не повинні спонукати респондента до суб'єктивної оцінки або тлумачення його змісту (наприклад, «Ви добре граєте у футбол?»).

10.1.23. Формулювання питання не повинне виражати недовіру фахівця до респондента (наприклад, «Погодьтеся, безглуздо приховувати, що саме Ви викрали гроші?»).

10.1.24. Не слід формулювати питання в майбутньому часі тому, що наміри людини мають тенденцію змінюватися залежно від обставин (наприклад, «На усі питання відносно випадку, що розслідується, Ви плануєте відповідати чесно?»).

10.1.25. У формулюваннях питань слід уникати частки заперечення «не» щоб уникнути виникнення у респондента когнітивного дисонансу, не пов'язаного з сенсом питання, яке на фізіологічному рівні проявляється мимовільною активацією процесів напруги.

Примітка

Загальновідомо, що частка «не» несвідомо не сприймається, а свідомо - сприймається, що автоматично призводить до дисонансу. Наприклад, свідомо смисл питання «Скажіть, до розкрадання грошей із сейфа Ви не причетні?» розуміється так, як написано, проте несвідомо питання сприймається так «Скажіть, до розкрадання грошей із сейфа Ви причетні?».

10.2. Нейтральні питання

Нейтральні питання призначені:

- Для визначення фонового рівня реактивності респондента і, при необхідності, його корекції - підвищення або зниження;
- Для відновлення фізіологічної реактивності після пред'явлення ситуативно значимих питань.

Призначення нейтральних питань визначається тим, що з їх допомогою можна:

- Порівняти і оцінити реакції респондента на перевірочні і контрольні питання;
- Зменшити раптові реакції, викликані сторонніми чинниками (шумом);
- Розмежувати реакції на перевірочні і контрольні питання;
- Виявити реакцію «полегшення» після перевірочних питань;
- Спровокувати респондента, який протидіє виявленню приховуваної ним інформації, на відтворення реакцій з метою обману поліграфолога;
- Мінімізувати прояви орієнтовних реакцій респондента перед пред'явленням перевірочних і контрольних питань.

Загальні правила, що пред'являються до нейтральних питань:

- Питання мають бути максимально простими, зрозумілими і звичними (схожими з буденним мовленням);
- Питання не повинні мати безпосереднього відношення до мети дослідження;
- Відповідь респондента має бути чіткою (без необхідності оцінювання різних варіацій);
- Відповідь респондента має бути однозначно правдивою (ствердною або негативною).

Нейтральні питання поділяються на групи:

10.2.1. « Загальні» питання.

Питання цього типу призначені для психологічної адаптації до процедури дослідження (формування операторської установки). Для питань цього типу оптимально використовувати біографічні і/або паспортні дані респондента (прізвище, ім'я, по батькові, вік, місце проживання і т.п.).

10.2.2. « Жертовні» питання.

Кожен тест повинен розпочинатися з одного або двох «жертовних» питань. У більшості програмних забезпечень поліграфів «жертовні» питання маркуються «0», тому їх часто називають «нульовими». Фізіологічне реагування на ці питання, як правило, досить виражене, що на початку дослідження (перші 2-3 тести) викликано адаптаційними процесами (звиканням) до процедури ПФД; а надалі - активацією операторської установки (дотриманням правил поведінки в процесі тестування). Саме тому «жертовні» питання не враховуються при обрахунку результатів дослідження. Зміст цієї групи питань має бути максимально простим (без провокації емоційних реакцій, необхідності їх інтерпретації або уточнення). Відповіді респондентів на ці питання мають бути правдивими.

10.2.3. « Умовно-нейтральні» питання.

У деяких методичних прийомах роль «нейтральних» виконують питання, які не є такими.

Наприклад, у блоці питань на «знання винного» при з'ясуванні, чи знає респондент, в який час доби було здійснено розкрадання, йому пред'являється низка питань, що характеризують час доби (вечір, ніч, ранок). Усі ці питання, по суті, не є «нейтральними», але відносно часу доби «день», коли насправді сталося розкрадання, вони умовно приймаються як «нейтральні».

10.2.4. «Провокуючі» питання.

Призначені для зміни фонового рівня реактивності респондента. Група «провокуючих» питань, у свою чергу, складається з таких підгруп:

а) нейтральні питання «**релаксатори**» - застосовуються з метою зниження рівня психоемоційної напруги, активації адаптаційних процесів, розслаблення, заспокоєння.

Наприклад, «*Згадайте, минулу ніч Ви спали спокійно?*». При цьому незалежно від того, яка відповідь буде отримана, респондент рефлексивно заспокоюватиметься (відповідно до принципу «до чого звертаємось, те і отримуємо», за рахунок активації «дзеркальних» нейронів). Активації процесів розслаблення сприяє емпатія - співпереживання емоційним станам.

б) нейтральні питання «**активатори**» застосовуються з метою підвищення рівня психоемоційної напруги, активації когнітивних процесів, концентрації уваги, напруги. До цієї підгрупи відносяться:

– «**Психосоматичні**» питання, адресовані до відчуттів людини (наприклад, «*Ви пам'ятаєте свої відчуття, коли робили ковток гарячої, міцної кави?*» або «*Ви пам'ятаєте свої відчуття, коли дізналися про розкрадання?*»).

– «**Парадоксальні**» питання, що призводять до розриву логічного шаблону сприйняття (наприклад, «*Ви згодні із загальноприйнятою думкою, що морозиво - це алкогольний напій?*»).

– «**Парадоксально-психосоматичні**» питання, що адресовані до відчуттів людини і одночасно призводять до розриву логічного шаблону сприйняття (наприклад, «*Згадайте, хоча б раз в літню жару Ви стрибали в крижану ополонку?*»).

10.2.5. «Симптоматичні» питання.

Завданням питань цього типу є виявлення яких-небудь сторонніх проблем у респондента. Низький рівень реагування на сторонні теми дозволяє припустити, що домінуючою за мірою ситуативної значущості для респондента є тема дослідження (наприклад, «*Сьогодні у Вас є які-небудь проблеми, які турбують більше, ніж тема дослідження?*»).

10.2.6. «Підготовчі» питання.

Питання цього типу призначені:

– Для підготовки пред'явлення перевірочних або контрольних питань (нейтралізації генералізованого етапу орієнтовних реакцій);

– Для формування внутрішньо тематичних асоціативних зв'язків.

Підготовка до пред'явлення перевірочних або контрольних питань складається з двох етапів:

– Ознайомлення із сутністю даного нюансу (контекстною частиною питання);

– Звикання до сутності даного нюансу (деталізація контекстної частини питання).

При цьому контекстна частина «підготовчих» питань має бути максимально ідентичною контексту перевірного або контрольного питання.

Наприклад, перевірочне питання *«Правда, що про розкрадання грошей Ви дізналися 12 грудня?»* упереджується першим підготовчим питанням, що «вводить» до теми дослідження: *«Ви стверджуєте, що про розкрадання грошей Ви дізналися від директора?»*. Далі слідує друге, «деталізуюче», питання: *«Ви пам'ятаєте, що про розкрадання грошей директор розповів усім співробітникам 12 грудня?»*.

Формування асоціативних зв'язків також складається з двох етапів:

1. Згадка про перший компонент, який достовірно відомий або апіорі повинен був відбуватися у минулому;

2. «Перенесення» першого компонента «із минулого у теперішнє».

Наприклад, перевірочне питання *«Скажіть чесно: про розкрадання грошей Ви дізналися 12 грудня?»* (другий асоціативний компонент) спочатку упереджується питанням, що містить перший асоціативний компонент: *«Згадайте, в дитинстві Вас виховували бути чесною людиною?»*, далі слідує друге питання *«В силу Вашого виховання зараз Ви готові бути максимально чесним?»*.

10.3. Контрольні питання

10.3.1. Контрольні питання призначені для порівняння рівня реагування на них з мірою реакції на перевірочні питання (тому їх називають питаннями «порівняння»).

10.3.2. Контрольні питання мають передбачати неправдиві або правдиві відповіді респондента, або ж провокувати складнощі та сумніви, щодо вибору правдивої або неправдивої відповіді. Отже, контрольні питання від початку повинні мати високу міру суб'єктивної значущості для респондента в ситуації ПФД, або ж фізіологічне реагування на них повинно бути активовано (посилено) за допомогою спеціальних методичних прийомів, які використовуються поліграфологом.

10.3.3. Бажано, щоб методичні прийоми, застосовані поліграфологом, з метою активації реагування на контрольні питання, базувалися на психофізіологічних закономірностях - прояві орієнтовного реагування, викликаного несподіванкою, порушенням граматичної структури, гучністю акценту смислового значення; активацією когнітивного дисонансу; фоносемантичною жорсткістю і т.п. Такий методичний підхід дозволяє застосовувати контрольні питання, на які респондент відповідатиме правдиво. Наприклад, *«Минулого року на роботі ВИ що-небудь КРАЛИ?»* (за умови, що минулого року дійсно ніяких крадіжок не було).

З метою активації рівня фізіологічного реагування може застосовувати наступне:

– При озвучуванні питання на словах, написаних заголовними буквами, необхідно зробити акцент смислового значення (збільшити гучність вимови).

– Пари букв, виділені підкресленим шрифтом, являються фоносемантично «жорсткими» (сприяють мимовільній активації реагування).

– Для активації орієнтовного реагування питання має бути пред'явлене без попередження (без використання попередньо нейтрального питання з функцією ознайомлення).

10.3.4. Не бажане застосування поліграфологом методичних прийомів, які мають на меті маніпуляцію свідомим сприйняттям респондента (нейролінгвістичне програмування, навіювання, гіпноз, психологічний тиск і т.п.).

10.3.5. Оптимально, щоб контрольне питання було орієнтовано на ту ж тему, яка є

метою проведення ПФД (за винятком виявлення причетності респондента). Важливо, щоб існував тематичний (логічний) взаємозв'язок між контрольними і перевірочними питаннями.

10.3.6. Застосування контрольних питань на теми, які не відповідають темі дослідження, у всіх категорій респондентів неконтролююче поєднано з проявом феномену «надпригнічення» (зниження рівня сприйняття до усього, що не є домінуючим за мірою ситуативної значущості).

Примітка

Як відомо, всі події обов'язково повинні мати свої специфічні ознаки, навіть ті, які мають багато спільного (предмет, об'єкт, час і т.д.). Отже, для того, щоб реконструювалася тільки та енграма пам'яті, яка відповідає меті дослідження, необхідно саме на ній фокусувати увагу респондента. При цьому в ході дослідження потрібно уникати навіть згадки про події, схожі з тими, які є метою дослідження, щоб виключити всілякі погрішності, викликані активацією в пам'яті респондента схожих енграм.

10.3.7. Смысловий зміст контрольних питань має бути максимально широким. З цією метою, при формулюванні контрольних питань слід використати слова:

- «Коли-небудь» (розширення за часом);
- «Що-небудь» (розширення за об'єктами);
- «Хто-небудь» (розширення за суб'єктами).

10.3.8. Контрольні питання поділяються на «виключаючі» і «невиключаючі».

«**Виключаючі**» контрольні питання (запропоновані Бакстером), у свою чергу, підрозділяються на дві групи:

– Контрольні питання, відтерміновані **за часом** від досліджуваної події. У них розглядається той же вид дій, який відповідає меті дослідження. Наприклад, «*згадайте, минулого року що-небудь на роботі ви крали?*» (за умови, що метою дослідження є розкрадання грошей, подія цього року).

Примітка

При традиційному підході віддаленість теми контрольного питання має бути не менше 2-3 років. При цьому не наводяться ніякі наукові аргументи обґрунтованості саме цього періоду часу. Аналіз наукової літератури також не дав такого підтвердження.

– Контрольні питання, відтерміновані **за обставинами** від досліджуваної події (не торкається об'єктів досліджуваної події). У них розглядається той же вид дій, який відповідає меті дослідження. Наприклад, «*минулого тижня які-небудь товари на роботі ви крали?*» (за умови, що метою дослідження є розкрадання грошей, подія минулого тижня).

«**Невиключаючі**» контрольні питання (запропоновані Рейдом), що близькі за змістом до досліджуваної події (не відтерміновані від неї). Наприклад, «*Минулого тижня що-небудь на роботі Ви крали?*» (за умови, що метою дослідження є розкрадання грошей, подія минулого тижня).

10.4. Перевірочні питання

10.4.1. Перевірочні питання адресовані до події, що сталася, і яка є метою проведення ПФДП. Перевірочні питання дозволяють з'ясувати:

- Чи має респондент відношення до досліджуваної події;
- Чи був респондент на місці події на актуальний момент часу;

- Чи володіє респондент якою-небудь інформацією відносно причетних до події людей;
- Чи володіє респондент будь-якою інформацією про обставини досліджуваної події.

10.4.2. Цільове призначення перевірочних питань визначається їх функціональними можливостями:

- Можливістю оцінити рівень інформаційного рангу ситуаційної значущості для респондента різних ознак (обставин) досліджуваної події;
- Можливістю прийняти імовірнісне рішення щодо наявності або відсутності у респондента приховуваної інформації відносно досліджуваної події.

10.4.3. У будь-якому із опитувальників перевірочні питання єдиночасно мають бути націлені на вивчення лише однієї події, що є метою дослідження. Перевірка на поліграфі неефективна при одночасному дослідженні двох і більше подій, пов'язаних або непов'язаних між собою. Це зумовлюється тим, що в одиницю часу увага респондента свідомо може бути сфокусована тільки на одній думці (міркуванні). У випадках екстреної необхідності, в межах одного ПФДП імовірно проведення політематичного дослідження, але тільки при суворому дотриманні умов послідовності / черговості - спочатку перша тема, потім друга і т.д.

10.4.4. Перевірочні питання можуть пред'являтися:

- У формі прямого питання, яке містить звинувачувальну складову («Гроші викрали Ви?»);
- У вигляді розгорнутого питання («Ви знаєте, хто викрав гроші?»);
- У вигляді блоку питань або тесту, що має схожі ознаки одного аспекту події, серед яких справжня ознака має бути відома тільки причетному респонденту.

Наприклад, в схожих питаннях *«Викрадені гроші були в купюрах по.... гривень?»* можуть бути варіації: *«50», «100», «200», «500»...* за умови, що викрадені купюри були номіналом у 200 грн.

10.4.5. Не можна ставити два перевірочні питання підряд, оскільки при реагуванні на друге питання є висока вірогідність не відновлення фізіологічного (енергетичного) потенціалу людини, ймовірна мимовільна активація орієнтовного реагування.

Для нейтралізації цих недоліків між перевірочними питаннями потрібно використовувати нейтральні питання.

10.4.6. Застосування перевірочних питань передбачає дотримання таких правил :

- Перш, ніж складати питання, поліграфолог повинен розуміти, для чого воно призначене і як він інтерпретуватиме різні варіації отриманих реакцій;
- Заборонено формулювати питання в майбутньому часі, оскільки метою дослідження є виявлення наявності інформації в енграмах дії, збереженої в довготривалій пам'яті;
- Питання має бути коротким. З цією метою потрібно використовувати попередні нейтральні питання, які повинні містити декілька конкретизуючих ознак;
- Питання повинне торкатися тільки одного аспекту (факту, обставини) досліджуваної події (неприпустимо застосування *«і», «або»*);
- Не можна формулювати питання безапеляційно, у звинувачувальній формі (наприклад, *«ви викрали гроші тому, що...?»*);
- Потрібно виключати питання, на які респондент відповідатиме правдиво (коли у нього немає наміру брехати) тому, що немає специфічних ознак, що дозволяють відрізнити *«правдиві реакції»* від *«брехливих»* реакцій (наприклад, *«дійсно, що вас підозрюють в розкраданні грошей?»*);

– Не можна ставити питання, які можуть розкрити окремі ознаки досліджуваної події, що не відомі чесним респондентам (наприклад, «*ви знаєте, що серед викрадених грошей були купюри по 200 гривень?*»);

– Потрібно виключати питання, що містять такі ознаки досліджуваної події, про які чесні респонденти можуть здогадатися (наприклад, «*ви знаєте, що основна частина викрадених грошей були в гривні?*»);

– Респондент, причетний до досліджуваної події, як правило, в змозі запам'ятати не більше 5-9 ознак. Причому, найчастіше запам'ятовуються тільки ті ознаки, які перешкоджають виконанню задуманого (наприклад, «*коробка, в якій лежали гроші*»).

10.4.6. Перевірочні питання потрібно складати з дотриманням таких граматичних правил:

– У структурі питання необхідно застосовувати ввідну частину (слово або фразу) для того, щоб переключити увагу респондента і посприяти максимально якісному сприйняттю змісту питання (наприклад, «*Скажіть, викрадені гроші з сейфа взяли Ви?*»).

– У контекстній частині, яка повинна розташовуватися в середині питання, бажано використовувати тільки іменники і дієслова, що характеризують сам факт (дія, обставина). Забороняється застосування в питаннях прислівників і прикметників, що містять оцінні характеристики. Наприклад, з питання «*В розкраданні грошей особисто Ви брали участь?*». Необхідно виключити слово «*особисто*» (при цьому зміст питання не зміниться).

– У контекстній частині питань забороняється використати узагальнюючі ознаки (наприклад, «*Ці гроші викрали Ви?*»), оскільки вони жодним чином не конкретизують, про що саме йде мова.

– Досліджуваній події бажано присвоїти індивідуальну оціночну характеристику (за допомогою 3-5 нейтральних питань в перших 2-3 тестах дослідження). Це дозволить респонденту вже в ході формулювання контекстної частини перевірочних питань зрозуміти, про яку саме подію йде мова (наприклад, замість звичного словосполучення «*викрадені гроші*» потрібно використати специфічне словосполучення «*зниклі гроші*»).

– Забороняється змінювати оціночну характеристику досліджуваної події (наприклад, якщо грошам присвоєна характеристика «*викрадені*», то вони не можуть бути «*зниклі*» або «*вкрадені*») тому, що таке чергування синонімів викликає у респондента подив, здивування, внаслідок чого провокується орієнтовна реакція.

– Питання має бути складене так, щоб його стимульна частина знаходилася у кінці питання. Для того, щоб поліграфолог завжди міг вчасно зафіксувати початок фізіологічних реакцій респондента, старт запису потрібно робити до виголошення стимульної частини питання.

– Замість дієслів, що містять стереотипну негативну оцінку (соціальне кліше), потрібно використовувати «універсальні» дієслова, що характеризують конкретну дію (наприклад, замість слова «*вкрали*» оптимально застосувати «*узяли*»).

– Формулювати питання потрібно без заминок. Будь-яка помилка поліграфолога при формулюванні питання провокує у респондента орієнтовне реагування.

10.4.7. Перевірочні питання потрібно складати з урахуванням індивідуальної специфіки сприймання:

– З питань бажано виключати специфічні юридичні і криміналістичні терміни, які слід замінювати на загальновідомі поняття (наприклад, питання «*Ви були співучасником крадіжки грошей з сейфа?*» оптимально сформулювати так «*Скажіть, в розкраданні грошей з сейфа Ви брали участь?*»).

– Питання мають бути сформульовані з використанням тільки тих слів або фраз, які використовує сам респондент в усній мові або у письмовій формі. Особливо потрібно звертати увагу на специфіку дієслів, які використовує респондент, описуючи аспекти, що підлягають дослідженню (наприклад, замість дієслова «зламати» застосовувати індивідуальний синонім «відкрити»).

– Потрібно домагатися того, щоб респондент чітко розумів зміст питання. Для цього заздалегідь потрібно поставити один або декілька нейтральних питань, які у загальних рисах допоможуть інформувати респондента про суть майбутнього перевірного питання. При цьому контекстна частина нейтральних питань має бути максимально ідентичною контексту перевірного питання (потрібно використовувати однакові слова або фрази). Наприклад, нейтральне питання «Ви згодні, що минулого тижня дійсно викрали гроші?», далі слідує перевірене питання «Скажіть, минулого тижня гроші викрали Ви?» (підкресленим шрифтом виділені слова і фрази, що повторюються).

10.4.8. Усі перевірені питання, які планується задати респонденту в ході ПФДП, потрібно заздалегідь розподілити:

а. У прямому хронологічному порядку щодо досліджуваного події:

- Спочатку фрагмент «До» (наміри, плани, підготовка);
- Далі фрагмент «В ході» досліджуваної події (факти, дії, обізнаність);
- Закінчуючи фрагментом «Після» досліджуваної події (результат, побоювання,

прогноз).

Причому, в кожному з фрагментів порядок пред'явлення перевіренних питань також має бути в прямому хронологічному порядку. Така впорядкованість питань відповідатиме послідовності фіксації в пам'яті причетного респондента його представлень і дій, які відбувалися насправді. Позитивний ефект полягає в тому, що кожне пред'явлене питання автоматично сприяє активації енграм пам'яті відносно наступного питання (відповідно до послідовності причинно-наслідкових зв'язків).

б. З урахуванням обізнаності респондентів з ознаками досліджуваного події:

- Для ознак, відомих респонденту, повинен застосовуватися метод «виявлення знань»;
- Для ознак, не відомих респондентові, повинен застосовуватися метод «перевірки істинності».

Для ознак, відомих респонденту, повинен застосовуватися метод «виявлення знань». Для ознак, не відомих респонденту, повинен застосовуватися метод «перевірки істинності».

Для чіткого визначення того, що ознака дійсно не відома респонденту, необхідно дізнатися про його припущення. У разі, коли припущення співпадає з дійсністю, то цю ознаку необхідно віднести до групи відомих ознак.

Наприклад, «Ви знаєте, яка сума грошей була викрадена?» - відповідь «Ні». Після чого обов'язково має бути поставлене питання «Ви здогадуєтеся, яка сума грошей була викрадена?», якщо слідує відповідь «Так», потрібно поставити уточнююче питання «Як по-вашому, яка сума грошей була викрадена?». Якщо припущення респондента співпадає з фактичною сумою, тоді перше питання цього прикладу має бути розміщене в групі ознак, які відомі респонденту.

11. Методи проведення ПФДП

11.1. Термінологія

11.1.1. **Блок питань** - сукупність перевіренних, контрольних і нейтральних питань, об'єднаних за певним логічним принципом. Введення поняття «Блок питань» дозволяє істотно розширити методичні можливості ПФДП;

11.1.2. **Тест** - сукупність блоків питань, об'єднаних за певним логічним принципом.

11.1.3. **Методика** - сукупність дій з пред'явлення блоків питань і/або тестів. Традиційно методики реалізується у вигляді тестів. З метою оптимізації процесу дослідження методики представляються також у вигляді блоків питань.

11.1.4. **Метод** - група методик, об'єднаних за єдиним логічним принципом.

11.2. Загальні положення

11.2.1. У цьому посібнику представлені не лише формати тестів, вживані в традиційних методиках, але й також модифіковані формати тестів.

11.2.2. В основу модифікацій покладена психофізіологічна доцільність - науковий підхід, який в ході багаторічної практики довів свою обґрунтованість.

11.2.3. Окрім варіантів модифікації традиційних форматів тестів в цьому посібнику представлені приклади методики комбінування методичних прийомів (МКМП).

11.3. Класифікація методів дослідження

11.3.1. Традиційно застосовуються методи проведення ПФД, розроблені в США :

- Метод виявлення приховуваної інформації (далі МВПІ);
- Метод перевірочних і нейтральних питань (далі МНПП);
- Метод контрольних питань (далі МКП).

11.3.2. Останніми роками також знаходить своє ефективне практичне застосування метод комбінування методичних прийомів (далі МКМП).

12. Метод виявлення приховуваної інформації (з відомим рішенням)

12.1. Тест «Пік напруги з відомим значенням» (KSPOT)

12.1.1. Приватні ознаки досліджуваної події повинні відповідати наступним вимогам:

- Причетний респондент повинен був помітити і запам'ятати їх;
- Респондент не міг дізнатись про ці ознаки від слідчих, свідків, жертв, засобів масової інформації;
- Ознаки не мають бути на стільки очевидними, щоб респондент міг про них здогадатися.

12.1.2. Структура тесту :

- Справжня ознака ставиться в середині тесту або ближче до середини;
- Перед справжньою ознакою або після неї ставиться 3-4 неправдивих ознаки;
- Неправдиві ознаки мають бути максимально спорідненими зі справжньою ознакою, принципово можливими, але відсутніми у досліджуваній події.

12.1.3. Порядок пред'явлення тесту :

Пред'явлення тесту розпочинається з підготовчої фрази, далі йде ввідна частина, потім перераховуються усі ознаки (з 25-секундною паузою).

Наприклад:

« Відносно зброї, за допомогою якої був поранений «X»...» (підготовча фраза);

« Вам відомо, що це була... » (ввідна частина);

- « Металева труба »;
- « Бейсбольна біта »;
- « Багнет »;
- « Молоток » (справжня ознака);
- « Пістолет »;
- « Сокира »;
- « Ключка для гольфу ».

На всі питання респондент повинен відповідати «Ні».

Тест пред'являється 3 рази, з яких 2 пред'явлення з однаковим порядком питань, а в третьому пред'явленні порядок питань зворотний.

12.1.4. Аналіз результату і принцип ухвалення рішення:

- Реакції респондента, причетного до досліджуваної події, повинні збільшуватися по мірі наближення до питання зі справжньою ознакою, досягнувши максимальної вираженості («піку») при його пред'явленні. Далі реакції респондента знижуються до кінця тесту.
- Поліграфологом визначається, яка ознака є найбільш значимою для респондента (виявляється загальна тенденція, а не реакції на окремі питання).
- Рішення про приховання інформації приймається, якщо респондент демонструє «пік» на справжню ознаку за двома із трьох реєстраційними каналами, в двох із трьох пред'явленнях тесту.

12.2. Тест «Знання винного» (GKT)

12.2.1. Тест був розроблений американським психологом Девідом Ліккеном в 1959 році. Останніми роками цей метод дістав назву «Тест на приховувану інформацію» (СІТ).

12.2.2. Тест заснований на механізмах активації різнорівневих реакцій респондентів на справжню й несправжню ознаку. Так, у причетних респондентів справжня ознака повинна викликати більшу реакцію, ніж аналогічні, але неправдиві ознаки, тоді як респонденти, не причетні до досліджуваної події, проявлятимуть випадкові реакції на всі ознаки.

12.2.3. Вимоги до структури тесту:

- Використовуються тільки правдиві та неправдиві ознаки;
- Рекомендується використовувати не менше 5 неправдивих ознак;
- На перше місце завжди ставиться неправдива ознака (на місце орієнтовної реакції, яка не оцінюється);
- Розташування інших ознак, включаючи справжню ознаку, може бути будь-яким;
- Під час передтестової бесіди усі ознаки називаються респонденту, але не в тому порядку, в якому вони стоять у тесті (з метою впевнитися, що респондент їх розуміє, але справжньої ознаки не знає).

12.2.4. Порядок пред'явлення тесту :

- Тест за кожною справжньою ознакою пред'являється тільки 1 раз (всього повинно бути досліджено не менше 4 справжніх ознак);

- В якості відповіді респондент повинен повторити ознаку, озвучену поліграфологом;
- Тест розпочинається з твердження (наприклад, «якщо ви той, хто вчинив..., ви повинні знати, яка зброя використовувалася»);
- Після цього дається інструкція (наприклад, «повторюйте за мною назву кожного виду зброї»);
- Потім перераховуються усі ознаки з 25-секундною паузою.

12.2.5. Аналіз тесту і правила ухвалення рішення :

- Враховується тільки реакція ШГР, також записуються дані плетизмограми і дихання, але для упевненості, що реакція ШГР не викликана диханням;
- Реакція ШГР на першу ознаку не враховується;
- Якщо найбільш виражена реакція ШГР проявляється на справжню ознаку, тесту привласнюється 2 бали;
- Якщо друга за величиною реакція проявляється на справжню ознаку, тесту привласнюється 1 бал. В усіх інших випадках тесту привласнюється 0 балів;
- Всі бали за кожен тест підсумовуються;
- Якщо сумарний бал за всіма тестами більший, ніж кількість проведених тестів, вважається, що респондент приховує відому йому інформацію;
- Якщо сумарний бал за всіма тестами менший числа проведених тестів, вважається, що респондент не приховує відому йому інформацію;
- За тестом не виноситься ухвала про причетність, а тільки робиться висновок, що респондент знає приватні ознаки досліджуваної події;
- Недолік тесту полягає в тому, що респондент, причетний до досліджуваної події, не завжди запам'ятовує ті справжні ознаки, які були вибрані поліграфологом;
- Поріг допустимої погрішності (припускаються помилки) в суді 1%, в ході слідства - 10%.

Таблиця вірогідності по тесту

Кількість тестів	Сумарний бал													
	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
2	12,0	4,0												
3	28,0	12,8	3,2	0,8										
4	43,8	24,6	10,1	3,7	0,8	0,2								
5	57,7	37,5	19,7	9,2	3,2	1,0	0,2	0,0						
6	68,9	49,9	30,9	16,9	7,7	3,1	1,0	0,3	0,0	0,0				
7	77,6	60,9	42,3	26,3	14,2	6,8	2,7	1,0	0,3	0,1	0,0	0,0		
8	84,1	70,2	53,1	36,4	22,2	12,2	5,8	2,5	0,9	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0

Наприклад, якщо проведені 5 тестів і сумарний бал - 8, то вірогідність, що респондент не знає справжніх ознак, рівна 1,0%.

12.3. Блок питань «Пік напруги з відомим значенням»

12.3.1. Блок питань був розроблений українським лікарем Олексієм Дубровським в 2010 році.

12.3.2. Загальні положення:

а. У блоці питань має бути тільки одна справжня ознака досліджуваної події (виключення зазначено в п.12.3.7.), яка не має бути відома респондентам, не причетним до теми дослідження.

б. Всі питання, що містять правдиві і неправдиві ознаки, мають бути сформульовані не у звинувачувальній, а у формі, що уточнює думку респондента (з метою зниження рівня психоемоційної напруги у респондентів, не причетних до теми дослідження).

в. Всі питання у блоці мають бути присвячені одному аспекту дослідження.

г. Респондент не повинен знати зміст питань, що дозволяє значно зменшити число відмов під час проведення дослідження. Це особливо часто проявляється у разі, якщо респондент не впевнений у своїх можливостях приховати яку-небудь інформацію.

д. Розташування перевірного питання не має бути відоме респонденту. Це дозволить істотно знизити ефективність психологічної протидії з боку респондента.

е. Усі неправдиві ознаки мають бути максимально спорідненими зі справжньою ознакою:

– Якщо це число, то в усіх ознаках має бути однакова кількість знаків, при цьому відмінність ознак має бути тільки за одним знаком (наприклад, «158», «128», «148», «168»). Числа потрібно пред'являти у випадковому порядку (щоб уникнути протидії);

– Якщо це знаряддя злочину, то всі ознаки мають бути однорідні за видом ушкодження (наприклад, «*викрутка*», «*спис*», «*заточка*», «*спиця*», якими можна нанести колочі поранення);

– Якщо це предмет, то має зберігатися його функціональна однорідність із варіантами неправдивих однак (наприклад, «*файл*», «*тека*», «*конверт*», призначені для документації);

– Якщо це ознака предмета, то тільки одна (наприклад, «*конверт синього кольору*», «*конверт коричневого кольору*», «*конверт чорного кольору*», тобто усі кольори темних відтінків);

– Якщо цей час, то всі ознаки мають бути орієнтуючими, що включають приблизно однакову кількість часу (наприклад, «*світанок*», «*ранок*», «*день*», «*вечір*», «*захід*», «*ніч*»).

12.3.3. В якості перевірного питання застосовується тільки та справжня ознака, яка, за твердженням респондента, йому не відома. Для цього в передтестовому заході (співбесіді або пояснювальній) респондент повинен підтвердити те, що він не знає цю ознаку, а поліграфолог має переконатися в тому, що припущення респондента не співпадає з дійсністю. Наприклад, «*Ви знаєте, яка сума грошей була викрадена?*» - відповідь «*Ні*»; далі «*Ви припускаєте, яка сума грошей була викрадена? Якщо «так», то скільки?*». За наявності у респондента припущення можуть бути два варіанти подальших дій :

– Якщо припущення співпадає з дійсністю, то приватна ознака не може застосовуватися у блоці питань цього формату;

– Якщо припущення не співпадає з дійсністю, то приватна ознака повинна застосовуватися у блоці питань «*фальшивий пік напруги*» (детально описано нижче), в якій «*фальшивою*» ознакою має бути помилкове припущення респондента.

12.3.4. Формат блоку питань :

Н1 - (Н2) - УН1 - УН2 - П1 (УН3) - УН3 (П1) - УН4, де:

Н1 - нейтральне питання, призначене для нагадування теми дослідження (констатація припущення респондента в ході передтестового заходу);

H2 - нейтральне питання, призначене для деталізації теми дослідження (підтвердження припущення респондента у момент дослідження). Це питання, як правило, необхідно додавати:

- У блок питань подібного роду, який пред'являється першим в ході дослідження;
- Коли зміст теми дослідження складний для розуміння;
- Коли рівень інтелектуального розвитку респондента низький;
- Коли між передтестовим заходом і початком дослідження у респондента була можливість отримання додаткової інформації відносно досліджуваної події;
- Коли справжня ознака є ключовою в ході дослідження.

УН1 - умовно-нейтральне питання, в якому завжди має бути неправдива ознака (місце орієнтовної реакції, яка не оцінюється);

УН2 - умовно-нейтральне питання, в якому також завжди має бути неправдива ознака (місце «установчої» реакції, яка не оцінюється);

Примітка

Під «установчою» реакцією в даному випадку розуміється мимовільна зміна рівня сприйняття (РС) - тобто зниження РС на контекстну частину питання, яка повторюється, і підвищення РС на стимульну частину питання, яка оновлюється.

П1 - перевірочне питання, що містить справжню ознаку. Питання може знаходитися як на цій позиції, так і переміщатися на наступну позицію. Ротацію позицій питань П1 і УН3 необхідно робити в кожному подальшому блоці питань аналогічного формату для запобігання звиканню респондента.

УН4 - на останній позиції у блоці повинне знаходитися питання, що містить неправдиву ознаку (з метою верифікації піку напруги). Проте, у випадках застосування комбінованих методичних прийомів, на цю позицію, замість умовно - нейтрального питання може ставитися контрольне питання (детальніше викладено в розділі «Метод комбінування методичних прийомів»).

12.3.5. Порядок пред'явлення :

- За кожною справжньою ознакою блок питань пред'являється тільки один раз;
- Період запису реакцій на всі питання складає 15 секунд;
- На всі питання респонденту рекомендується відповідати «так», «ні», або «не знаю» (у разі сумніву).

Примітка

Відповідь «Не знаю» дозволяє істотно розширити діапазон застосування блоків питань такого формату, а також сприяє зниженню рівня психоемоційної напруги у респондентів, які не приховують відому їм інформацію.

- На всі нейтральні питання очікується отримання відповіді «Ні». Якщо респондент відповідає «Так», слід зробити паузу для з'ясування причини такої відповіді. У разі, коли респондент підтверджує знання справжньої ознаки, блок питань в такому форматі не пред'являється;

- На всі неправдиві ознаки (УН1-УН3) і справжню ознаку (П1) очікується відповідь «Не знаю». Якщо респондент відповідає «Так» або «Ні», слід зробити паузу для з'ясування причини такої відповіді;

- Обов'язкове пред'явлення нейтральних питань (Н1 і Н2), що сприяє фокусуванню уваги респондента саме на тій приватній ознаці, яка підлягає дослідженню;

- В усіх УН та П питаннях обов'язково повинна формулюватися ввідна частина, розташована на початку з метою перемикання уваги респондента з попереднього на наступне питання, внаслідок чого якість сприйняття контекстної і стимульної частин питання покращується;

- В усіх УН та П питаннях обов'язково повинна формулюватися контекстна частина, розташована в середині з метою адаптації, в результаті чого знижується рівень фізіологічної «активності» у сприйнятті контексту;
- В усіх УН та П питаннях ввідна і контекстна частини мають бути ідентичними як за змістом, так і за манерою вимови з метою звикання респонденту, внаслідок чого - аналогічно вище зазначеному - повинен знижуватися рівень фізіологічної реакції, і контекст сприймається як компонент тотожності;
- Стимульна частина в усіх УН та П питаннях обов'язково повинна розташовуватися у кінці для того, щоб реагування у відповідь починалося після закінчення формулювання питання;
- Між виголошенням контексту і стимульної частини питання обов'язкова 0,5-1 - секундна пауза - з метою підвищення рівня сприйняття на стимул, як на компонент новизни;
- При пред'явленні УН і П питань запис реагування у відповідь потрібно починати до вимови стимульної частини питань - з метою запису всієї фізіологічної реакції у респондентів гіперреактивного типу).

12.3.6. Приклад блоку питань :

Н1	<i>До тестування у Вас не було припущення, скільки грошей було викрадено з сейфа?</i>
Н2	<i>Зараз у Вас також немає припущення, скільки грошей було викрадено з сейфа?</i>
УН1	<i>Як по-вашому, з сейфа директора було викрадено близько 56 тисяч гривень?</i>
УН2	<i>Як по-вашому, з сейфа директора було викрадено близько 36 тисяч гривень?</i>
П1	<i>Як по-вашому, з сейфа директора було викрадено близько 46 тисяч гривень?</i>
УН3	<i>Як по-вашому, з сейфа директора було викрадено близько 26 тисяч гривень?</i>

12.3.6. Аналіз результату й ухвалення рішення :

- Враховуються реакції трьох реєстраційних каналів (електро-шкірна, серцево-судинна і респіраторна активність);
- За кожним з трьох реєстраційних каналів враховуються їх «динамічні» показники (ШГР, плетизмограми і дихання за двома реєстраційними каналами) і, як мінімум, один «статичний» показник (наприклад, шкірний опір);
- Реакція на першу неправдиву ознаку (УН1), як правило, має бути вища, ніж на другу неправдиву ознаку (УН2);
- Реакція в усіх респондентів на другу неправдиву ознаку (УН2) має бути співставна з реакцією на третю неправдиву ознаку (УН3);
- Реакція респондента, причетного до досліджуваної події, на справжню ознаку (П1) має бути істотно вищою (пік), ніж реакція на другу і третю неправдиву ознаку (УН2 і УН3);
- Реакція респондента, не причетного до досліджуваної події, на справжню ознаку (П1) має бути співставна з реакціями на другу і третю неправдиву ознаку (УН2 і УН3);
- Рішення про приховання інформації приймається, якщо респондент демонструє «пік» на справжню ознаку мінімум за двома з трьох «динамічних» показників і за одним із трьох «статичних» показників.

12.3.7. Застосування блоку питань «Пік напруги з відомим рішенням» можливо як з однією справжньою ознакою (представлено вище), так і з декількома справжніми ознаками, шляхом використання додаткових перевірочних питань (оптимально - 2-3 справжні ознаки).

У таких випадках застосовуються всі правила, викладені вище, за виключенням, представленого в пунктах 12.3.3. і 12.3.4.

12.4. Тест «Фальшивий пік напруги» (FROT)

12.4.1. Тест запропоновано Р. Артером в 1970 році. Необхідність тесту визначалася тим, що:

- Респондент, не причетний до теми дослідження, може випадково упізнати справжню ознаку і приховувати це (наприклад, прочитавши матеріалу справи, підслуховує чужі свідчення і так далі);
- Справжня ознака може бути суб'єктивно значимою для непричетного респондента, зважаючи на особисті причини, не пов'язані з темою дослідження;
- Респонденту, не причетному до теми дослідження, справжня ознака може здаватися очевидною (припущення, підозри, висновки).

12.4.2. Загальні положення:

- Фальшива ознака повинна здаватися більше імовірною для непричетного респондента.
- У передтестовій бесіді має бути зроблений натяк на фальшиву ознаку (тривалість обговорення, жестикуляція, акцент інтонації і так далі).
- У тесті FROT має бути використано всього 7 ознак, при цьому справжня ознака повинна ставитися на 4-е місце, як в тесті KSPOT (див. П. 12.1.), а фальшива ознака - на 7-е місце в узагальненому виді (наприклад, «в місці, яке я не назвав?» чи «предмет, який я не назвав?»).

12.4.3. Аналіз результату й ухвалення рішення :

- Відзначається загальна напруга від початку тесту до ключової ознаки з подальшим зниження напруги;
- Визначається, яка ознака має найбільше значення для респондента (враховується загальна тенденція, а не реакції на окремі ознаки);
- Рішення приймається, якщо респондент демонструє «пік» за двома з трьох фізіологічних каналів у двох з трьох-чотирьох тестів.

12.5. Блок питань «Фальшивий пік напруги» (природний)

12.5.1. Блок питань був розроблений українським лікарем Олексієм Дубровським в 2014 році. Термін «природний» підкреслює, що фальшива ознака природна для респондента, який в результаті власної омани помилково сприймає її як справжню.

12.5.2. Блок питань «Фальшивий пік напруги» (природний) є модифікацією тесту «Фальшивий пік напруги (FROT)» і блоку питань «Пік напруги з відомим значенням» для ситуацій, вказаних в пунктах 12.3.3 і 12.3.7.

12.5.3. Формат блоку питань :

«Н1 - (Н2) - УН1 - УН2 - П1(УН3) - УН3(П1) - П2(УН4) - УН4 (П2) - УН5», де:

Н1 - нейтральне питання, призначене для нагадування теми дослідження (констатація припущення респондента в ході передтестового заходу);

Н2 - нейтральне питання, призначене для деталізації теми дослідження (підтвердження припущення респондента у момент дослідження);

УН1 - умовно-нейтральне питання, в якому завжди має бути неправдива ознака (місце орієнтовної реакції, яка не оцінюється);

УН2 - умовно-нейтральне питання, в якому також завжди має бути неправдива ознака (місце «установочної» реакції, яка не оцінюється);

П1 - перевірочне питання, що містить справжню ознаку. Питання може знаходитися як на цій позиції, так і переміщатися на наступну позицію. Ротацію позицій питань П1 і УН3 необхідно робити в кожному подальшому блоці питань аналогічного формату для запобігання звиканню респондента.

УН3; УН4 - умовно-нейтральні питання, в яких має бути неправдива ознака (місце «відновлення» енергетичного потенціалу респондента, причетного до теми дослідження);

П2 - перевірочне питання, що містить фальшиву ознаку. Питання може знаходитися як на цій позиції, так і переміщатися на наступну позицію. Ротація позицій питань П2 і УН4 аналогічна, як для П1. Фальшива ознака завжди ставиться після справжньої для того, щоб мінімізувати погрішності реагування у непричетних респондентів;

УН5 - на останній позиції у блоці повинне знаходитися питання, що містить неправдиву ознаку (з метою верифікації піку напруги). Проте, у випадках застосування комбінованих методичних прийомів, на цю позицію замість умовно-нейтрального питання ставиться контрольне питання (детальніше викладено в розділі «Метод комбінування методичних прийомів»).

12.5.4. Порядок пред'явлення питань аналогічний тому, який описано в п.12.3.5., за винятком наступного:

- На всі питання респонденту рекомендується відповідати тільки «Так» або «Ні»;
- На усі нейтральні питання очікується отримання відповіді «Так», якщо респондент відповість «Ні», слід зробити паузу для з'ясування причини такої відповіді;
- На усі неправдиві ознаки (УН1 - УН5) і справжню ознаку (П1) очікується відповідь «Ні», якщо респондент відповість «Так», слід зробити паузу для з'ясування причини такої відповіді;
- На фальшиву ознаку (П2) очікується відповідь «Так», якщо респондент відповість «Ні», слід зробити паузу для з'ясування причини такої відповіді.

12.5.5. Приклад блоку питань :

Н1	<i>До тестування у Вас було припущення, скільки грошей викрадено з сейфа?</i>
Н2	<i>Зараз у Вас також є припущення, скільки грошей викрадено з сейфа?</i>
УН1	<i>Як по-Вашому, з сейфа директора було викрадено близько 56 тисяч гривен?</i>
УН2	<i>Як по-Вашому, з сейфа директора було викрадено близько 36 тисяч гривен?</i>
П1	<i>Як по-Вашому, з сейфа директора було викрадено близько 46 тисяч гривен? (справжній)</i>
УН3	<i>Як по-Вашому, з сейфа директора було викрадено близько 38 тисяч гривен?</i>
УН4	<i>Як по-Вашому, з сейфа директора було викрадено близько 39 тисяч гривен?</i>
П2	<i>Як по-Вашому, з сейфа директора було викрадено близько 35 тисяч гривен? (фальшивий)</i>
УН5	<i>Як по-Вашому, з сейфа директора було викрадено близько 37 тисяч гривен?</i>

12.5.6. Аналіз результату і правила ухвалення рішення аналогічні тим, які описані в п. 12.3.6., за винятком наступного:

- Реакція в усіх респондентів на другу неправдиву ознаку (УН2) має бути співставною з реакцією на третю - п'яту неправдиві ознаки (УН3; УН4; УН5).
- Реакція причетного респондента, на справжню ознаку (П1) і на фальшиву ознаку (П2) має бути істотно вищою, ніж реакція на другу - п'яту неправдиві ознаки (УН2 - УН5).
- Реакція не причетного респондента на справжню ознаку (П1) і на фальшиву ознаку (П2) має бути співставною з реакціями на другу - п'яту неправдиві ознаки (УН2 - УН5).

Примітка

У не причетних респондентів тривожного типу реагування на фальшиву ознаку (П2) може бути істотно вище, ніж реакція на другу - п'яту неправдиві ознаки (УН2 - УН5).

12.6. Блок питань «Фальшивий пік напруги» (штучний)

12.6.1. Блок питань був розроблений українським лікарем Олексієм Дубровським в 2014 році. Термін «штучний» підкреслює, що фальшива ознака «ззовні» визначена респонденту як справжня замовником або поліграфологом.

12.6.2. Блок питань «Фальшивий пік напруги (штучний)» ідентичний тесту «Фальшивий пік напруги» (природній)» за винятком способу презентації фальшивої ознаки :

- До проведення передтестового заходу оптимально, щоб сам замовник або його помічник повідомив усіх респондентів, що в результаті ретельного аналізу були з'ясовані нові обставини.
- Бажано, щоб фальшива ознака була «комплексною». Наприклад, окрім 46 тисяч гривень (гроші фірми) також були вкрадені долари (заощадження директора) і золоті прикраси (дружини директора). Такий підхід дозволяє поліграфологу додати декілька блоків питань за кожною фальшивою ознакою окремо (наприклад, «сума доларів», «вид прикраси», «ціна прикрас», «загальна сума крадіжки» і т. д.).

12.7. Тест «Стимулюючий з відомим значенням» (KSS)

12.7.1. Тест KSS проводиться першим або другим в ПФД.

12.7.2. Зміст та вимоги до передтестової інструкції:

- Респонденту пояснюється, що тест проводиться для того, щоб переконатися в правильності індивідуального налаштування поліграфа.
- Далі респонденту пропонується вибрати число між 3 і 7 , написати це число на аркуші паперу;
- Для переконання в тому, що респондент добре запам'ятав це число, дається інструкція написати число не тією рукою, яка є для нього домінуючою (наприклад, правша повинен написати лівою рукою);
- Аркуш паперу з написаним числом вішається на стіну перед респондентом на рівні його очей;
- Потім респонденту дається інструкція заперечувати, що він вибрав це число.

12.7.2. Порядок пред'явлення :

- Вибране респондентом число ставиться на 3-є місце в послідовності (наприклад, якщо респондент вибрав число 5, то послідовність може бути такою: 7, 6, 5, 4, 3);

- Якщо респондент демонструє підвищену нервозність, рекомендується використати 7 цифр замість 5;
- Спочатку озвучується підготовча фраза «*відносно записаного вами числа...*»;
- Далі йде серія питань в такому формулюванні «*ви записали число ...?*»;
- Тест проводиться 1 раз, міжстимульний інтервал - 25 секунд.

12.7.3. Аналіз тесту :

- Аналіз робиться відповідно до правил для тестів «піку напруги» (враховується тенденція напруги і полегшення);
- Якщо результат очевидний, то він демонструється респонденту.

12.8. Тест «Стимулюючий з відомим значенням» (модифікований)

12.8.1. Тест був розроблений українським лікарем Олексієм Дубровським в 2014 році.

12.8.2. Загальні положення:

- Тест призначений для виявлення індивідуальної специфіки фізіологічного реагування респондента на питання, пов'язані з прихованням інформації.
- Застосовуються дві категорії перевірочних питань, перша з яких має бути відома респонденту, а друга – ні.
- До категорії перевірочних питань, які презентуються респонденту в передтестовій інструкції, відноситься ім'я респондента (з метою виявлення специфіки реагування на приховування інформації, яке було дозволено поліграфологом. Наприклад, «*Ваше ім'я?*»).

Примітка

Як показав багаторічний досвід, практично у будь-якій ситуації ПФД найбільш природними є питання на ім'я респондента.

- Перевірочні питання, на які респонденту «було дозволено брехати», повинні пред'являтися в тесті 2-3-кратно, причому, в кожному пред'явленні зміст контексту питань повинен відрізнятися, але без зміни його смислу (з метою виявлення індивідуальної специфіки динаміки адаптаційних процесів у респондента).
- До категорії перевірочних питань, які не презентуються, відносяться питання, що мають відношення до теми дослідження (з метою виявлення специфіки реагування на приховання інформації, яке не було дозволено поліграфологом. Наприклад, «*Зараз Ви проходитье тестування на детекторі брехні?*»).
- Перевірочні питання, на які респонденту «не було дозволено брехати», повинні пред'являтися у кінці тесту (з метою перемикування уваги респондента на тему дослідження).

Примітка

Реакції, зафіксовані в тесті, дозволяють визначити лише специфіку індивідуальних ознак фізіологічного реагування. Слід зазначити, що реакції на питання т.з. «дозволеної брехні» за своєю інтенсивністю мають бути значно меншими реакцій на питання, що безпосередньо відносяться до теми дослідження, зважаючи на відсутність негативного прогнозу (немає загрози викриття) і, відповідно, відсутність когнітивного дисонансу внаслідок «приховання» інформації.

12.8.3. Порядок пред'явлення:

– У передтестовій інструкції респонденту повідомляється, що «Першим в дослідженні буде т.з. тест «явної неправди», на усі питання якого Вам потрібно відповідати «Ні». У тесті буде представлений перелік імен, серед яких буде і Ваше ім'я. Наприклад, коли на питання «Ваше ім'я ... (повідомляється ім'я респондента)?» Ви дасте відповідь «Ні», то тим самим Ви явно збрешете. В результаті цього, отриманий комплекс реакцій буде Вашим індивідуальним еквівалентом реакції брехні. Надалі Ваші реакції на питання, що відносяться до теми дослідження, порівнюватимуться саме з цим еквівалентом брехні».

– Пред'явлення тесту розпочинається з нагадування респонденту про те, що «На усі питання цього тесту слід відповідати «Ні»».

– У тесті має бути 15 - 20 питань, згрупованих в 3 - 4 блоки;

– Перші 2 - 3 блоки питань мають бути побудовані відповідно до правил для блоку питань «Пік напруги з відомим значенням» (п.12.3.).

– Тест розпочинається з «жертвовного» питання, яке призначене для практичного виявлення якості засвоєння респондентом операторської установки (наприклад, «Ви пам'ятаєте, як слід відповідати на усі питання цього тесту?»). При відповіді «Ні» пред'являється наступне питання. При відповіді «Так» запис реакцій на питання припиняється, після чого поліграфолог повинен ще раз нагадати респонденту, як слід йому відповідати на питання цього тесту, а потім озвучити питання повторно.

– Наступне питання (Н1) призначене для нагадування респонденту мети проведення тесту.

– Оптимально, щоб перевірочне питання в першому блоці стояло на 4 - 5 позиції (з метою адаптації респондента до процедури дослідження).

– У другому і третьому блоці кожного разу повинна відбуватися ротація місця положення перевірочного питання.

– Нейтральні питання (Н2 - Н4) призначені для переключення уваги респондента до нового змісту (місце прояву орієнтовної реакції);

– Останній (3-й або 4-й) блок питань призначений для переключення уваги респондента на тему дослідження (із згадкою мети дослідження і мотивації респондента).

12.8.4. Приклад тесту :

Ж1	Ви пам'ятаєте, як слід відповідати на усі питання цього тесту?
Н1	Ви пам'ятаєте, що почувши своє ім'я, Вам потрібно збрехати?
УН1	Ваше ім'я ...?
УН2	Ваше ім'я ...?
УН3	Ваше ім'я ...?
УН4	Ваше ім'я ...?
П1	Ваше ім'я ...? (ім'я респондента)
Н2	Згадайте, у Вашому паспорті вказано Ваше ім'я?
УН5	У Вашому паспорті вказано Ваше ім'я ...?
УН6	У Вашому паспорті вказано Ваше ім'я ...?
УН7	У Вашому паспорті вказано Ваше ім'я ...?

П2	<i>У Вашому паспорті вказано Ваше ім'я ...? (ім'я респондента)</i>
Н3	<i>Скажіть: зараз Ви сидите на стільці?</i>
П3	<i>Скажіть: зараз Ви проходитье тестування на детекторі брехні?</i>
П4	<i>Скажіть: тестування на детекторі брехні Ви проходитье ...? (мета дослідження)</i>
П5	<i>Скажіть: Ви погодилися на це тестування, щоб ...? (мотивація респондента)</i>

12.8.5. Аналіз результату й ухвалення рішення :

- Перші два блоки питань аналізуються відповідно до правил для блоку питань «Пік напруги з відомим значенням» (п. 12.3.);
- Перевірочні питання в третьому блоці аналізуються з метою виявлення додаткових ознак, характерних для реагування при прихованні інформації за темою дослідження;
- У випадках, коли реакції на більшість перевірочних питань тесту слабо виражені або пов'язані з артефактами, можливе повторне пред'явлення тесту з тією ж черговістю питань, але з інструкцією респонденту на усі питання відповідати «*Не знаю*».

13. Метод виявлення приховуваної інформації (з невідомим значенням)

13.1. Тест «Пошук піку напруги» (SPOT)

13.1.1. Структура тесту і порядок пред'явлення :

- Тест повинен складатися з 9 питань;
- Вимоги до «буферних» питань такі ж, як в тесті kspot;
- Так як поліграфолог не знає, яка ознака є справжньою, він повинен переконатися, що «буферні» питання містять неправдиві ознаки;
- У тесті «буферні» питання ставляться на перші дві і останні дві позиції;
- Починаючи з 3-го питання, ставляться можливі справжні ознаки;
- Після усіх можливих справжніх ознак ставиться питання, яке охоплює усі інші можливості (наприклад, «...в місці, яке я не назвав?»).

13.1.2. Приклад тесту :

У прикладі приведений тест рішення задачі із встановлення місцезнаходження Степана Петренка, який імовірно може знаходитися у будь-якій з областей південно-західного регіону України. У перелік справжніх ознак входять Кіровоградська, Херсонська, Миколаївська, Одеська область, а Вінницька, Київська, Дніпропетровська і Житомирська області будуть неправдивими ознаками.

Підготовча фраза «*Відносно місцезнаходження Степана Петренка...*»;

Ввідна частина «... *Ви знаєте, що він знаходиться...*»;

Неправдива ознака «... *у Вінницькій області?*»;

Неправдива ознака «... *у Київській області?*»;

Справжня ознака «... *у Кіровоградській області?*»;

Справжня ознака «... *у Херсонській області?*»;

Справжня ознака «... *у Миколаївській області?*»;

Справжня ознака «... у Одеській області?»;

Неправдива ознака «... у Дніпропетровській області?»;

Неправдива ознака «... у Житомирській області?».

13.1.3. Правила пред'явлення :

– У перших 2-х пред'явленнях тесту порядок питань однаковий, в 3-му пред'явленні - порядок зворотний, в 4-му пред'явленні (якщо по перших трьом немає результату) - змішаний порядок.

– Якщо респондент реагує на одну із справжніх ознак, тоді складається новий тест (наприклад, на виявлення району області).

13.2. Блок питань «Пошук піку напруги»

13.2.1. Блок питань був розроблений українським лікарем Олексієм Дубровським в 2011 році.

13.2.2. Блок питань побудований відповідно до правил, що застосовуються для блоку питань «Пік напруги з відомим значенням» (п.12.3.), за винятком того, що усі передбачувані справжні ознаки досліджуваної події необхідно розсортувати на 2 групи - максимально імовірнісні й мінімально імовірнісні на думку замовника ПФД і/або поліграфолога. Ця особливість обумовлена:

– Сумнівом респондента, тобто наявністю декількох варіантів припущень (наприклад, підозра в тому, що скоїти злочин в рівній мірі могли декілька чоловік);

– Фактичною наявністю декількох варіантів (наприклад, викрадені гроші злочинець міг заховати частинами в різних місцях).

13.2.3. Порядок пред'явлення :

– Блок повинен розпочинатися з 1-2 нейтральних питань, що вводять в тему дослідження (з метою нагадування респонденту теми дослідження, представленої в передтестовому заході);

– Після двох умовно-нейтральних питань, що містять неправдиві ознаки, на 4 або 5 позицій повинна знаходитися перша справжня ознака максимальної міри вірогідності;

– Після кожної справжньої ознаки з максимальною вірогідністю обов'язково повинна йти мінімально імовірнісна ознака (з метою відновлення фізіологічних можливостей респондента і підготовки його до адекватного реагування на подальше перевірочне питання);

– Останнім питанням у блоці завжди має бути перевірочне питання, призначене для виявлення інших варіантів (не перелічених вище в переліку ознак).

13.2.4. Приклад блоку питань:

Н1	<i>Пам'ятаєте, що раніше Ви погодилися з тим, що в розкраданні грошей з сейфа повинні були брати участь декілька чоловік?</i>
Н2	<i>Зараз у Вас є припущення щодо того, хто брав участь в розкраданні грошей з сейфа?</i>
УН1	<i>Як по-Вашому, в розкраданні грошей з сейфа брав участь Іванов? (був у відрядженні)</i>
УН2	<i>Як по-Вашому, в розкраданні грошей з сейфа брав участь Проскурін? (був у відпустці)</i>

П1	<i>Як по-Вашому, в розкраданні грошей з сейфа брав участь Сидихін? (максимум вірогідності)</i>
УН3	<i>Як по-Вашому, в розкраданні грошей з сейфа брав участь Стецько? (мінімум вірогідності)</i>
П2	<i>Як по-Вашому, в розкраданні грошей з сейфа брав участь Фіонов? (максимум вірогідності)</i>
УН4	<i>Як по-вашому, в розкраданні грошей з сейфа брав участь Мірза? (мінімум вірогідності)</i>
П3	<i>Як по-вашому, в розкраданні грошей з сейфа брав участь Георгієв? (максимум вірогідності)</i>
УН5	<i>Як по-вашому, в розкраданні грошей з сейфа брав участь Кіслов? (мінімум вірогідності)</i>
П4	<i>Як по-вашому, в розкраданні грошей з сейфа брав участь хтось інший? (інші варіанти)</i>

13.2.5. Методичні особливості:

– Пред'явлення передбачуваних ознак за одним аспектом досліджуваної події необхідно робити 2-3-кратно. Причому, кожне пред'явлення повинне містити оновлений контекст (опис) без зміни змісту. Наприклад, в ситуації виявлення дати події - «В яку частину місяця», «В який день тижня», «Якого числа», «Число парне - не парне» і т.д.

– Деталізацію передбачуваних ознак за одним аспектом досліджуваної події необхідно робити послідовно відповідно до принципу «від загального до окремого». Наприклад, «В якому районі міста», «На якій вулиці», «Який номер будинку», «Який під'їзд», «Який поверх», «Яка квартира».

– Блок питань також може бути застосовний при скринінгу. Оптимально за кожною темою скринінга пред'являти 3 блоки «Пошуку піку напруги» з невідомим значенням, а також 1 тест (3-4 блоки питань) за методом контрольних питань (см п.15). Перший блок «Пошук піку напруги» з невідомим значенням призначений для виявлення «розуміння соціальних норм» (приклад ввідної частини: «Чи прийнятно...»); другий блок - для виявлення «відношення до порушення соціальних норм третіми особами» (приклад ввідної частини: «Ви схвалюєте, коли...»); третій блок - для виявлення «дотримання соціальних норм самим респондентом» (приклад ввідної частини: «Особисто Ви ...»).

14. Метод нейтрально-перевірочних питань (МНПП)

Метод розроблений Леонардом Кілером в 30-і роки минулого століття. У МНПП застосовні нейтральні і перевірочні питання. Якщо реакції на перевірочні питання значно більше реакцій на нейтральні питання, приймається рішення про причетність респондента. Сьогодні метод застосовується в основному для скринінгу. При включенні загальних контрольних питань, МНПП може бути застосовний при розслідуваннях.

14.1. Тест загальних питань (GQT)

14.1.1. Загальні положення:

– GQT є модифікацією методу Кілера, застосовний при перевірці підозрюваних за декількома аспектами злочину, а також при протидії респондента в ході застосування методу контрольних питань.

– В ході передтестової співбесіди з'ясовуються критерії чесності, порядності, батьківських якостей респондента (з метою відбору тем для контрольних питань).

– Порядок обговорення питань: 1-й контрольний, усі перевірочні, всі нейтральні, 2-й перевірочний.

– При необхідності, у будь-якому місці тесту можна вставляти нейтральне питання, проте останнє контрольне питання (К2) має бути завжди останнім або передостаннім.

– У тесті не має бути більше 13 питань і не повинно слідувати більше 3-х перевірочних питань підряд.

– У тесті має бути 3-5 перевірочних питань.

– Всього робиться 3 пред'явлення, в яких можна міняти перевірочні питання, але контрольні питання повинні залишатися на одних і тих же позиціях.

14.1.2. Приклад тесту:

Н1	<i>Сьогодні понеділок?</i>
Н2	<i>Зараз місяць лютий?</i>
К1	<i>Ви маєте намір брехати на яке-небудь з питань цього тесту?</i>
П1	<i>Ви планували з ким-небудь вкрати хоч би частину цих грошей?</i>
П2	<i>Вам відомо достовірно, хто вкрав хоч би частину цих грошей?</i>
Н3	<i>Ваше ім'я ...?</i>
П3	<i>Ви вкрали хоч би частину цих грошей?</i>
П4	<i>Вам відомо, де зараз знаходиться хоч би частина вкрадених грошей?</i>
К2	<i>Ви збрехали мені хоч би в чомусь в ході нашої сьогоднішньої бесіди?</i>
Н5	<i>Ваше прізвище ...?</i>

14.1.3. Аналіз результату і ухвалення рішення:

– Найбільш виражена реакція кожного з контрольних питань порівнюється з усіма перевірочними питаннями, окремо для кожного показника по 7-бальній системі.

– Якщо загальний бал після 3-го пред'явлення для кожного перевірочного питання «-3» і менше, приймається рішення про причетність; від «+3» і більше - про непричетність; у діапазоні від «-3» до «+3» приймається рішення про невизначений результат.

14.2. Модифікований тест нейтрально-перевірочних питань (MRI)

14.2.1. Тест MRI розробив Поль К.Майнор у 1980 році. Модифікація методики Кілера полягала в додаванні «ситуаційних» контрольних питань (СК), які за своєю суттю є «ввідними» відносно перевірочних питань. Ці питання, за визначенням Майнора, дають можливість непричетним респондентам продемонструвати реакції, пов'язані з емоціями, що викликані досліджуваною подією (провина, гнів, відчай і т.д.), але не пов'язані з причетністю до здійснення злочину.

14.2.2. У передтестовій бесіді з респондентом обговорюються тільки нейтральні питання. Перевірочні питання тільки задаються, але не обговорюються. Питання тесту послідовно:

- Визначають досліджувану подію;
- Встановлюють відношення респондента до досліджуваної події;
- Досліджують підозру респондента;
- Перевіряють знання респондента, що стосуються досліджуваної події;
- Виявляють можливість непрямой участі респондента в досліджуваній події;
- Вивчають можливість прямої участі респондента в досліджуваній події.

14.2.3. Приклад тесту :

Н1	<i>Ваше ім'я ...?</i>
Н2	<i>Ви працюєте в Сігма Банку міста Києва?</i>
ЖП1	<i>Ви маєте намір брехати, щоб ввести мене в оману в ході цього тесту?</i>
СК1	<i>Ви знаходилися на роботі в Сігма Банку 12 лютого 2014 року?</i>
Н1	<i>Зараз Ви знаходитесь в Києві?</i>
СК2	<i>Ви повідомляли про пропажу 50 тисяч гривень з Вашого банку 03 лютого 2014 року?</i>
СК3	<i>Ви підозрюєте кого-небудь конкретно в крадіжці цих грошей?</i>
Н2	<i>Ви проживаєте в Печерському районі міста Києва?</i>
П1	<i>Вам відомо достовірно, що сталося зі зниклими грошима?</i>
П2	<i>Ви вкрали хоч би частину з цих грошей?</i>
Н3	<i>Зараз Ви знаходитесь в Україні?</i>
П3	<i>Вам відомо, де зараз знаходяться ці гроші?</i>
СК4	<i>Ви яким-небудь чином готувалися до цього тестування?</i>

14.2.4. Аналіз результату й ухвалення рішення :

- Для ухвалення рішення використовується «клінічний» підхід, враховуються факти справи, поведінка респондента і аналіз реактограм;
- Використовується 7-бальна система обрахунку, кожне перевірочне питання порівнюється з контрольним питанням тесту, на який була найбільша реакція. Порівняння робиться окремо за кожним каналом (ШГР, дихання, кардіо).
- Після 2-го пред'явлення при загальному балі від «-3» і менше приймається рішення про причетність; від «+3» і більше - про непричетність; у діапазоні від «-3» до «+3» приймається рішення про невизначений результат.

14.3. Блок питань «Тріада Майнора»

14.3.1. Блок питань був розроблений українським лікарем Олексієм Дубровським в 2014 році. В основу його покладений принцип застосування «ситуаційних» контрольних питань Майнора.

14.3.2. Загальні положення:

- Блок питань призначено для роботи із приватними ознаками (як правило, передбачуваними);
- Блок складається з нейтрального, контрольного і перевірконого питання. Контекстна частина усіх питань має бути максимально схожою за формулюванням. Стимульна частина контрольного і перевірконого питань повинна розташовуватися в кінці речення;
- Першим у блоці має бути нейтральне питання, що характеризує досліджуваний аспект у загальних рисах (у форматі «Як правило»). Очікувані варіанти відповідей «Не знаю» або «Так»;
- Другим у блоці має бути «ситуаційне» контрольне питання, що характеризує аспект в контексті досліджуваної події відносно злочинця (у форматі «Від третьої особи»). Очікувані варіанти відповідей «Не знаю» або «Так»;
- Третім у блоці має бути перевірконе питання, що характеризує аспект в контексті досліджуваної події стосовно респондента (у форматі «Від першої особи»). Очікуваний варіант відповіді «Ні»;

14.3.3. Приклад блоку питань :

Н1	<i>Ви згодні, що викрадач, як правило, заздалегідь готується до здійснення розкрадання?</i>
К1	<i>Як Ви думаєте, до розкрадання грошей з сейфа викрадач заздалегідь готувався?</i>
П1	<i>До розкрадання грошей з сейфа Ви заздалегідь готувалися?</i>

14.3.4. Аналіз результату й ухвалення рішення :

- Для ухвалення рішення використовується чисельний підхід за 3-бальною системою;
- Порівнюється між собою вираженість реакцій на контрольне і перевірконе питання;
- Якщо реакції більш виражені на контрольне питання або вираженість реакцій приблизно рівна, то це свідчить про непричетність респондента;
- Якщо реакції більш виражені на перевірконе питання, то це свідчить про причетність.

15. Метод контрольних питань (МКП)

Загальні положення:

- Метод контрольних питань (МКП) був розроблений в 50-60-ті роки минулого століття і відтоді є основним методом досліджень із застосуванням поліграфа, як в ході розслідувань, так і в скринінгових цілях.
- У МКП використовують загальні або приватні ознаки досліджуваної події, які апіорі або фактично відомі усім респондентам.
- Практичне застосування МКП базується на спільному застосуванні нейтральних, контрольних, перевірконих питань і реалізується у вигляді блоків питань або тестів, зміст яких відрізняється кількістю і порядком чергування перевірконих, контрольних і нейтральних питань, а також змістом інструкції, яку поліграфолог дає респонденту перед їх пред'явленням.
- Основний принцип МКП полягає в тому, що респонденти, непричетні до досліджуваної події, будуть більш стурбовані в ході ПФД контрольними питаннями, ніж перевірконими, і, отже, дадуть на них більш виражені фізіологічні реакції, і навпаки (п.10.3.1.).

Відмінність між фізіологічними реакціями на контрольні й перевірочні питання є основою для винесення висновку про причетність або непричетність респондента до досліджуваної події.

– Якщо МКП застосовується для дослідження другорядних, малозначимих аспектів досліджуваної події, контрольні питання можуть виявитися свідомо значимішими, ніж «слабкі» перевірочні, що може помилково привести до вибору версії про непричетність.

– Основна перевага МКП полягає в тому, що при належному дотриманні вимог ця методика може застосовуватися для вивчення різних розслідуваних подій будь-якого цільового призначення.

– Основний недолік МКП в тому, що метод страждає «обвинувальним ухилом», тобто респондент, непричетний до встановлюваної події, помилково може бути визнаний причетним.

15.1. Методика питань порівняння Рейду (CQT)

15.1.1. Загальні положення:

– Джон Рейд в 1947 році опублікував дослідження про новий тип питання, яке він назвав «питанням порівняльної реакції». Сьогодні цей тип питань називається «невиключаюче контрольне питання» або питання Рейда.

– Рейд описав це питання, як «охоплююче широку сферу, як таке, що схоже на питання із розслідування і відноситься до того ж типу злочину, з приводу причетності до якого тестується респондент».

– Невиключаюче контрольне питання стосується того, що будь-яка людина з великою ймовірністю здійснювала в житті, проте в ситуації ПФД, із-за того, яким чином поліграфолог поставить це питання, респондент заперечуватиме, що він це робив (передбачається, що респондент брехатиме або не буде упевнений в правдивості своєї відповіді).

15.1.2. Передтестові заходи:

– З респондентом проводиться передтестова бесіда;

– Перед початком кожного тесту всі питання обговорюються з респондентом (у іншому порядку, ніж вони представлені у тесті).

15.1.3. Структура тесту і порядок пред'явлення :

– Тест містить 4 перевірочні питання, що відносяться до різних аспектів досліджуваної події;

– Спочатку пред'являється основний тест з прямим порядком питань, потім стимулюючий тест, далі 2-е пред'явлення основного тесту з прямим порядком питань, після чого 3-є пред'явлення основного тесту зі змішаним порядком питань (послідовність питань міняється відповідно до певних правил);

15.1.4. Приклад основного тесту :

Н1	<i>Ваше ім'я ... ?</i>
Н2	<i>Сьогодні вівторок?</i>
П1	<i>Ви забрали з сейфа зниклі гроші?</i>
Н3	<i>Ви народилися у вересні?</i>
П2	<i>Ви узяли зниклі гроші?</i>
К1	<i>У своєму житті Ви хоч би раз вкрали що-небудь?</i>

Н4	<i>Ви народилися в Києві?</i>
ПЗ	<i>Ваші відбитки пальців виявлені на сейфі?</i>
П4	<i>Вам відомо достовірно, хто узяв зниклі гроші?</i>
-	<i>Історично склалося так, що 10-е питання не використовується.</i>
К2	<i>У своєму житті Ви хоч би раз здійснювали щось, за що Вас могли звільнити з роботи?</i>

15.1.5. Аналіз результатів і критерії ухвалення рішення:

– Залежно від отриманих результатів, може слідувати тест «мовчазних відповідей» (порядок питань в тесті - як в першому пред'явленні, але респондент повинен відповідати не вголос, а про себе). Тест пред'являється у тому випадку, якщо в перших трьох пред'явленнях тесту в реакціях були відмічені мимовільні артефакти. Якщо була помічена умисна протидія, тоді пред'являється «Так-тест» (порядок питань в тесті - як в першому пред'явленні, за винятком обох контрольних питань). На всі питання тесту респондент повинен відповідати «Так».

– У разі, коли респондент демонструє підвищену тривожність, першим пред'являється тест на комплекс провини (порядок питань тесту - як в першому пред'явленні основного тесту, де замість перевірочних питань пред'являються питання про вигадану подію). У другому пред'явленні тест повинен містити як перевірочні питання, так і питання комплексу провини. Якщо реакції на перевірочні питання і питання про вигадану подію однакові, робиться 3-є пред'явлення (таке ж як перше, проте перед початком тесту респонденту повідомляється, що друга подія вигадана). Якщо і після цього реакції на перевірочні питання і питання комплексу провини однакові, робиться висновок про неможливість ухвалення рішення.

– Реакція на кожне питання кожного тесту аналізується окремо за кожним показником, оцінка робиться за 3-и бальною шкалою, результати обрахунку не підсумовуються, робиться тільки висновок про вираженість реакцій.

– Після процедури тестування співбесіда з респондентом не проводиться.

15.1.6. Методика Рейда включає 5 різних тестів:

- Основний тест (CQT або GQT);
- Стимулюючий тест (фальшивий стимулюючий тест з невідомим значенням - FUSS);
- Тест «мовчазних відповідей»;
- «Так-тест» (при підозрі в протидії);
- Тест Рейда на комплекс провини.

15.1.7. На основі методики Рейда розроблена:

- Методика Артера;
- Модифікований тест загальних питань (MGQT).

15.2. Методика порівняння зон Бакстера

– Методика «порівняння зон» була представлена Клівом Бакстером в 1960 році. Ухвалення рішення за тестами цього типу ґрунтується на чисельному підході, винайденому К. Бакстером в 1959 році;

- Термін «спот» - це, по суті, перевірочне питання тесту;

- Термін «зона» Бакстером визначається як «частина реактограми, яка займає від 20 до 35 секунд, ініційована питанням, що має унікальне психологічне фокусування і звернене до певної групи обстежуваних». У кожній зоні застосовані нейтральні, перевіірочні і контрольні питання;
- Термін «трек» (введений Матте) - це пара питань, логічно пов'язаних між собою і призначених для кількісної оцінки;
- Бакстер ввів три нові типи питань : «симптоматичне», «жертвовно-перевіірочне» (підготовче), «виключаюче» контрольне (два різновиди - що не відноситься і відноситься до поточного періоду часу);
- Бакстер підтвердив припущення, яке полягає в тому, що якщо контрольне питання порівняння ставити безпосередньо перед перевіірочним питанням, то число помилково звинувачених респондентів скорочується;
- Кількісна оцінка перевіірочного питання відбувається шляхом його порівняння з контрольним питанням, розташованим не далі однієї позиції від перевіірочного питання;
- Бакстером було введено 21 правило, які дозволяють проводити поглиблений аналіз проведених досліджень.

15.2.1. Тест «Фаза - Ви» (You Phase)

15.2.1.1. Загальні положення:

- Одноаспектний тест з двома перевіірочними питаннями.
- Усі питання тесту дослівно обговорюються з респондентом в передтестовій бесіді. Послідовність обговорення: жертвовно-перевіірочне, перевіірочні, контрольні, симптоматичні, нейтральні питання. Важливо, щоб у ході обговорення на усі контрольні і симптоматичні питання була отримана відповідь «ні».
- Кількісно аналізуються тільки перевіірочні питання. Для винесення ухвали потрібно мінімум два пред'явлення тесту.
- Починаючи з 2-го пред'явлення перевіірочні питання міняються місцями, контрольні питання залишаються на своїх місцях.

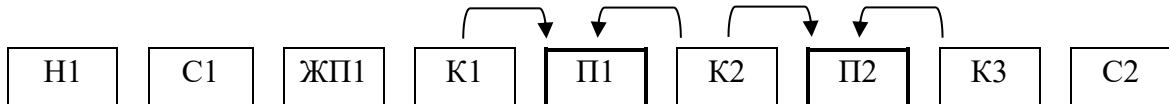
15.2.1.2. Приклад тесту (з метою уніфікації представлені порядкові номери питань) :

Н1	<i>Ваше ім'я ...?</i>
С1	<i>Ви вірите мені, коли я обіцяю Вам не ставити в ході цього тесту питання, які я не обговорив з Вами дослівно?</i>
ЖП1	<i>Що стосується того, здійснювали Ви або ні ..., чи маєте намір Ви говорити мені правду про це?</i>
К1	<i>У віці між 25 і 32 роками, Ви пам'ятаєте, як Ви вкрали що-небудь?</i>
П1	<i>Це Ви взяли зниклі гроші?</i>
К2	<i>У період перших 25 років Вашого життя, Ви пам'ятаєте, як Ви вкрали що-небудь?</i>
П2	<i>Що стосується зниклих грошей, це Ви їх узяли?</i>
К3	<i>У період перших 32 років Вашого життя, Ви пам'ятаєте, як Ви вкрали що-небудь?</i>

С2	<i>Незважаючи на мою обіцянку, Ви боїтеся, що в цьому тесті я поставлю Вам питання, яке не обговорили з Вами дослівно?</i>

15.2.1.3. Ухвалення рішення :

– Перевірочне питання порівнюється з тим контрольним питанням (попереднім або подальшим), реакція на який була слабкіша. В усіх інших тестах «порівняння зон» перевірочне питання порівнюється з тим контрольним питанням, реакція на який була сильніша;

- Поліграми аналізуються після закінчення кожного пред'явлення;
- Після аналізу усіх пред'явлень можливе винесення рішення: «брехня виявлена», «брехня не виявлена», «невизначений результат»;
- Для винесення рішення за усім дослідженням потрібне мінімум 2 пред'явлення тесту. Бали підсумків за всіма пред'явленнями складаються в загальний бал, на підставі якого виноситься загальне рішення.

15.2.2. Тест «Підозра - Знаєте - Ви» (SKY)

15.2.2.1. Загальні положення:

- Тест SKY був винайдений К. Бакстером у 1961 році. Зазвичай тест «SKY» проводиться після одного з пред'явлень тесту «Фаза - Ви».
- Це багатоаспектний тест з тріадою питань: «Ви підозрюєте, хто вчинив ...?» (підозра). «Ви знаєте, хто вчинив ...?» (знання злочинця). «Ви вчинили ...?» (пряма причетність) і перевірочним питанням на непряму причетність.
- За методикою Бакстера тест «SKY» проводиться окремо, проте в «модифікованому тесті зон порівняння» (ZCT) тріада перевірочних питань «SKY» знаходиться у кінці тесту.
- Існує різновид тесту, запропонований Д. Матте, в якому послідовність перевірочних питань знаходиться в зворотному порядку (Y - K - S).

15.2.2.2. Приклад тесту (з метою уніфікації представлені порядкові номери питань):

Н1	<i>Ваше ім'я ...?</i>
С1	<i>Ви вірите мені, коли я обіцяю Вам не ставити в ході цього тесту питань, які я не обговорив з Вами дослівно?</i>
ЖП1	<i>Що стосується того, здійснювали Ви або ні ..., чи маєте намір Ви говорити мені правду про це?</i>
К1	<i>Що стосується..., Ви підозрюєте кого-небудь конкретно в ...?</i>
П1	<i>Що стосується ..., Ви знаєте достовірно, хто ...?</i>
К2	<i>До віку ..., Ви пам'ятаєте, як Ви ...?</i>
П2	<i>Що стосується ..., це Ви знаєте ...?</i>
К3	<i>До віку ..., Ви пам'ятаєте, як Ви ...?</i>

ПЗ	<i>Що стосується ..., Ви яким-небудь чином причетні до ...?</i>
С2	<i>Незважаючи на мою обіцянку, Ви боїтеся, що в цьому тесті я поставлю Вам питання, яке не обговорив з Вами дослівно?</i>

15.2.2.3. Порядок пред'явлення й ухвалення рішення :

– Тест пред'являється 2-4 рази, порядок питань від пред'явлення до пред'явлення не міняється.

– Для ухвалення рішення проводиться аналіз реакцій на перевіірочні питання за 7-бальною шкалою кожен показник (ШГР, дихання, кардіо) окремо. Результати з кожного перевіірочного питання між собою не підсумовуються.

– У тому випадку, коли при аналізі хоч би одного з перевіірочних питань отримані негативні значення, рекомендується ухвалення рішення про причетність.

– Відсутність реакцій на всі перевіірочні питання і наявність реакцій на контрольні питання свідчить про непричетність;

– Виражені стійкі реакції на питання про підозру (К1) свідчать про не причетність.

15.2.3. Тест «3 позитивним контролем» (PST)

15.2.3.1. Тест розроблений американським поліграфологом Сильвестром Рілі в 70-і роки минулого століття. Тест відноситься до групи тестів «порівняння зон», у якому в якості контрольного до перевіірочного питання використовується це ж саме перевіірочне питання, але за умови, що на нього дається позитивна відповідь;

15.2.3.2. Особливістю тесту PST є двократне пред'явлення кожного перевіірочного питання: перший раз - з інструкцією відповісти на нього «брехливо», другий раз - відповісти «правдиво».

15.2.3.3. Приклад тесту PST:

Н1	<i>Ваше ім'я ...?</i>
Н2	<i>Ви проживаєте ...?</i>
К1	<i>Не торкаючись цієї пропажі, Ви коли-небудь привласнювали собі гроші фірми?</i>
П1	<i>Дайте відповідь брехливо: Ви тримали в руках хоча б частину зниклих грошей?</i> <i>Дайте відповідь правдиво: Ви тримали в руках хоча б частину зниклих грошей?</i>
Н3	<i>Ви навчалися в ...?</i>
К2	<i>Минулого року Ви привласнювали собі гроші фірми?</i>
П2	<i>Дайте відповідь брехливо: Ви виносили з офісу зниклі гроші?</i> <i>Дайте відповідь правдиво: Ви виносили з офісу зниклі гроші?</i>
Н4	<i>Ви за освітою ...?</i>
К3	<i>При відповідях на питання цього тесту, Ви збрехали хоча би на один з них?</i>

15.2.3.4. Аналіз тесту й ухвалення рішення :

– Порівнюється між собою вираженість реакцій на два формулювання кожного перевіркового питання.

– Якщо реакції більше виражені на варіант питання *«дайте відповідь брехливо»*, це свідчить про не причетність, і навпаки, причетному респонденту властиві більше виражені реакції на варіант питання *«дайте відповідь чесно»*.

– при аналізі вираженість реакцій на контрольні питання не враховується.

15.2.4. Блок питань «З позитивним контролем»

15.2.4.1. Блок питань був розроблений українським лікарем Олексієм Дубровським в 2012 році, в основу якого покладений принцип тесту «З позитивним контролем».

15.2.4.2. Загальні положення:

– Як показує практика, ввідна частина питань, що використовується в т.ч. і з метою формування операторської установки відповідати тим або іншим чином, набагато краще засвоюється респондентом, по-перше, коли вона дублюється і, по-друге, коли повторення відбувається різними фразами (наприклад, *«Дайте відповідь брехливо, збрешіть мені»* і *«Дайте відповідь чесно, скажіть мені правду»*).

– В ході передтестової співбесіди специфіка блоку питань пояснюється респонденту. Для якіснішого засвоєння інструкції бажано навести простий приклад: *«Наприклад, я запитаю Вас «Дайте відповідь брехливо, збрешіть мені: зараз на дворі день?», на що Ви повинні відповісти «Ні», тобто явно збрехати. Потім я запитаю Вас «Дайте відповідь чесно, скажіть мені правду: зараз на дворі день?», на що Ви повинні відповісти «Так», тобто дійсно сказати правду. Результатом порівняння реакцій на ці пари питань буде чітке уявлення про еквівалент Вашої реакції «брехні» практично на усіх етапах тестування»*.

15.2.4.3. Порядок пред'явлення :

– Питання з «брехливими» форматами відповідей функціонально є контрольними, а з «правдивими» форматами відповідями – перевірочними.

– У адаптаційному періоді процедури дослідження (перші 2-4 тести) бажано апробувати якість засвоєння респондентом інструкції, озвученої в передтестовій співбесіді. В разі виникнення у респондента плутанини з категоріями відповідей, необхідно повторно усе роз'яснити і перевірити ще раз наново.

– Окрім «прямого» порядку пред'явлення питань («Брехливо» - «Чесно»), вживаного в тесті «З позитивним контролем», можливий і «зворотний» порядок («Чесно» - «Брехливо»).

– При «зворотному» порядку пред'явлення питань ввідну частину *«Дайте відповідь чесно, скажіть мені правду»*. допустимо не вимовляти, оскільки мається на увазі, що респондент на усі питання відповідає чесно. Такий підхід дає можливість комбінувати блоки питань різних форматів.

– При «зворотному» порядку пред'явлення, коли після контрольного питання *«Дайте відповідь брехливо, збрешіть мені»* продовжуються питання тесту, наступне з них повинне супроводжуватись ввідною частиною *«Дайте відповідь чесно»* з метою відновлення установки респондента відповідати чесно на подальші питання.

– З метою отримання більш якісного сприйняття, контрольне і перевірочне питання необхідно упереджати одним або двома нейтральними питаннями, що вводять в тему дослідження (НВ). При цьому, кількість нейтральних питань перед контрольним і перевірочним має бути однаковою.

– Перед початком кожного тесту, в якому знаходиться такі пари питань, респондента необхідно про це попереджати.

15.2.4.4. Приклади варіацій блоку питань:

– «Прямий порядок»

К1	<i>Дайте відповідь брехливо, збрешіть мені: гроші з сейфа взяли Ви?</i>
П1	<i>Дайте відповідь чесно, скажіть мені правду: гроші з сейфа взяли Ви?</i>

– «Зворотний порядок»

К1	<i>Дайте відповідь брехливо, збрешіть мені: гроші з сейфа взяли Ви?</i>
П1	<i>Дайте відповідь чесно, скажіть мені правду: гроші з сейфа взяли Ви?</i>
Н1	<i>Дайте відповідь чесно: ... ? (у разі продовження тесту)</i>

– «Прямий порядок» (з підготовкою)

НВ1	<i>Скажіть: Вас дратує, коли Вам нахабно брешуть?</i>
П1	<i>Дайте відповідь брехливо, збрешіть мені: гроші з сейфа взяли Ви?</i>
НВ2	<i>Дайте відповідь чесно: коли Ви говорите правду, Вам на душі стає легко?</i>
К1	<i>Дайте відповідь чесно, скажіть мені правду: гроші з сейфа взяли Ви?</i>

15.2.4.4. Аналіз результату й ухвалення рішення:

– Якщо реакція більше виражена на контрольне питання або вираженість реакцій на контрольне питання приблизно дорівнює реакції на перевірочне питання, це свідчить про непричетність респондента.

– Якщо реакція більше виражена на перевірочне питання, це свідчить про причетність респондента.

– При аналізі вираженість реакцій на контрольні питання не враховується.

15.3. Методика Матте

Джеймс А.Матте в 1977 році створив власну методику, в основу якої був покладений метод зон порівняння і кількісний підхід К. Бакстера. Удосконалення Матте ґрунтувалися на тому, що причетні респонденти можуть сподіватися уникнути викриття, а непричетні респонденти можуть побоюватися неправдивого звинувачення. Виходячи з цієї ідеї, Матте додав нову зону порівняння «внутрішньої проблеми», в якій:

– Перевірочне питання «*надія на помилку*»;

– Контрольне питання «*побоювання помилки*».

В оригінальному трактуванні Матте, ці два питання повинні відрізнитися тільки одним словом - «*боїтеся*» / «*сподівається*». Таке рішення дає можливість порівняти реакції на контрольне і перевірочне питання, виключивши можливий вплив емоційного відгуку, викликаного словами, що описують злочин.

Приклад зони порівняння «внутрішньої проблеми» («*внутрішнього трека*» в авторському формулюванні) :

К	<i>Ви боїтеся, що я зроблю помилку в цьому тесті відносно ...?</i>
П	<i>Ви сподівається, що я зроблю помилку в цьому тесті відносно...?</i>

Аналіз результату й ухвалення рішення:

- Якщо реакція більше виражена на перевірочне питання, це побічно свідчить про причетність респондента;
- Якщо реакція більше виражена на контрольне питання, це побічно свідчить про непричетність респондента;
- Якщо вираженість реакцій на обидва питання приблизно однакова, це побічно свідчить про «невизначений результат».

15.3.1. Блок питань «Діада Матте»

15.3.1.1. Блок питань був розроблений українським лікарем Олексієм Дубровським в 2013 році. В його основу покладений принцип зони порівняння «внутрішньої проблеми» за методикою Матте.

15.3.1.2. Загальні положення:

- У разі відсутності «внутрішньої проблеми» непричетний респондент двічі повинен відповідати «чесно», підтверджуючи «твердження» і заперечуючи «підозру». В той же час причетний респондент на обидва питання повинен двічі відповідати «брехливо», оскільки йому доводиться давати відповіді, моделюючись під людину, не причетну до досліджуваної події.
- Принцип подвійного підтвердження інформації непричетним респондентом і подвійного приховання інформації причетним респондентом увійшов у основу цієї групи блоків питань.
- Перевірочним питанням є те, яке підлягає дослідженню, а контрольним питанням є те, що відповідає твердженню респондента.
- Перед контрольним і перевірочним питанням повинні бути один або два нейтральні питання, що вводять в тему дослідження (жертвні питання).
- Можливий варіант, коли на початку блоку розташовано тільки одне нейтральне питання. При цьому контекстна частина усіх трьох питань має бути максимально ідентичною, а стимульна частина контрольного і перевірочного питання - розташовані в кінці речення.

15.3.1.3. Приклади блоків питань.

- З одним нейтральним питанням:

Н1	<i>Тепер Ви знаєте про те, що з сейфа було викрадено 56 тисяч гривень? (факт)</i>
К1	<i>Про те, що з сейфа було викрадено 56 тисяч гривень, Ви дізналися після розкрадання? (твердження)</i>
П1	<i>Про те, що з сейфа було викрадено 56 тисяч гривень, Ви дізналися в день розкрадання? (підозра)</i>

- З двома нейтральними питаннями:

Н1	<i>Ви пам'ятаєте, що усіх співробітників повідомили про розкрадання грошей з сейфа наступного дня після розкрадання?</i>
К1	<i>Про розкрадання грошей з сейфа Ви дізналися наступного дня після розкрадання? (твердження)</i>

Н2	<i>Ви згодні, що викрадач повинен був знати про розкрадання грошей з сейфа в день розкрадання?</i>
П1	<i>Про розкрадання грошей з сейфа Ви дізналися в день розкрадання? (підозра)</i>

– 3 чотирма нейтральними питаннями:

Н1	<i>Ви пам'ятаєте, що усіх співробітників повідомили про розкрадання грошей з сейфа наступного дня після розкрадання?</i>
Н2	<i>Ви пам'ятаєте, що усім співробітникам про розкрадання грошей з сейфа повідомили 13 грудня?</i>
К1	<i>Про розкрадання грошей з сейфа Ви дізналися 13 лютого? (твердження)</i>
Н3	<i>Ви згодні, що викрадач повинен був знати про розкрадання грошей з сейфа в день розкрадання?</i>
Н4	<i>Ви пам'ятаєте, що розкрадання грошей з сейфа сталося 12 лютого?</i>
П1	<i>Про розкрадання грошей з сейфа Ви дізналися 12 лютого? (підозра)</i>

15.3.1.4. Аналіз результату й ухвалення рішення :

– Якщо вираженість реакцій на перевірочне і контрольне питання висока за рівнем і супроводжується зниженням цифрових значень шкірного опору, це свідчить про приховування респондентом інформації (побічно про причетність).

– Якщо вираженість реакцій на перевірочне і контрольне питання низького рівня й супроводжується підвищенням цифрових значень шкірного опору, це свідчить про підтвердження респондентом інформації (побічно про непричетність).

– Якщо вираженість реакцій на перевірочне і контрольне питання середнього рівня без зміни цифрових значень шкірного опору, це свідчить про «невизначений результат».

15.4. Методика штату Юта

Методика розроблена Девідом Раскіним і його колегами в університеті штату Юта в 70-і роки минулого століття (відноситься до групи методик змішаного типу). Серед тестів, розроблених командою Д. Раскіна, є одноаспектні, багатоаспектні (при розслідуваннях) та багатозадачні (при скринінгу), що робить методику універсальною практично для усіх завдань, що стоять перед поліграфологом. Тести університету штату Юта різноманітні як за структурою, так і за кількістю перевірочних питань.

У методиці, незалежно від виду тесту, є низка чітких правил :

– Спочатку проводиться детальна передтестова бесіда, яка триває більше години (поліграфолог повинен демонструвати неупереджене відношення до респондента; отримана інформація використовується для коригування формулювань питань).

– У структурі тестів використовується 5 видів питань: жертовно-перевірочні, перевірочні, контрольні, нейтральні (з відповіддю «Так»), ввідні.

– Якщо при обговоренні контрольного питання респондент дає признання, потрібно на початку його формулювання додати «Окрім того, про що Ви мені розповіли...». Кінцева мета полягає в тому, щоб запобігти признанням на контрольні питання, переконатися в тому, що респондент сприймає їх як неоднозначні.

- В якості ввідних питань застосовуються симптоматичні питання Бакстера, які ставляться на першу позицію (місце орієнтовної реакції, при обрахунку не враховується).
- З метою повернення сигналу до базової лінії (ізолінії) рекомендується додавання нейтральних питань або подовження міжстимульного інтервалу.
- Дослідження розпочинається з демонстраційного тесту (як правило, ознайомлювальний тест з відомим числом).
- Між пред'явленнями кожного тесту обов'язково повинне проводитися обговорення контрольних і перевірочних питань. Якщо в ході цих обговорень отримуються зізнання у проступку, у формулювання питань необхідно внести уточнення.

15.4.1. Тест порівняння зон Юти (UZCT)

15.4.1.1. Одноаспектний тест:

Містить три перевірочні питання, що стосуються однієї дії, але в трьох різних формулюваннях (у зміненому або розширеному виді).

Приклад одноаспектного тесту (з виключаючими контрольними питаннями, що не відносяться до реального моменту):

НВ	<i>Ви розумієте, що я ставитиму тільки ті питання, які ми обговорили?</i>
ЖП1	<i>Відносно Вашої можливої причетності до пограбування сейфа, Ви маєте намір правдиво відповідати на всі питання про це?</i>
Н1	<i>У цій кімнаті зараз включено світло?</i>
К1	<i>До того, як Вам виповнилося ... років, Вам коли-небудь доводилося обманювати або робити що-небудь незаконне?</i>
П1	<i>Це Ви пограбували сейф, розташований в кабінеті директора фірми?</i>
Н2	<i>Ви зараз знаходитеся в Києві?</i>
К2	<i>У віці між ... і ... роками, Ви коли-небудь брали те, що Вам не належало?</i>
П2	<i>Це Ви пограбували сейф, розташований в кабінеті директора минулої середи?</i>
Н3	<i>Ви іноді слухаєте музику?</i>
К3	<i>Ви коли-небудь брали що-небудь з місця своєї праці до ... року?</i>
П3	<i>Це Ви пограбували сейф директора минулої середи?</i>

15.4.1.2. Багатоаспектний тест

Багатоаспектні тести в методиці Юти ділять на 2 типи, однакові за структурою, але такі, що відрізняються тематикою перевірочних питань:

- Перший тип - «багатогранний». Містить 3 перевірочні питання, з яких 2 питання стосуються прямої причетності (зі зміною формулювання), третій - стосується непрямой причетності (доказів, знання злочинця);
- Другий тип - «змішаних аспектів». Містить 3 різні перевірочні питання, які відносяться до різних аспектів однієї досліджуваної події;

Приклад багатоаспектного тесту (з невиключаючими контрольними питаннями):

НВ	<i>Ви розумієте, що я ставитиму тільки ті питання, які ми обговорили?</i>

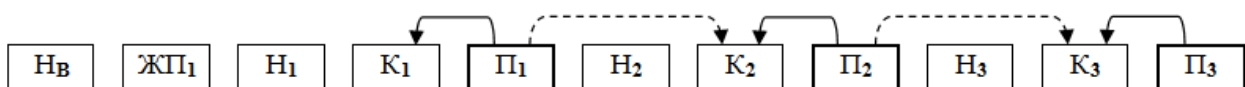
ЖП1	<i>Відносно Вашої можливої причетності до пограбування сейфа, Ви маєте намір правдиво відповідати на усі питання про це?</i>
Н1	<i>У цій кімнаті зараз включено світло?</i>
К1	<i>Ви коли-небудь вкрали що-небудь у того, хто довіряв Вам?</i>
П1	<i>Це Ви пограбували сейф, розташований в кабінеті директора фірми?</i>
Н2	<i>Ви зараз знаходитесь в Києві?</i>
К2	<i>Ви коли-небудь вкрали що-небудь у друга або члена Вашої сім'ї?</i>
П2	<i>Ви планували або готували з ким-небудь пограбування сейфа, розташованого в кабінеті директора фірми?</i>
Н3	<i>Ви іноді слухаєте музику?</i>
К3	<i>Ви коли-небудь вкрали що-небудь з місця своєї роботи?</i>
П3	<i>Ви яким-небудь чином брали участь в пограбуванні цього сейфа?</i>

Порядок зміни питань в одноаспектному і багатоаспектному тесті підкоряється одним і тим же правилам:

- В кожному пред'явленні контрольні питання повинні мінятися по черзі, рекомендується зміна також і перевірочних питань;
- Нейтральні питання можуть додаватися у будь-якому пред'явленні, у будь-якому місці тесту;
- Міжстимульний інтервал складає 25-35 секунд і більше (до відновлення ізоляції).

15.4.1.3. Аналіз тестів за методикою штату Юта й ухвалення рішення:

- Обрахунок робиться за 3-х або 7-бальною системою.
- У тесті з 3-ма перевірочними питаннями, кожне перевірочне питання порівнюється з майбутнім контрольним питанням. Якщо попереднє контрольне питання не підлягає обрахунку (артефакт або протидія), тоді порівняння відбувається відповідно наступного контрольного питання (пунктирна лінія на схемі).

- Обрахунок робиться після закінчення 3-го пред'явлення. Якщо в результаті 3-х пред'явлень отриманий «невизначений результат», проводяться додаткові пред'явлення, результат обрахунку яких підсумовується з раніше отриманим результатом.

– Для одноаспектного тесту використовується загальний підсумок (сума балів з усіх питань за всіма пред'явленнями). Якщо загальний підсумок «-6» і менше, приймається рішення «брехня виявлена». Якщо загальний підсумок «+6» і більше, приймається рішення «брехня не виявлена». Усі інші варіанти (від «-5» до «+5») – приймається рішення «невизначений результат».

– Для багатоаспектного тесту загальний підсумок може застосовуватися тільки в тих випадках, коли бали, отримані в результаті аналізу кожного перевірочного питання, в сумі мають однаковий знак (виключаючи нуль). Межі прийняття рішення ті ж, що і для одноаспектного тесту.

– Якщо в результаті аналізу кожного перевірконого питання отримані в сумі бали мають різний знак, то рішення приймається окремо з кожного перевірконого питання.

– Якщо загальна кількість балів за перевірконим питанням «-3» і менше, приймається рішення «брехня виявлена». Якщо загальна кількість балів за перевірконим питанням «+3» і більше, приймається рішення «брехня не виявлена». В усіх інших варіантах приймається рішення «невизначений результат».

– Коли в результаті обрахунку кожного перевірконого питання багатоаспектного тесту отримані бали мають різний знак, тоді точність оцінки істотно знижується.

16. Метод комбінування методичних прийомів (МКМП)

Комбінування блоків питань повинне відбуватися за умови неухильного дотримання вимог, що пред'являються до кожного блоку питань, який входить до їх складу. Поєднане застосування блоків питань і тестів, що відносяться до різних методів і/або методик, дозволяє:

- Розширити асортимент вживаних методичних прийомів;
- Збільшити достовірність отримуваних результатів внаслідок «ефекту взаємного посилення» переваг кожного з блоків питань, вживаних спільно;
- Проводити дослідження з «ефектом несподіванки», тим самим попереджаючи звикання респондентів і мінімізуючи ефективність їх способів протидії.

16.1. «МВПІ + МКП»

16.1.1. Загальні положення:

Як приклад представлено варіант комбінування двох блоків питань : «Пік напруги з відомим значенням» (МВПІ) і «З позитивним контролем» (МКП).

- Перші 4 питання (Н1 - П1) відповідають блоку «Пік напруги з відомим значенням».
- Останні 2 питання (П1 - К1) відповідають блоку «З позитивним контролем» (у перевірконому питанні відсутня ввідна частина «Дайте відповідь чесно, скажіть мені правду»).
- Перед контрольним питанням можливе додавання нейтрального питання, наприклад, з метою активації процесів напруги у респондента («Вам подобатися, коли вам нахабно брешуть?»).
- У разі, якщо після контрольного питання тест триває, необхідно додати нейтральне питання з упереджаючим формулюванням «Дайте відповідь чесно».

16.1.2. Приклад комбінованого блоку питань :

Н1	<i>Зараз у Вас є припущення, скільки грошей було викрадено з сейфа?</i>
УН1	<i>З сейфа директора було викрадено 56 тисяч гривень?</i>
УН2	<i>З сейфа директора було викрадено 36 тисяч гривень?</i>
П1	<i>З сейфа директора було викрадено 46 тисяч гривень?</i>
К1	<i>Дайте відповідь брехливо, збрешіть мені: з сейфа директора було викрадено 46 тисяч гривень?</i>

16.1.3. Аналіз результату й ухвалення рішення :

- Аналіз результатів за кожним блоком питань робиться окремо (відповідно до правил, що пред'являються до кожного з них).
- За підсумком отримується два результати для одного і того ж перевірконого питання, що гіпотетично може розглядатися як два пред'явлення із застосуванням різних методів.
- Рішення про приховання респондентом інформації приймається у випадках, коли обидва результати свідчать про причетність респондента (і навпаки).
- У випадках, коли один результат свідчить про причетність респондента, а другий - про непричетність, приймається рішення про «невизначений результат».
- У випадках, коли за одним із результатів приймається рішення «невизначений результат», то цей висновок поширюється і на загальний підсумок в ухваленні рішення.

16.2. « МНПП + МКП »

16.2.1. Загальні положення:

Як приклад представлено варіант комбінування двох блоків питань: «Тріада Майнора» (МНПП) і «3 позитивним контролем» (МКП):

- Перші 3 питання (Н1 - П1) відповідають блоку питань «Тріада Майнора».
- Останні 3 питання (П1 - К2) відповідають блоку питань «3 позитивним контролем».
- У разі, якщо після останнього контрольного питання (К2) тест триває, необхідно додати нейтральне питання з упереджаючим формулюванням «Дайте відповідь чесно».

16.2.2. Приклад комбінованого блоку питань :

Н1	<i>Ви згодні, що викрадач, як правило, заздалегідь готується до здійснення розкрадання?</i>
К1	<i>Як Ви думаєте, до розкрадання грошей з сейфа викрадач заздалегідь готувався?</i>
П1	<i>До розкрадання грошей з сейфа Ви заздалегідь готувалися?</i>
Н2	<i>Ви умієте брехати і не червоніти?</i>
К2	<i>Скажіть неправду, збрешіть мені: до розкрадання грошей з сейфа Ви заздалегідь готувалися?</i>

16.2.3. Аналіз результату й ухвалення рішення здійснюється аналогічно тому, як описано вище (п. 16.1.3.).

16.3. « МКП + МКП »

16.3.1. Загальні положення.

Як приклад представлено варіант комбінування двох блоків питань: «3 позитивним контролем» (МКП) і «Діада Матте» (МКП):

- Перші три питання (Н1 - П1) відповідають блоку питань «3 позитивним контролем».
- Останні три питання (Н2 - П2) відповідають блоку питань «Діада Матте».

16.3.2. Приклад комбінованого блоку питань :

Н1	<i>Ви згодні, що викрадач грошей у момент розкрадання повинен був знаходитися в кабінеті директора?</i>
К1	<i>Дайте відповідь брехливо, збрешіть мені: У момент розкрадання Ви знаходилися в кабінеті директора?</i>
П1	<i>Дайте відповідь чесно, скажіть мені правду: у момент розкрадання Ви знаходилися в кабінеті директора?</i>
Н2	<i>Ви стверджуєте, що у момент розкрадання грошей Ви знаходилися вдома?</i>
К2	<i>Ваше твердження, що у момент розкрадання грошей Ви знаходилися вдома - це брехня?</i>
П2	<i>Ваше твердження, що у момент розкрадання грошей Ви знаходилися вдома - це правда?</i>

16.3.3. Аналіз результату й ухвалення рішення здійснюється аналогічно тому, як описано вище (п. 16.1.3.).

17. Блоки питань (актуальність, специфіка)

17.1. Введення в методику проведення досліджень із застосуванням поліграфа структурної одиниці «блок питань» дозволяє:

- Удосконалити тактику і стратегію ПФДП (послідовно усі етапи і саму процедуру дослідження);
- Впорядкувати пред'явлення перевірочних питань в прямому хронологічному порядку (відповідно до послідовності причинно-наслідкових зв'язків);
- Оптимізувати кратність пред'явлень перевірочних питань (за рахунок поліпшення якості їх сприйняття і/або комбінування блоків питань);
- Застосовувати в одному тесті блоки питань, сконструйовані за різними методичними принципами;
- При аналізі реагування приймати рішення з кожного перевірочного питання окремо (виключити взаємний вплив реакцій на перевірочні питання, розташовані в одному форматі тесту);
- Уніфікувати критерії ухвалення рішення (незалежно від правил, властивих різноманітним методикам).

17.2. Правила конструювання блоків питань:

- Всі питання повинні відповідати загальним вимогам, вказаним в п.10.1.
- Всі нейтральні, контрольні і перевірочні питання повинні відповідати вимогам, вказаним в п.п. 10.2 - 10.4. У прикладах тестів, представлених вище (п.п. 12 - 15), питання сформульовані відповідно до авторських джерел;
- Перед кожним перевірочним і контрольним питанням оптимальне застосування одного або двох нейтральних питань, що вводять в тему дослідження («жертвні»), з метою переключення уваги респондента і прояву його орієнтовного реагування.

Примітка

Орієнтовне реагування проявляється не лише на початку тесту (при формулюванні першого питання), а при будь-якій зміні змісту і/або контексту питання відбувається мимовільна активація нейронів новизни (загальновідомий науковий факт).

– Застосування другого нейтрального питання обумовлене підвищенням рівня сприйняття стимульної частини питання і одночасно зниженням рівня сприйняття його контексту (дивіться приклад в п. 12.5.5.).

– У МКП з блоків питань бажано виключити всі контрольні питання «явної брехні» (причини вказані в п. 10.3.6.).

– Допустимо, щоб контрольне питання не упереджувалося нейтральним питанням. Це обумовлено тим, що при реагуванні на контрольне питання повинна проявитися реакція орієнтовного реагування.

– Не допустимо, щоб перевірочне питання пред'являлося без попереднього нейтрального питання, що вводить в тему дослідження, тому що реагування на перевірочне питання міститиме реакцію орієнтовного реагування.

– Не бажано, щоб після перевірочного питання відразу ж пред'являлося контрольне питання, оскільки непричетний респондент буде «вимучений» після реагування на перевірочне питання і фізично не зможе відреагувати на контрольне питання адекватно його ситуаційній значущості.

– Блок питань має бути сконструйований з урахуванням усіх вимог, що пред'являються до методу або методики.

– Комбінування блоків питань в єдиний методичний прийом не повинне порушувати жодну з вимог, що пред'являються до кожного з методів, які були використані.

18. Етапи ПФДП

18.1. Традиційно прийнято усі три етапи ПФДП проводити в один день. Проте, як показує практика, проведення дослідження в такі стислі терміни істотно знижує якість роботи поліграфолога з причини мимовільного здійснення великої кількості помилок (навіть у досвідчених фахівців) або вимушеного порушення методичних правил (внаслідок дефіциту часу). Тому настійно рекомендується, щоб кожен етап ПФДП займав по одному робочому дню:

18.2. Перший етап (перший день)

Попередні заходи (отримання інформації від замовника, отримання інформації від респондента, узгодження організаційних питань із замовником, вибір приміщення для проведення ПФДП, підготовка матеріалів для дослідження).

18.3. Другий етап (другий день)

Психофізіологічне дослідження (консультування респондента, процедура дослідження).

18.4. Третій етап (третій день)

Завершальні заходи (аналіз результатів дослідження, складання висновків дослідження, співбесіда з респондентом).

19. Попередні заходи (перший етап)

19.1. Отримання інформації від замовника:

- Спершу потрібно з'ясувати у замовника фабулу події і його звинувачувальну версію у загальних рисах (деталізацію необхідно робити після ретельного ознайомлення).
- В ході ознайомлення з інформацією про респондента і подію потрібно уточнювати те, що замовник припускає, а що він точно знає (інформація про респондента потрібна для складання нейтральних і контрольних питань).
- Поліграфологу необхідно отримати інформацію про досліджувану подію (факти, деталі, нюанси). Збір інформації необхідно систематизувати відповідно до черговості причинно-наслідкових зв'язків (починаючи з причин і закінчуючи наслідками). В ході збору інформації за кожним фактом досліджуваної події потрібно з'ясувати деталі (коли і за яких обставин; кому, що відомо; хто, про що може здогадуватися і т.д.).
- Відбираючи приватні ознаки, необхідно враховувати, що в ході ПФД аналізу підлягають тільки ті ознаки події, які однозначно повинні зберегтися в пам'яті респондента (якщо він був учасником цієї події) і являються для нього високо значимими в ситуації дослідження.
- При необхідності потрібно погоджувати із замовником зміст «фальшивих» ознак, ознайомлення з якими бажано, щоб робив сам замовник до початку співбесіди поліграфолога з респондентами.
- Поліграфологу потрібно (по можливості) самому оглянути місце події з метою знаходження приватних ознак, які мають бути відомі тільки причетним особам (марно сподіватися на думку інших фахівців тому, що в сферу їх професійних інтересів може не входити те, що потрібно з'ясувати поліграфологу). Також потрібно з'ясувати у замовника інформацію для підбору неправдивих ознак.
- Необхідно визначити коло підозрюваних осіб. За кожним респондентом, який увійшов до круга підозрюваних, потрібно отримати загальну інформацію (факти біографії, службової діяльності, взаємовідносин з людьми), а також детальну інформацію відносно досліджуваної події (обізнаність, твердження, припущення і т. д.).
- Оптимально, щоб дослідження проводилося тільки відносно одного випадку. Допустимо в рамках однієї процедури дослідження декількох випадків, якщо вони взаємозв'язані між собою.
- Не бажано досліджувати одночасно декілька незалежних випадків оскільки висока вірогідність зниження рівня сприйняття другорядних тем за рівнем їх ситуаційної значущості для респондента. За таких обставин потрібно проводити декілька досліджень, починаючи з максимально значимої теми.
- З урахуванням вищевикладеного необхідно деталізувати цілі/завдання дослідження. Додавання нових завдань для дослідження і/або деталізація колишніх завдань в день проведення дослідження забороняється тому, що доопрацювання і коригування вимагають витрат великої кількості часу і сил.
- Усі загальні і приватні ознаки досліджуваної події поліграфологу потрібно систематизувати відповідно категорій обізнаності респондентів з ними: «відомі» і «не відомі» (з метою визначення груп методів для проведення дослідження).

19.2. Отримання інформації від респондента:

- Традиційно інформацію від респондентів прийнято отримувати в ході усної співбесіди. Як показує практика, продуктивною альтернативою отримання інформації може бути оформлення респондентами «пояснювальної» у письмовій формі.

– Ефективність отримання інформації у формі пояснювальної підвищується, коли вона виконується респондентом власноручно; коли обізнаність з приватними ознаками не лише підтверджується або заперечується, але і супроводжується описом припущень (здогадок, умовиводів); коли кожна відповідь респондента завіряється його особистим підписом. Власне, письмове заповнення респондентом пояснювальної замінює обговорення питань безпосередньо перед початком процедури дослідження.

– Після заповнення пояснювальних респондентам необхідно роздати для ознайомлення пам'ятки, в яких має бути вказаний перелік бажаних і неприпустимих дій, показань і протипоказань (в першу чергу необхідно з'ясувати у респондентів наявність або відсутність протипоказань). Текст пам'ятки респонденти повинні забрати з собою після того, як власноручно підпишуться в пояснювальній про факт її отримання і ознайомлення зі змістом. Такий порядок дій дає поліграфологу підстави в ході проведення процедури дослідження викрити респондента в умисній протидії (у разі не дотримання ним вимог, викладених в пам'ятці).

– Далі респондентам потрібно роздати бланки з текстом добровільної згоди на проходження ПФД, з якими їм пропонується ознайомитися й, у разі підтвердження, завірити власноручно (написати повністю прізвище, ім'я, по батькові, дату і поставити підпис).

Примітка

– Добровільна згода повинна містити підтвердження використання персональних даних респондента, а також згоду на проведення аудіо, відео запису;

– Добровільна згода неповнолітнього має бути письмово підтверджена його опікуном;

– Необхідно переконатися, що свою згоду на проходження ПФДП респондент дійсно дає добровільно.

– У разі одночасного заповнення документів в одному приміщенні у респондентів не повинно бути можливостей для обміну думками.

– На завершення слід розповісти респондентам у загальних рисах принцип роботи поліграфа (з метою розвіювання побоювань непричетних відносно можливості припущення помилки та з метою занурення в стан безвиході причетних, зважаючи на марність їх спроб у приховуванні інформації). В результаті всі респонденти до часу проведення дослідження зможуть чіткіше сформулювати власну думку і прийняти певне рішення відносно прогнозу результату майбутнього ПФДП.

19.3. Узгодження організаційних питань із замовником.

– Зміст усіх пояснювальних, а також усі нюанси подій, що сталися в ході заповнення респондентами документів, обговорюються із замовником.

– Узгоджується черговість ПФДП, яка визначається не залежно від підозр замовника, а за сукупністю таких критеріїв: вік, вид діяльності, графік роботи, стан здоров'я респондента.

– Узгоджується період часу ПФДП для кожного респондента (з розрахунку не менше 2-3 годин). Дослідження повинні відбуватися в період з 9 до 18 години. Пізніший час для проведення ПФДП неприпустимий внаслідок прогресії процесів розслаблення (стомлення) в усіх категорій респондентів.

19.4. Вибір приміщення для проведення ПФДП:

– Приміщення, призначене для проведення ПФДП, повинне відповідати вимогам забезпечення безпеки при проведенні дослідження.

– Площа приміщення має бути не менше 10м², висота стелі не менше 2,5м; температура - в межах 18°- 21°С, вологість 50-80%; приміщення має бути обладнане електричними розетками.

– Приміщення повинне забезпечувати комфортні умови за освітленістю, температурою, вентиляцією і шумозахищеністю для виконання ПФДП і перебування там тривалий час.

– Підготовка приміщення до ПФДП включає: визначення місця розташування кожного з учасників ПФДП в процесі його проведення; розташування меблів в приміщенні відповідно до вимог для проведення ПФДП; установку і налаштування комплексу апаратури, яка використовується в ПФДП. При підготовці приміщення до ПФДП забороняється проводити безповоротні зміни його інтер'єру.

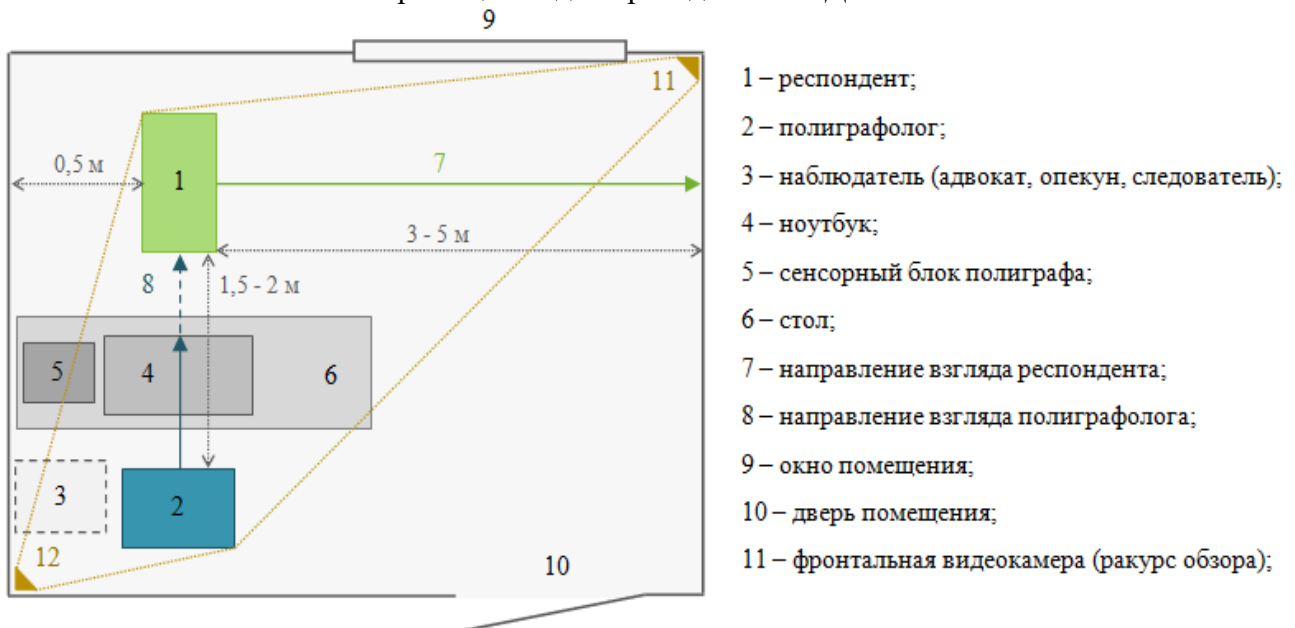
– Інтер'єр приміщення має бути з мінімальною кількістю меблів і сторонніх предметів: в приміщенні має бути стіл для оформлення документів і розміщення поліграфа, два або три стільці. Стілець, на якому сидить респондент, повинен стояти так, щоб респондент під час тестування на поліграфі не бачив поліграфолога і прилад. У полі зору респондента не повинно бути предметів, які можуть відволікати його увагу (дзеркала, календарі, схеми і т.д.). У випадках, коли орнамент шпалер стіни, на яку повинен дивитися респондент в ході дослідження, містить відволікаючі компоненти, слід на цю стіну прикріпити лист формату А3, постільного кольору на рівні очей респондента.

– При виборі приміщення слід передбачати, при можливості, наявність рядом туалетної кімнати.

– Поблизу приміщення для ПФДП мають бути відсутніми електротехнічні пристрої, що створюють перешкоди різного роду (трансформаторні будки, ліфти, зварювальні апарати і т.п.). Слід, при можливості, виключити появи раптових акустичних перешкод (телефонні дзвінки, прибирання приміщень, ремонтні роботи та ін.).

– Міра придатності приміщення для проведення ПФДП визначається поліграфологом.

Оптимальний план приміщення для проведення ПФДП

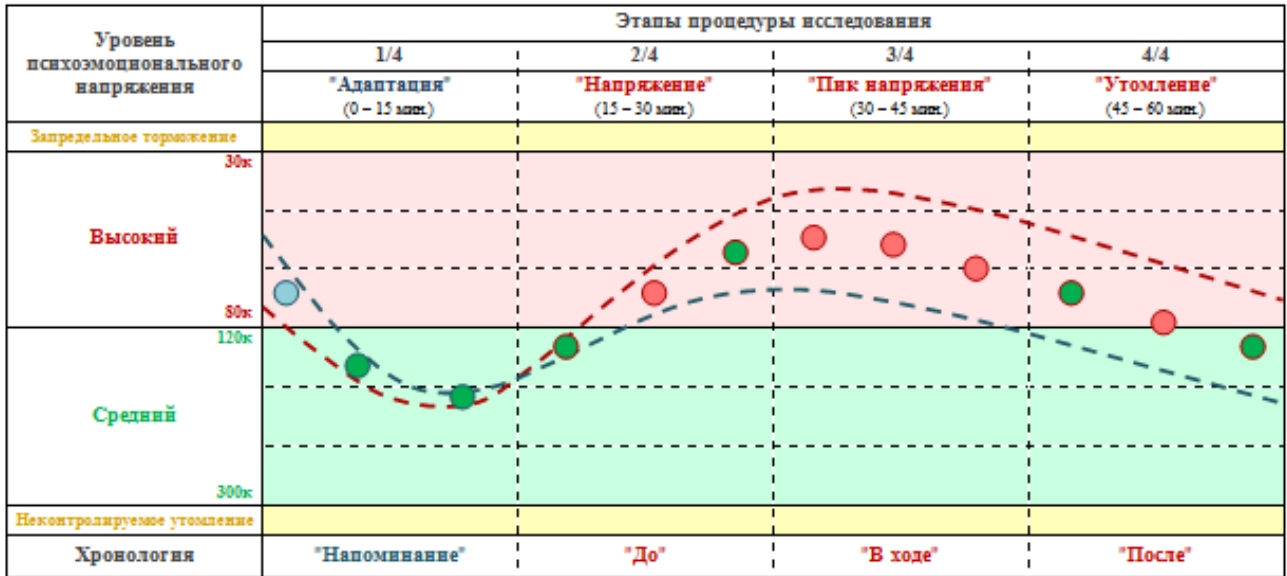

19.5. Підготовка матеріалів для дослідження:

– Первинно складається схема дослідження, в якій для кожного перевірконого питання визначається метод дослідження і кратність його пред'явлень.

– Повторно складається план дослідження, в якому місце розташування усіх перевірочних питань розподіляються відповідно до черговості причинно-наслідкових зв'язків.

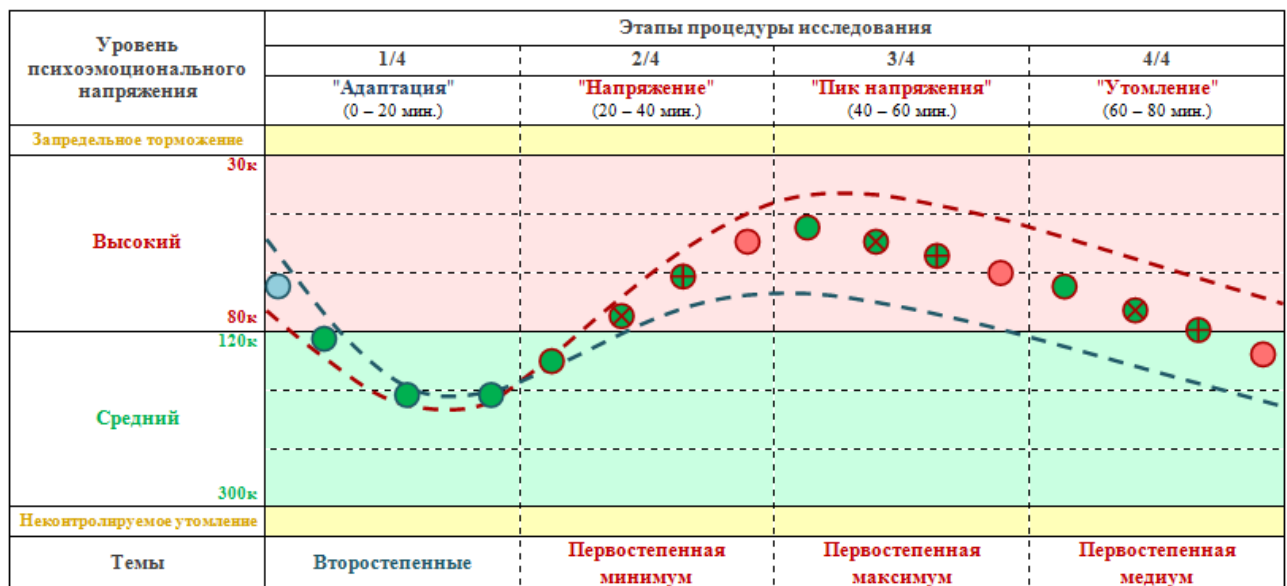
Орієнтовний план процедури дослідження (на прикладі розслідування):

Позначення:

- Стимулюючий тест;
- тест МВПІ або МНПІ (нагадування загальних рис досліджуваної події);
- тест МВПІ або МНПІ (дослідження «невідомих» ознак події);
- тест МКПІ або МКМПІ (дослідження «відомих» ознак події).
- динаміка психоемоційного стану не причетних респондентів;
- динаміка психоемоційного стану причетних респондентів.

Орієнтовний план процедури дослідження (на прикладі скрінінгу) :

Позначення:

- Стимулюючий тест;

- – МВПШ або МНПП (одноразове пред'явлення аспектів по кожній темі);
- – МВПШ або МНПП (тест «Розуміння соціальних норм» з попереднім формулюванням «Як по-вашому, прийнятно, ... ?»);
- ⊗ – МВПШ або МНПП (тест «Відношення до дотримання соціальних норм» з упереджачим формулюванням «Ви схвалюєте, коли ... ?»);
- ⊕ – МВПШ або МНПП (тест «Дотримання соціальних норм» з упереджачим формулюванням «Особисто Ви ... ?»);
- – МКП або МКМП (дослідження ознак події, які відомі респондентам);
- – динаміка психоемоційного стану не причетних респондентів;
- – динаміка психоемоційного стану причетних респондентів.

19.6. Процедура ПФДП передбачає дослідження динаміки змін фізіологічних параметрів організму респондента. З цією метою:

- Консультування респондента використовується як теоретичний компонент підготовчого етапу процедури дослідження, в ході якого поліграфолог встановлює раппорт (довірливе відношення) з респондентом, тим самим досягає зниження рівня психоемоційної напруги, активації процесів адаптації респондента (15-20 хвилин). Далі обов'язково слідує другий (практичний) компонент підготовчого етапу, що триває в ході проведення перших 3-4 тестів дослідження (15-20 хвилин).

- В ході проведення процедури дослідження відстежування динаміки адаптації респондента здійснюється за допомогою електрошкірної активності (ШГР і ШО), що є найпоказовішим і достовірнішим об'єктивним критерієм серед усіх реєстраційних каналів поліграфа.

- По суті, першою чвертю процедури ПФДП (етапом «Адаптація») потрібно пожертвувати для того, щоб добитися адекватності психоемоційного стану респондента і, як наслідок, отримати адекватні фізіологічні реакції на усі перевірені питання.

19.7. Матеріали для проведення ПФДП необхідно структурувати в єдиний комплекс, що передбачає чотири послідовні етапи:

19.7.1. Етап «Адаптація» призначений для фізичної і психологічної адаптації, а також для формування операторських установок. Тактичне завдання етапу «Адаптація» полягає у фокусуванні уваги респондента на майбутній темі дослідження, а саме:

- Смісловий зміст усіх питань не повинен «безпосередньо» зачіпати причетність респондента до досліджуваної події (тільки у загальних рисах);

- Нейтральними питаннями слід детально актуалізувати загальновідомі факти (приватні ознаки) досліджуваної події;

- Присвоїти фактам досліджуваної події оптимальну термінологію, тобто «пом'якшену» за соціальною оцінкою і фоносемантичним звучанням (наприклад, замість слова "вбивство" оптимально використовувати словосполучення "позбавлення життя").

19.7.2. Етап «Напруга» призначений для локального підвищення рівня психоемоційної напруги респондента, пов'язаного тільки з темою дослідження. У часовому фрагменті «До» розглядаються цілі, причини, передумови, планування, підготовка, обізнаність, змова і т.д.

19.7.3. Етап «Пік напруги» призначений для досягнення максимуму локального рівня психоемоційної напруги респондента, пов'язаного з темою дослідження. У часовому

фрагменті «В ході» розглядаються усі аспекти, знання, дії, які відбувалися в ході здійснення досліджуваної події.

19.7.4. Етап «Стомлення» призначений для попередження прогресуючого послаблення фізіологічного реагування, викликаного втому респондента. У часовому фрагменті «Після» розглядаються усі обставини, що сталися після досліджуваної події: досягнення мети, отримання вигоди, місце знаходження і т.д.

19.8. Завершальні положення:

- При складанні плану ПФДП слід враховувати, що тривалість одного тесту, який містить 15 - 20 питань, в середньому складає 5-7 хвилин, включаючи міжтестовий проміжок.

- Загальна кількість часу проведення процедури дослідження має бути в діапазоні від 60 до 120 хвилин (фізіологічна норма адекватного сприйняття ситуаційно значимої інформації). Отже, загальна кількість тестів в дослідженні має бути від 12 до 24 шт., серед яких основних тестів не менше 12-16 шт., а додаткових тестів не більше 4-12 шт.

- Додаткові тести складаються заздалегідь з метою активації процесів розслаблення або напруги, деталізації аспектів дослідження, збільшення кратності пред'явлень перевірочних питань. Доцільність і місце застосування додаткових тестів визначається поліграфологом в ході проведення процедури дослідження.

- Після складання матеріалів для дослідження бажано перечитати вголос усі питання, для того, щоб виявити нюанси їх вимови. Слід пам'ятати, що у разі помилки поліграфолога при вимові питання, увага респондента, акцентована на змісті питання, буде мимоволі переключена на недоліки вимови. В цьому випадку фізіологічне реагування респондента необхідно розцінювати як артефактне.

- В ході перечитування вголос усіх питань поліграфологу потрібно свідомо розставити акценти смислового значення і паузи між словами або фразами.

20. Психофізіологічне дослідження (другий етап)

20.1. Підготовчі заходи.

20.1.1. Підготовка приміщення і обладнання до роботи:

- Провітрити приміщення, встановити температуру комфорту, розташувати меблі належним чином, відрегулювати освітлення, підготувати місце на стіні, куди має бути спрямований погляд респондента.

- Встановити обладнання, розкласти усі датчики, розмістити і підключити відеокамери, включити ноутбук, включити обладнання, відкрити програмне забезпечення, перевірити працездатність устаткування.

20.1.2. Аудіовідеозапис необхідно починати з моменту входу респондента:

- Для об'єктивного підтвердження правомірності дій поліграфолога (відсутності спроб психологічного тиску на респондента, маніпуляцій, навіювання, введення в трансний стан і т.д.);

- Для отримання додаткової інформації (мікроміміка, жестикуляція, фоносемантика) з метою її подальшого аналізу.

20.1.3. До початку консультування респондента необхідно:

- Перевірити посвідчення особи респондента (щоб уникнути обману).

- Отримати підтвердження готовності респондента до проходження ПФДП.

– Довідатися про самопочуття респондента і дотримання правил, зазначених у пам'ятці.

20.2. Консультування респондента

Консультування повинне проводитися відповідно до принципу «на користь невинної людини», оскільки переважна більшість усіх респондентів дійсно є непричетними.

20.2.1. Цілі і завдання консультування:

- Встановити довірливі стосунки з респондентом (увійти в раппорт);
- Роз'яснити респонденту принцип роботи поліграфа (в результаті у респондента повинен змінитися прогноз результату дослідження);
- Викласти правила проведення процедури ПФД і вимоги, яких повинен дотримуватися респондент в ході дослідження;
- Ознайомити (нагадати) респонденту перелік аспектів, що підлягають дослідженню, а також обговорити питання, які будуть задані в ході проведення процедури ПФДП.

20.2.1.1. Встановлення довірливого відношення з респондентом:

– Ефективність встановлення стану раппорта з респондентом залежить від особистісних якостей самого поліграфолога. По-перше, від його упевненості в продуктивності ПФД, що базується на особистому досвіді, а по-друге, від достовірності інформації, що викладається переконливо і неупереджено.

– Досягнення стану раппорта полегшується, якщо поліграфолог здійснює «підстроювання» на несвідомому рівні за допомогою ритму і глибини свого дихання, гучності і тембру свого голосу, зміни своєї вимови з урахуванням особливостей діалекту, особистого тезауруса (словникового запасу) респондента.

– Якісне закріплення раппорта відбувається, якщо поліграфолог доповнює «підстроювання» на свідомому рівні, вторячи типовим побоюванням чесних респондентів (наприклад, *«Я розумію, що гірше не буває, коли людину звинувачують в тому, чого вона не робила»* і т.д).

20.2.1.2. Роз'яснення респонденту принципу роботи поліграфа передбачає:

– Ознайомлення із принципом психофізіологічної реакції людини на стимул (*«Уся подія зберігається в пам'яті людини, а процес спогадів відбувається автоматично (поза її бажанням). Якщо людина причетна до події (знає, робила, бачила), що сталося, то приховати це зусиллям волі неможливо. Чим сильніше будуть ці спроби, тим активніше проявлятимуться фізіологічні реакції. На противагу цьому, якщо людина не причетна, то її організм не може відреагувати на те, чого вона не знає»*).

– Закріплення викладеної інформації, наведення прикладів відносно досліджуваного випадку (*«Насправді, Ви ж не знаєте...»* - перераховується декілька загальновідомих приватних ознак).

– В результаті у непричетних респондентів, як правило, посилюється впевненість в позитивному результаті ПФДП, а у причетних респондентів - посилюються сумніви, що досить часто призводить до негативного прогнозу (невідворотності викриття).

20.2.1.3. Виклад правил проведення ПФДП.

– Виклад правил проведення ПФДП здійснюється з метою першого пред'явлення тих формулювань, які надалі повинні перетворитися в операторські установки (наприклад, *«Розслабтеся, заспокойтеся, підготуйтеся до початку тесту»*, *«Сидіть рівно, дивіться*

перед собою», «Тест закінчений, можете відпочити, зробити декілька глибоких вдихів і видихів» і т.д.).

– Усі фрази, які повинні перетворитися в установки, необхідно озвучувати в тій же манері, яка повинна застосовуватися в ході процедури дослідження.

20.2.1.4. Ознайомлення з переліком аспектів, обговорення питань дослідження:

– Аспекти події необхідно оголошувати в прямому хронологічному порядку (аналогічно тій черговості, яка буде в ході дослідження).

– Обговорення контрольних і перевірочних питань оптимально проводити «тематично» (без деталізацій контексту і стимульної частини).

20.2.1.5. В ході проведення консультування необхідно постійно відстежувати ознаки фізичного і психологічного стану респондента. Сюди відносяться:

– Розпізнавання мікроміміки, пантоміміки, рухів-автоматизмів респондента;

– Виявлення зовнішніх ознак стресу (рівня емоційної напруги, тривожності, загальмованості, мимовільної рухової активності, незавершених рухів-знаків);

– Спостереження за адекватністю поведінки (свідомістю погляду, ністагмом, розсудливістю відповідей, швидкістю реагування, м'язовим тонусом, тремором);

– Відстежування рівня артеріального тиску (за насиченістю колірною забарвлення і вологості шкірних покривів, за пульсаціями артерій, об'ємом вен на видимих ділянках тіла);

– Аналіз психологічної протидії (демонстративності, агресивності поведінки, обіцянок помсти, сумнівів в кваліфікації поліграфолога, розмови щодо протизаконності процедури ПФДП або недостовірності методики, посилань на виняткові особисті обставини).

20.2.1.6. Після закінчення консультування респонденту слід запропонувати:

– Відвідати туалетну кімнату - з метою запобігання таким проханням в ході процедури дослідження;

– Помити руки теплою водою з милом - з метою зігрівання, а також для очищення шкірних покривів від забруднень.

20.3. Завершальні положення.

20.3.1. Тривалість консультування має бути не менше 15-20 хвилин, в ході якого система терморегуляції організму респондента адаптується до температури приміщення, в якому проводиться процедура дослідження.

20.3.2. У разі, коли респондент повідомляє, що раніше проходив дослідження, консультування проводиться в скороченому варіанті (у формі нагадування).

20.3.3. На процедуру ПФДП поліграфологу слід приходити в одязі пастельних тонів, без яскравих і/або дорогих аксесуарів; не використовувати парфумерію з різкими запахами.

20.3.4. Потрібно пам'ятати, що отримання признання не входить в обов'язки поліграфолога. Іноді в ході або після закінчення консультування респонденти готові до надання таких свідчень. Такі спроби респондентів слід присікати оскільки:

– Відсутні об'єктивні дані, які мають бути отримані в результаті проведення ПФДП із застосуванням поліграфа;

– Є вірогідність того, що респондент, через обставини, що склалися, може уміснє вчинити самообмову;

– Є вірогідність того, що респондент згодом може заявити про те, що признання були отримані в результаті психологічного або фізичного тиску на нього.

20.3.5. Незалежно від обізнаності поліграфолога, умови проведення дослідження із застосуванням поліграфа містять в сукупності вісім гіпногенних чинників, які сприяють зміні стану свідомості респондента:

- Знерухомленість респондента і фіксація в цьому положенні тривалий час;
- Сильний емоційний підйом респондента;
- Страх респондента;
- Монотонний, однорідний, ритмічний подразник (голос поліграфолога);
- Максимально зручна поза респондента;
- Багатократність процедур (кількість тестів, кількість і кратність повторень питань);
- Сенсорний голод (умови проведення процедури ПФДП);
- Температура комфорту в приміщенні (18-21 градусів).

Зміна стану свідомості респондента, як правило, відбувається протягом 15-25 хвилин після початку процедури дослідження. Об'єктивним критерієм того, що респондент сконцентрований тільки на голосі поліграфолога, є ослаблена і відстрочена за часом ретроспективна (свідома) активність на реактограмі ШГР.

21. Підготовка до проведення процедури дослідження

Після проведення консультування респондента необхідно послідовно виконати такі дії:

- Зафіксувати датчики на тілі респондента;
- Перевірити оптимальність фіксації датчиків;
- Підключити датчики до сенсорного блоку поліграфа;
- Підключити сенсорний блок поліграфа до комп'ютера;
- У комп'ютері запустити програмне забезпечення поліграфа;
- Відкрити файл, призначений для дослідження респондента;
- Провести налаштування відображення реактограм (спочатку в автоматичному режимі, при необхідності - в ручному режимі).

В ході проведення усіх вищеперелічених дій поліграфолог повинен підтримувати і/або закріплювати стан раппорта (довірливе відношення з респондентом).

21.1. Фіксація датчиків

В ході фіксації датчиків потрібно респондентам пояснювати їх функціональне призначення: жінкам - переважно в образній формі, чоловікам - з технічними нюансами.

21.1.1. Черговість фіксації датчиків :

- Датчики респіраторної активності (ВДХ і НДХ);
- Датчик електрошкірної активності (ШГР);
- Датчик периферичної серцево-судинної активності (ФПГ і/або ППГ);

- Датчик центральної серцево-судинної активності (АД);
- Датчик акустичної активності (МКФ)
- Датчик рухової активності (ТРМ).

21.1.2. Специфіка фіксації датчиків:

- Датчик ВДХ фіксується на рівні 2-3 міжреберного простору (на рівні пахвових западин).
- Датчик НДХ фіксується на рівні 6-8 міжреберного простору (на рівні сонячного сплетіння).
- Пластини датчика ШГР фіксуються на вказівний і безіменний палець або на середній палець і мізинець. Правшам потрібно фіксувати датчики на правій руці, а лівшам - на лівій руці (відповідно до репрезентації руки в півкулі мозку, відповідальній за когнітивні процеси).
- Датчики ФПГ (ППГ) фіксуються на середній або безіменний палець (між пластинами датчика ШГР). Правшам потрібно фіксувати датчики на правій руці, а лівшам - на лівій руці (відповідно до репрезентації руки в півкулі мозку, відповідальній за когнітивні процеси).

Примітка

Кисть руки, на якій зафіксовані датчики ШГР, ФПГ (ППГ), повинна знаходитися у фізіологічно природному положенні (долонею вниз) і розташовуватися на стегні респондента (з метою зігрівання і підтримки температури протягом всього часу). При такому положенні кисті ознаки статичного тиску відстежуються за свідченнями датчика АД, а динамічного тиску - за свідченнями датчика ТРМ.

- Датчик АД потрібно фіксувати на передпліччі лівої руки у правші та правої руки - у лівші (на руці, вільній від датчиків ШГР, ФПГ або ППГ).
- Датчик МКФ фіксується на рівні датчика ВДХ (на одязі респондента або за кріплення датчика ВДХ).
- Датчик ТРМ кладеться на сидінні стільця (крісла) або розміщується під передніми ніжками стільця (крісла).

21.1.3. Перевірка оптимальності фіксації датчиків :

- У разі, якщо поза респондента напружена, йому пропонується: *«Сядьте так, щоб Вам було зручно сидіти тривалий час»*.
- Перевіряється, щоб дроти усіх датчиків не стикалися з відкритими ділянками шкіри респондента і не були в натягнутому положенні.
- З'ясовується наявність дискомфортичних відчуттів тиску від датчиків ВДХ і/або НДХ. При необхідності зменшується сила натягу, після чого обов'язково урівноважується сила натягу обох датчиків.
- З'ясовується наявність відчуття пульсації під датчиком ШГР і ФПГ (ППГ). У разі потреби зменшується сила натягу.
- З'ясовується наявність дискомфортичного відчуття тиску від п'єзодатчика АД. У разі потреби зменшується сила натягу або міняється місце розташування.

21.2. Завершальні положення:

– Після підключення сенсорного блоку до комп'ютера бажано не торкатися до респондента (щоб уникнути розряду статичної електрики, що може привести до псування обладнання).

– Перед проведенням налаштувань респондента потрібно про це інформувати, щоб попередити його подив, викликаний паузою мовчання, що несподівано настала.

– Бажано, щоб час налаштувань відображення реактограм на моніторі тривав не більше 2-3 хвилин.

22. Проведення процедури дослідження

22.1. Перевірка адекватності психоемоційного стану респондента.

22.1.1. Перед початком першого тесту необхідно звернути увагу на показники шкірного опору з метою визначення рівня психоемоційного стану респондента.

22.1.2. У випадках, коли рівень психоемоційного стану знаходиться в допустимих межах (50-250 к), потрібно визначити тактику проведення дослідження (розслаблення для напружених респондентів або напруги - для спокійних).

22.1.3. У випадках, коли рівень шкірного опору нижче 50к (з тенденцією до пониження), поліграфологу слід взяти це до уваги, оскільки таке побічно може свідчити про надмірно високий рівень психоемоційної напруги, що може супроводжуватись:

– Появою «парадоксальних» реакцій (на нейтральні питання - реакції високої амплітуди, а на перевірочні питання - низької амплітуди);

– Виникненням ефекту «поза межного гальмування», при якому спостерігаються реакції низької амплітуди на усі питання.

22.1.4. У випадках, коли рівень шкірного опору перевищує 250к (з тенденцією до підвищення), поліграфологу слід взяти це до уваги, оскільки таке побічно може свідчити про наступні чинники:

– Загрубілі шкірні покриви внаслідок дії фізичних чинників (обмороження, змозолілості, травматичні рубці);

– Блокування пор потових залоз внаслідок причин «побутового» характеру (жирні продукти харчування, олії, креми, пудри, дезодоранти, медичний спирт);

– Сухість шкірних покривів внаслідок дії патологічних чинників (агресивні хімічні речовини, луги, кислоти);

– Сухість шкірних покривів внаслідок хронічних захворювань (гіперкератоз, токсикодермія, цукровий діабет, гіперактивність щитовидної залози);

– Сухість шкірних покривів внаслідок прийому фармакологічних препаратів (снодійні, транквілізатори, адреноблокатори).

22.1.5. У випадках, коли рівень психоемоційного стану респондента залишається поза допустимими межами (менше 50к або більше 250к), незважаючи на усі проведені додаткові заходи з оптимізації стану респондента, процедуру дослідження потрібно припинити і перенести її на пізніший час (на декілька годин або наступного дня).

22.2. Порядок дій в ході проведення процедури дослідження:

– Початок тесту;

- Запис фонового психофізіологічного стану респондента;
- Пред'явлення питань тесту;
- Закінчення тесту;
- Перерва між тестами.

22.2.1. Початок тесту.

– Необхідно інформувати респондента про початок тесту. Для цього рекомендується застосовувати одні й ті ж фрази з метою формування і підтримки у респондента операторської установки (наприклад, «Розслабтеся, заспокойтеся, підготуйтеся до початку ... тесту»).

– Рекомендується повідомляти респонденту порядковий номер тесту і періодично (через кожні 2 - 3 тести) повідомляти кількість тестів, що залишилися. Це допомагає респонденту автоматично розподілити свої сили на всю процедуру дослідження, що сприяє зниженню кількості прохань зробити перерву.

- Слід нагадати респонденту про тематику і/або специфіку майбутнього тесту.
- При необхідності потрібно оптимізувати відображення реактограм (посилення по вертикалі, зміщення по горизонталі).

22.2.2. Запис фонового психофізіологічного стану респондента вважається початком тесту, отже, для отримання об'єктивних показників необхідно, щоб поведінка респондента була такою ж, як при пред'явленні питань тесту.

22.2.3. Порядок дій в ході пред'явлення питань:

- Формулювання питання поліграфологом;
- Початок запису фізіологічного реагування респондента;
- Відповідь респондента;
- Період запису фізіологічного реагування респондента.

22.2.3.1. Правила формулювання питань :

– Починати формулювати питання поліграфолог повинен після того, як стабілізуються показники усіх рестраційних каналів. Найбільш зручними є свідчення електрошкірної активності (КГР і ШО), незмінність яких має бути протягом, як мінімум, 2-3 секунд.

– При формулюванні питань поліграфолог повинен сидіти з рівною спиною. При такому положенні тіла підключаються діафрагмальні відділи легенів, що додає середньо частотного діапазону в тембр голосу (означене має гіпногенну властивість, мимоволі привертаючи увагу).

– Формулювати питання поліграфолог повинен розмірено (без поспіху чи довгих пауз), чітко і граматично правильно вимовляючи усі слова в реченні (без заминок, крадіжки закінчень слів і зміни наголосів в словах). При порушеннях цього у досліджуваного мимоволі активується орієнтовне реагування.

– Формулювати питання необхідно із використанням 0,5-1-секундних пауз між словами, у фразах, що вимовляються без переривання, має бути не більше 2-3 слів.

– Після ввідної частини питань і перед стимульною частиною питань необхідно використовувати паузу, що дозволить респондентам ретельніше вникнути в суть питання і зрозуміти його зміст (наприклад, «Скажіть ... пауза ... гроші з сейфа ... пауза ... викрали Ви?»).

– При формулюванні питання слід робити ледве помітні інтонаційні акценти. У стимулі, поданому у формі, яка є звичайною для свідомого сприйняття (пропозиція), закауфльован наказ для несвідомого реагування (акценти).

– На останньому слові питання обов'язково потрібно підвищувати інтонацію (питальне речення). Якщо відбувається пониження інтонації (ствердна або оклична пропозиція), то це може розцінюватися як психологічний тиск на респондента (наприклад, «Гроші викрали Ви?» чи «Гроші викрали Ви!»).

22.2.3.2. Запис фізіологічної реакції респондента:

– Початок запису, як правило, робиться перед формулюванням стимульної частини питання (наприклад, «Гроші з сейфа ... початок запису ... викрали Ви?»).

– У випадках, коли респонденти гіперреактивні, початок запису реагування потрібно робити перед формулюванням контекстної частини питання.

22.2.3.3. Відповідь респондента.

– Має бути зафіксований початок відповіді і категорія відповіді респондента.

– Оптимально, щоб фіксація початку відповіді респондента робилася автоматично (за наявності такої опції в програмному забезпеченні поліграфа). Фіксація початку відповіді «вручну» зв'язана з великими погрішностями, отже при таких умовах враховувати час відповіді респондента в якості оціночного критерію не є можливим.

– Категорія відповіді, як правило, фіксується поліграфологом.

– Питання, на які були отримані «мовчазні» відповіді, що не супроводжуються об'єктивним підтвердженням (наприклад, морганням, кивком голови), не підлягають обрахунку при аналізі результату.

22.2.3.4. Період запису фізіологічного реагування респондента:

– Оптимальний час запису реагування складає 15 секунд. Необхідно, щоб час запису був єдиний для усіх тестів дослідження з метою уніфікації статичних показників реєстраційних каналів (наприклад, шкірного опору).

– В ході запису фізіологічного реагування поліграфологу потрібно неухильно дотримуватися правила «солідарної відповідальності», тобто самому дотримуватися вимог, пред'явлених до респондента, не породжувати акустичні або механічні артефакти.

– Поліграфологу потрібно фіксувати всі акустичні і рухові артефакти, які він помітить (для забезпечення технічної можливості фіксації акустичної і рухової активності потрібно, щоб були підключені датчики МКФ і ТРМ).

– У разі присутності явних артефактів (глибокий або різкий вдих, чхання, гикавка, позіхання і т.д.), запис реагування необхідно припинити. Після цього потрібно нагадати респонденту про неприпустимість подібного надалі.

– Перш, ніж звинувачувати респондента в умисній протидії, спочатку потрібно переконатися, що заборонена дія не є несвідомим автоматизмом (мимовільним проявом нервозності). Як правило, 3-4-кратне нагадування дозволяє будь-якій людині узяти під свідомий контроль і припинити прояви того, що заборонено.

22.2.3.5. В ході запису реакцій необхідно відстежувати фізіологічні ознаки, що свідчать про зміну самопочуття респондента. Наприклад:

– Про статичну напругу, больові напади свідчать збільшення амплітуди реактограми периферичної серцево-судинної активності (ФПГ або ППГ);

- Про абстинентний синдром (нейротоксикації) свідчать характерні зміни ізолінії в реактограмі периферичної серцево-судинної активності (ФПГ або ППГ);
- Про дію фармакологічних препаратів (транквілізаторів) свідчать специфічні зміни ізолінії і/або положення дикротичного зубця в реактограмі периферичної серцево-судинної активності (ФПГ або ППГ);
- Про розвиток синдрому задухи свідчить гіперреактивність амплітуди реактограми електрошкірної активності (ШГР);
- Про підвищену когнітивну активність, внутрішньочерепний (внутрішньо очний) тиск свідчать загострені зубці і зниження амплітуди реактограми електрошкірної активності (ШГР);
- Про входження в трансвий стан свідчать специфічні зміни в реактограмі респіраторної активності (ВДХ і НДХ) з подальшим зменшенням амплітуди реактограми ШГР, ФПГ (ППГ) і збільшенням цифрових значень ШО.

22.2.4. Закінчення тесту.

- Як правило, закінчення запису фізіологічного реагування на пред'явлене питання відбувається автоматично (опція програмного забезпечення поліграфа).
- Необхідно повідомити респондента про закінчення тесту, а також повідомити його про перерву (наприклад, «Тест закінчений. Можете відпочити, зробити декілька глибоких вдихів, прийняти зручне положення»), що настала.
- Після закінчення кожного тесту зміст повідомлення має бути однаковим (з метою формування і підтримки операторської установки у респондента).

22.2.5. Перерва між тестами.

- Як правило, тривалість короточасних перерв між тестами повинна складати 1-2 хвилини.
- В ході короточасних перерв датчики поліграфа не знімаються, допускається коригування їх місця розташування (у разі застосування манжети сфігмоманометра, тиск в ній потрібно зменшити до нуля).
- При необхідності, в ході короточасних перерв поліграфолог може скоректувати свою подальшу тактику проведення дослідження (змінити формулювання питань в подальших тестах, змінити порядок пред'явлення тестів, що залишилися).
- В ході короточасних перерв рекомендується лаконічно спілкуватися з респондентом переважно для підтримки стану рапорта (спілкування бажано здійснювати під контролем зміни показників реактограм).
- Тривалі перерви (15-20 хвилин) в ході процедури дослідження робляться також після закінчення тесту (необхідно зняти усі датчики). Після закінчення перерви дії проводяться у тому ж порядку, що і перед початком процедури дослідження.
- Продовження дослідження після тривалої перерви рекомендується починати з повтору того ж тесту, після якого була зроблена перерва. Повторний тест виконує адаптаційну функцію, отже, його свідчення не повинні враховуватися при аналізі результатів дослідження.

22.2.6. Завершення процедури дослідження :

- Після закінчення останнього тесту дослідження респондента потрібно повідомити про завершення процедури дослідження, а також про необхідність продовжувати залишатись на місці до зняття усіх датчиків (щоб уникнути ушкоджень);
- Поліграфологу в комп'ютері необхідно закрити програму, відключити від комп'ютера сенсорний блок поліграфа і зняти з респондента усі датчики (у порядку, зворотному тому, як вони були зафіксовані);
- Рекомендується не повідомляти респонденту попередній підсумок дослідження, аргументуючи тим, що потрібний час для аналізу результатів (з цієї ж причини проведення співбесіди з респондентом відразу ж після закінчення процедури тестування є недоцільним);
- Після закінчення процедури дослідження рекомендується запропонувати респонденту засвідчити у письмовій формі (оптимально - на бланку добровільної згоди) те, що в ході дослідження до нього не застосовувався психологічний і/або фізичний тиск, а також, що смисл усіх поставлених питань йому був зрозумілий;
- На завершення потрібно відключити аудіо, відеозапис процедури дослідження.

23. Протидія процедурі ПФДП

В якості протидії процедурі ПФДП слід розглядати усвідомлені, цілеспрямовані дії, які здійснюються респондентом для того, щоб спотворити природну динаміку своїх фізіологічних реакцій. Протидією не можна вважати спонтанну неадекватну поведінку респондента. Деякі прийоми протидії застосовуються респондентами спонтанно, інші - ретельно плануються і, навіть, відпрацьовуються за допомогою фахівців, сучасних методів і засобів. Розрізняють види протидії: психологічні, психічні, фізичні, фізіологічні; фармакологічні.

23.1. Психологічні способи протидії:

- Апелювання до недостовірності, неефективності методу дослідження.
- Звинування поліграфолога у низькому рівні його кваліфікації.
- Акцентування на індивідуальній специфіці респондента (неадекватність поведінки при стресі, труднощі в розумінні смислу того, що відбувається, помилки в ухваленні рішення і т.д.).
- Перепитування питань, дача відповідей до закінчення формулювання питань, повідомлення про помилковість цих відповідей, зміна своєї думки в ході дослідження, концентрація на звинувачуванні в причетності іншого підозрюваного і т.д.

23.2. Психічні способи протидії:

- З метою пригнічення фізіологічних реакцій (мисленна відчуженість, розосередження уваги, байдужість, спотворення смислу).
- З метою посилення фізіологічних реакцій (концентрація на яскравих образах, на ритмі, рахунку, читання напам'ять).

23.3. Фізичні способи протидії:

- Статичні або тонічні скорочення м'язів (напруга стоп, стегон, сідниць, пресу, пальців, мови і т.д.).
- Спричинення собі болі (кнопка у взутті, зубочистка в яснах, заноза під шкірою і т.д.).
- Різкий вдих (з імітацією гикавки, позіхання) або видих (з імітацією кашлю, чхання).

– Контрольоване дихання (із затримкою дихання, як на вдиху, так і на видиху). Затримка дихання тільки на вдиху або тільки на видиху вважається природним способом регулювання самоконтролю.

23.4. Фізіологічні способи протидії:

- Надмірне фізичне навантаження.
- Недосипання.
- Недоїдання.
- Переохолодження.
- Прийом великої кількості рідини, кави, чаю.
- Натирання шкірних покривів антиперспірантом, медичним спиртом, жирними речовинами.

23.5. Фармакологічні способи протидії:

- Прийом фармакологічних препаратів гальмівної дії;
- Прийом фармакологічних препаратів стимулюючої дії.

Слід розрізняти умисний і вимушений прийом фармакологічних препаратів (за призначенням лікаря). У разі підтвердження прийому препаратів за призначенням лікаря, ПФДП дослідження потрібно проводити максимально віддалено від часу останнього прийому препарату.

23.6. У разі виявлення ознак протидії рекомендується застосування тактики «викриття» за таким порядком дій:

- Повідомлення респондента про те, що помітив поліграфолог.
- Нагадування про те, що така дія неприпустима, оскільки спотворює реєстровані показники.
- У разі подальших 2-3 повторів такого ж способу протидії, необхідно нагадувати респонденту про неприпустимість такої дії.
- У разі продовження такого ж способу протидії, необхідно повідомити респондента про те, що будь-яка людина після 3-4 нагадувань в змозі узяти під контроль те, що забороняється. Далі потрібно повідомити, що ця дія вже може розцінюватися тільки, як умисна протидія. Потім потрібно перерахувати декілька аналогічних способів протидії, які також не варто респонденту застосовувати.
- На завершення потрібно повідомити, що якщо така дія буде зафіксована знову, то процедура дослідження буде перервана, а у висновку буде написано «внаслідок умисної протидії». За умови відсутності таких повторень в подальшому, у висновку не буде згадано про спроби протидії.

24. Принципи аналізу і ухвалення рішення за результатами ПФДП (третій етап)

24.1. Аналіз результатів ПФДП проводиться у формі:

- Попередньої оцінки реакцій респондента безпосередньо у ході проведення процедури дослідження або після її завершення;
- Якісно-кількісної обробки результатів.

Попередня оцінка здійснюється без кількісної обробки даних, а тільки візуально за ступенем відносної вираженості фізіологічних реакцій. Така експрес-оцінка є орієнтиром для вибору тактики подальшого проведення дослідження та/або заключної співбесіди з респондентом. Попередня оцінка не може використовуватися для винесення остаточного судження поліграфологом за результатами ПФДП. Якісно-кількісна обробка результатів ПФДП зазвичай займає кілька годин і проводиться в кілька етапів:

- Загальний огляд та оцінка якості поліграм;
- Виокремлення та вимірювання фізіологічних реакцій;
- Ранжування реакцій, математична обробка даних.

24.2. Загальний огляд поліграм проводиться з метою оцінки їх придатності до аналізу, визначення якості запису та наявності артефактів, а також для загальної оцінки психофізіологічного стану респондента під час проведення процедури дослідження. Першочерговими є показники реєстраційних каналів високого рівня достовірності.

24.2.1. Показання електро-шкірної активності

24.2.1.1. "Динамічний" показник (реактограма ШГР).

Низька ШГР-реактивність може вказувати на:

- Високий рівень психоемоційного напруження респондента, який межує з позамежним гальмуванням (при "шкірному опорі" менш 50к);
- Низький рівень психоемоційної напруги респондента, що межує з втомою (при "шкірному опорі" більш 250к).

Когнітивна активність респондента вважається високою в тому випадку, коли:

- Кількість "асоціативних" ШГР-реакцій за більшістю стимулів тесту становить більше 3 шт.;
- Амплітуда "асоціативних" реакцій за більшістю стимулів тесту порівнянна або перевищує ШГР-реакцію.

ШГР-реактивність, корелююча з показниками респіраторної активності (ШГР в такт з диханням), свідчить про підвищений рівень психоемоційної напруги, що супроводжується підвищеним тонусом мускулатури дихальних шляхів, або про концентрацію уваги респондента (мимовільному або навмисному) на ритмі свого дихання.

ШГР-реактивність, корелююча з показниками серцево-судинної активності (ШГР в такт з серцебиттям), свідчить про надмірний рівень натягу кріплення датчика ШГР або про набряклість рук респондента.

Позитивна частина хвилі ШГР (вище ізолінії) з гострокутними переходами, свідчить про підвищений внутрішньочерепний (внутріочний) тиск у респондента.

Вираженість негативної частини хвилі ШГР (нижче ізолінії) свідчить про функціональний потенціал організму респондента (запас сил для проведення дослідження).

Гіперреактивність (початок ШГР-реакції до закінчення формулювання стимульної частини питання) свідчить про високий ступінь значущості питання для респондента (активацію випереджаючого прогнозування).

24.2.1.2. "Статичний" показник (шкірний опір)

Надмірно активне підвищення рівня ШО (більше 7-8к від питання до питання) може бути викликано:

- Умисною психологічною протидією респондента (розтотоження);

- Мимовільною психологічною протидією респондента (байдужістю);
- Наслідком прийому респондентом седативних препаратів (транквілізаторів, снодійних);
- Наслідком абстинентного синдрому після алкогольного, наркотичного сп'яніння.

Надмірно активне зниження рівня ШО (до 20-30к від питання до питання) може бути викликано:

- Умисною психологічною протидією респондента (фокусуванням, концентрацією);
- Мимовільною психологічною протидією респондента (тривожністю, недовірою);
- Наслідком прийому респондентом психоактивних препаратів (стимулятори, допінги, енергетики).

Незмінний рівень ШО (без зміни показань від питання до питання) може бути викликаний високим рівнем ситуативної значущості теми/питання дослідження для респондента.

24.2.2. Показання периферичної серцево-судинної активності

Хвилі 2-го порядку (кореляція ізолінії плетізограми в такт з диханням) можуть бути викликані підвищеним рівнем психоемоційної напруги респондента (занепокоєнням, сумнівами, хвилюванням).

Звуження амплітуди плетізограми від питання до питання також може бути викликано підвищеним рівнем психоемоційної напруги респондента.

Розширення амплітуди плетізограми від питання до питання може бути викликано зниженням рівня психоемоційної напруги респондента.

Різке і короткочасне (1-3 циклу) збільшення амплітуди плетізограми може бути викликано:

- Прихованим (не відчутним) приступом болю у респондента (наприклад, при гастриті, коліті);
- Умисною протидією або неусвідомлюваним артефактом (рухом пальця).

Різке і тривале (3 і більше циклів) значне збільшення амплітуди плетізограми може бути викликано явним приступом болю у респондента (наприклад, виразкова хвороба).

Положення дикротичного зубця в нижній третині дикроти або наявність двох дикротичних зубців може бути викликано нейротоксичним впливом на організм респондента внаслідок абстинентного синдрому або прийому фармакологічних препаратів.

24.2.3. Показання респіраторної активності

Неоднорідність амплітуди дихальних циклів без пред'явлення стимулів може бути викликана підвищеним рівнем психоемоційної напруги респондента (тривожність, недовірливість).

Затримки дихання на вдиху чи на видиху викликані, як правило, несвідомим самоконтролем респондента.

Затримки дихання на вдиху і на видиху (т.зв. "контрольоване" дихання), як правило, викликані умисною протидією респондента.

Низької інтенсивності вдих перед відповіддю може бути викликаний природною потребою респондента наповнити легені повітрям, щоб відповісти на виході.

Різкий вдих безпосередньо перед відповіддю або різкий видих в ході відповіді може бути викликаний умисною протидією респондента.

Тривалі (більше 2-3 секунд) затримки дихання можуть бути викликані природним бажанням респондента нормалізувати свій психоемоційний стан.

Періодичні різкі вдихи і видихи в ході запису реакцій можуть бути викликані природним бажанням респондента компенсувати дефіцит кисню, що виник в організмі.

24.3. Виокремлення, вимірювання психофізіологічних реакцій може здійснюватися як експертно (вручну), так і з використанням комп'ютерних програм (автоматично). Основу обробки становить кількісна оцінка реакцій, що є гарним захистом від можливого впливу на кінцевий результат непередбачуваних упереджень і суб'єктивізму поліграфолога, так як зменшує вплив сторонніх чинників на процес прийняття рішення.

Виокремлення, вимірювання реакцій проводиться за кожним реєстрованим фізіологічним показником окремо і незалежно від наявності реакцій за іншими показниками. До оцінки реакцій на конкретні питання можна приступати тільки після того, як поліграфолог переконається у відсутності ознак протидії з боку респондента і відсутності артефактів.

24.3.1. Рекомендується використовувати такі критерії оцінки зареєстрованих фізіологічних реакцій:

24.3.1.1. За початок реакції приймаються зміни у фізіологічних показниках, які настають у період від початку озвучування поліграфологом стимульної частини питання і до 3 секунд після відповіді респондента. Зміни фізіологічних показників за межами цієї області, т.зв. зони початку реагування, відповідними реакціями на пред'явлений стимул не вважаються.

24.3.1.2. Критерії реакції електро-шкірної активності.

а) "Динамічний" показник (шкірно-гальванічна реакція):

- ШГР-реакція по вертикалі вимірюється в міліметрах від вихідного рівня (ізолінії) безпосередньо перед пред'явленням питання до найбільшої величини сигналу;
- ШГР-реакція по горизонталі вимірюється в міліметрах від вихідного рівня безпосередньо перед пред'явленням питання до ізолінії після закінчення реагування;
- Реакція може бути множинною (поліфазною), тобто мати кілька піків, як на вершині, так і на висхідній і/або низхідній частини кривої. При цьому слід розрізняти поліфазні реакції від "нашарування" асоціативних реакцій, які не враховуються при аналізі реакцій.

б) "Статичний" показник (шкірний опір):

- Збільшення показника ШО у порівнянні зі значенням ШО в попередньому питанні свідчить про низький рівень значущості стимулу;
- Зменшення показника ШО у порівнянні зі значенням ШО в попередньому питанні свідчить про високий рівень значущості стимулу;
- Незмінність показника ШО у порівнянні зі значенням ШО в попередньому питанні свідчить про середній рівень значущості стимулу.

в) Взаємозв'язок реактивності ШГР і ШО:

- Реакціям ШГР і ШО властива обернено пропорційна залежність (чим вище амплітуда ШГР, тим менше значення ШО);
- Випадки, коли низька амплітуда ШГР супроводжується зниженням значень ШО, слід розцінювати як артефакт;
- Випадки, коли висока амплітуда ШГР супроводжується підвищенням значень ШО, слід розцінювати як низький рівень значущості стимулу.

24.3.1.3. Критерії реакції респіраторної активності:

- Зменшення амплітуди дихальної кривої вимірюється в міліметрах як різниця між амплітудою першого повного вдиху після відповіді респондента і амплітудою останнього повного вдиху при початку формулювання стимульної частини питання;

- Збільшення періоду дихання - різниця в міліметрах (по горизонталі) між тривалістю першого повного дихального циклу після відповіді респондента і останнього повного дихального циклу при початку формулювання стимульної частини питання;

- Зменшення глибини вдиху - різниця в міліметрах між мінімальним значенням сигналу в 15-ти секундному інтервалі після відповіді респондента і тим же параметром при початку формулювання стимульної частини питання.

24.3.1.4. Критерії реакції периферичної серцево-судинної активності (плетізограма):

- Зменшення амплітуди плетізограми - різниця в міліметрах між амплітудою сигналу в момент пред'явлення стимульної частини питання та її мінімальним значенням в інтервалі 3-8 секунд після питання;

- Збільшення рівня ізолінії діастолі (дікроти) - різниця в міліметрах між максимальним значенням діастолічного (дікротичного) рівня в інтервалі 3-8 секунд після початку запису реакції та його значенням на початку пред'явлення стимульної частини питання;

- Зменшення частоти пульсу - різниця в міліметрах між максимальним і мінімальним значенням частоти пульсу в 15-ти секундному інтервалі запису реакції.

24.3.1.5. В якості рухової, акустичної активності розглядається поява збурень у зазвичай стабільному сигналі, що реєструється датчиками тремору, мікрофона відповідно.

24.3.2. Вимірювання реакцій за допомогою комп'ютерних програм здійснюється за вказаними вище критеріями, але у відносних одиницях - залежно від використовуваної системи перетворення фізіологічних сигналів.

24.3.3. Застосування програм ручної обробки, як правило, обмежує можливості використання поліграфологом алгоритмів статистичного порівняння. Комп'ютер може через дуже малі проміжки часу проводити цілий ряд різних імовірнісних аналізів, які в якості вихідних даних використовують більш точно виміряні показники, ніж поліграфолог може зробити це вручну. Таким чином, поліграфологові належить вибирати між показниками, наданими комп'ютером, і результатами, які отримані після ручної обробки поліграми. При якісному зніманні фізіологічних параметрів точність комп'ютерного прогнозу буде, як правило, набагато перевершувати дані, отримані оператором вручну. Тому в комп'ютерних поліграфічних системах стали широко використовуватися автоматизовані способи обробки психофізіологічної інформації. Однак вказувати у висновку результати автоматизованого обрахунку допустимо тільки в тих випадках, коли виробник програмного забезпечення офіційно використовує загальновідомі математичні алгоритми (неприпустиме використання непатентованих алгоритмів), за якими проводиться обробка результатів дослідження.

24.4. Ранжування реакцій за величиною відносно одна одної здійснюється у відповідності з вимогами та специфікою методик, що використовуються у ході дослідження із застосуванням поліграфа. Ця процедура так само, як і вимірювання реакцій, здійснюється послідовно за кожним фізіологічним показником і за кожним пред'явленням питання окремо.

24.4.1. У разі використання МКП ранжування проводиться на основі зіставлення реакцій на сусідні пари питань однієї зони (контрольне/перевірочне). В залежності від

вираженості реакцій може використовуватися 3-х, 5-ти, 7-бальна система ранжирування. Обране для конкретної пари питань значення рангу відображає диференціальну реактивність респондента, так як характеризується не тільки величиною, але й спрямованістю.

При використанні 5-бальної системи ранжирування застосовуються наступні критерії встановлення рангу реакції (пара контрольне/перевірочне питання):

- "-2" - реакція на перевірочне питання значно більше реакції на контрольне;
- "-1" - реакція на перевірочне питання ненабагато більше реакції на контрольне;
- "0" - реакції на перевірочне і контрольне питання приблизно однакові;
- "+1" - реакція на перевірочне питання дещо менше реакції на контрольне;
- "+2" - реакція на перевірочне питання значно менше реакції на контрольне.

Величина реакції визначається як абсолютною величиною вимірюваних параметрів, так і їх кількістю, залученою у процес реагування.

При використанні 7-бальної системи ранжирування градація величини реакції є більш детальною: "значно більше" ("+3", "-3"), "більше" ("+2", "-2"), "трохи більше" ("+1", "-1"), "немає відмінностей" ("0").

Примітка

В останні роки все більше поліграфологів в своїй роботі використовують 3-бальну систему, вважаючи її більш раціональною. Такий практичний підхід обґрунтовується тим, що застосування таких оціночних критеріїв як "значно" та/або "трохи" не допустимо, так як є наслідком суб'єктивного трактування спеціаліста.

24.4.2. У разі використання МНПП застосовується така ж система ранжирування, як і для МКП, за винятком того, що за основу порівняння в парі беруться реакції на перевірочне питання, яке викликав мінімальну реакцію серед перевірочних питань в цілому за тестом. Порівняння реакцій потім проводиться для будь-якого цікавить перевірочного питання.

24.4.3. У разі використання МВП ранжування реакцій здійснюється в межах низки варіантів на кожне питання. Критерій присвоєння рангів наступний: найбільш вираженій реакції у рядку присвоюється "ранг 1", другій за величиною - "ранг 2", наступній (по спадній) - "3" і т. д. Таким чином, мінімальній реакції присвоюється найбільший ранг.

При використанні комп'ютерних програм ця процедура здійснюється автоматично на основі об'єктивних кількісних критеріїв відмінності реакцій. Отримані в результаті експертної оцінки значення рангів можуть бути введені в комп'ютер (у певній послідовності, передбачуваній відповідною програмою математичної обробки даних) і піддані подальшій обробці.

24.5. Аналіз результатів і прийняття рішення оптимально проводити з урахуванням динаміки зміни статичного показника (наприклад, шкірного опору):

- В якості базових критеріїв оптимально брати три динамічних показника: електро-шкірну активність (ШГР), периферичну серцево-судинну активність (ФПП та/або ППГ), дихальну активність (ВДХ і НДХ) і, як мінімум, один статичний показник - електро-шкірну активність (шкірний опір).

- Шкірний опір як статичний показник фізіологічного реагування повинен пред'являтися в абсолютних цифрових значеннях.

- Додавання шкірного опору (ШО) в перелік базових критеріїв дозволяє проводити як "самостійний", так і порівняльний аналіз фізіологічного реагування.

– Під "самостійним" розуміється аналіз зміни рівня шкірного опору в порівнянні з рівнем реагування на попереднє питання.

– Збільшення цифрових значень шкірного опору свідчить про низький ступінь значущості стимулу (амплітуда реактограм повинна бути низького рівня), що може інтерпретуватися як підтвердження інформації.

Примітка

При відсутності ситуаційно значимих стимулів рівень шкірного опору повинен збільшуватися (відбувається поступове випаровування рідкої частини поту з шкірної поверхні).

– Зменшення цифрових значень шкірного опору свідчить про високу міру значущості стимулу (амплітуда реактограм має бути високого рівня), що може інтерпретуватися як приховання інформації. У разі, коли пред'являється питання, на яке респонденту немає смислу брехати, зменшення цифрових значень шкірного опору інтерпретується як «емоційна правда».

– Відсутність зміни цифрових значень шкірного опору свідчить про середню міру значущості стимулу (амплітуда реактограм має бути середнього рівня), що може інтерпретуватися як «під питанням».

– За таким принципом аналізуються як перевіірочні, так і контрольні питання, а отже, цей принцип інтерпретації застосовний при аналізі усіх методів ПФДП.

– У разі відсутності в тесті (блоці питань) контрольних питань (МВП, МНПП), ухвалення рішення за мірою значущості перевіірочного питання є не суб'єктивним, а об'єктивно аргументованим.

– У разі наявності в тесті (блоці питань) контрольних питань (МКП), аналіз результатів і ухвалення рішення здійснюється в три етапи (на відміну від традиційного підходу, при якому існує тільки один етап порівняльного аналізу реагування на перевіірочні і контрольні питання). По-перше, робиться самостійний аналіз реагування на перевіірочне питання. По-друге, робиться самостійний аналіз реагування на контрольне питання. І тільки після цього (по-третє) робиться порівняльний аналіз реагування на перевіірочне і контрольне питання.

– У разі, коли результат одного з етапів аналізу не співпадає з двома іншими, - приймається рішення про «невизначений результат» (умовно «під питанням»).

– Підсумковий результат за всім дослідженням також приймається на основі динаміки зміни рівня шкірного опору. Для цього результати аналізу усіх перевіірочних питань дослідження розподіляються на три групи: «приховання» (зі зниженням ШО), «підтвердження» (зі збільшенням ШО), «під питанням» (без зміни ШО). Група «Під питанням» підсумовується з тією групою, в якій кількість результатів більша. Наприклад, «приховання» - 27, «підтвердження» - 9, «під питанням» - 4. Підсумовується результат груп «приховання» і «під питанням» ($27+4=31$). Далі способом пропорції вираховується відсоток достовірності результату дослідження ($(31 \times 100) : 40 = 77,5\%$).

– У випадках, коли підсумковий відсоток достовірності нижче 75%, бажано провести додаткове дослідження (на підставі аналізу вже проведеного дослідження). Додаткове дослідження бажано проводити наступного дня (у першій половині дня).

24.6. Рішення, прийняте поліграфологом, за результатами ПФДП, насамперед, повинно ґрунтуватися на даних об'єктивної якісно-кількісної обробки фізіологічних реакцій респондента. Отримавши відповідні дані, поліграфолог повинен:

– Оцінити стійкість реакцій на питання в різних пред'явленнях одного і того ж блоку питань, тесту, групи тестів, складених за однією темою.

– Проаналізувати реакції на предмет виключення ознак протидії процедури дослідження з боку респондента.

– Оцінити відповідність висновків іншій наявній у розпорядженні поліграфолога інформації, яка стосується особистості респондента і ситуації, що послужила приводом для проведення ПФДП;

– Проаналізувати ймовірність прояву реакцій на питання замовника з інших причин, не пов'язаних з умисним приховуванням інформації респондентом.

Крім того, поліграфологові необхідно мати на увазі наступне:

– Помилковонегативний висновок може бути зроблений внаслідок кваліфікованої протидії з боку респондента.

– Хибнопозитивні помилки, як показує багаторічний досвід застосування поліграфа, позитивно корелюють із низкою соціально-психологічних рис респондента: хорошою освітою, походженням із середніх соціальних верств, занепокоєнням за свою репутацію, хворобливою реакцією на висунуті обвинувачення тощо.

25. Складання заключення дослідження

25.1. Висновок поліграфолога можливий у двох форматах: розгорнутому і скороченому. Розгорнутий формат висновку повинен складатися з наступних обов'язкових пунктів та у послідовності, викладеній нижче :

- Дата (початку і закінчення).
- Відомості про поліграфолога (п.і.б., базова освіта, номер і дата видачі сертифікату про спеціалізацію, досвід практичної роботи поліграфологом).
- Підстава для проведення ПФДП (замовлення фізичної або юридичної особи, постанова слідчого зі вказівкою п.і.б.).
- Відомості про респондента (п.і.б. повністю, дата народження).
- Розділ 1. «Питання, поставлені для вирішення ПФДП» (мета дослідження).
- Розділ 2. «Загальні питання організації і проведення ПФДП» (вказати, що респондент заявив про своє бажання пройти дослідження, що він особисто підтвердив, підписавши свою заяву про добровільну згоду).
- Розділ 3. «Дослідження: Об'єкт і Предмет. Наукові основи. Використане обладнання і методики».
- Пункт 3.1. (вказати, що є об'єктом, предметом і метою дослідження).
- Пункт 3.2. (вказати наукове обґрунтування ПФДП).
- Пункт 3.3. (вказати місце, час, умови при яких респондент давав свої письмові пояснення по фабулі події, а також перелік питань, на які він давав відповіді).
- Пункт 3.4. (вказати: місце проведення ПФДП з деталізацією до номера кабінету; час проведення ПФДП з точністю до хвилини; умови проведення ПФДП; період часу, витрачений на аналіз результату ПФДП; час надання результату ПФДП).
- Пункт 3.5. (вказати про мету і зміст попередньої бесіди - співбесіди з респондентом).
- Пункт 3.6. (вказати модель поліграфа, його серійний номер, програмне забезпечення, усі види комп'ютерної, друкарської, відео, аудіо техніки, яка застосовувалася в ході ПФД).

- Пункт 3.7. (вказати перелік датчиків поліграфа і ПФ показників респондента, які реєструвалися в ході проведення ПФДП).
- Пункт 3.8. (вказати перелік категорій питань, які пред'являлися респонденту в ході ПФДП, а також розписати їх функціональне призначення).
- Пункт 3.9. (вказати специфіку методу контрольних питань і принципи порівняльного аналізу).
- Пункт 3.10. (вказати специфіку методу нейтрально-перевірочних питань і принципи порівняльного аналізу).
- Пункт 3.11. (вказати специфіку методу виявлення приховуваної інформації та принципи порівняльного аналізу);
- Пункт 3.12. (вказати специфіку методу комбінування методичних прийомів і принципи порівняльного аналізу);
- Пункт 3.13. (вказати варіанти допустимих відповідей респондента; кратність пред'явлення перевірочних питань в ході ПФДП);
- Пункт 3.14. (розписати індивідуальну специфіку реагування респондента на контрольні й перевірочні питання дослідження).

25.2. Розділ 4. «Хід і результати дослідження».

- Вказати манеру поведінки респондента в ході проведення ПФДП; за допомогою якого поліграфа і якого ПО були зафіксовані реактограми дослідження.
- Вказати перелік поставлених питань і отриманих відповідей, зі вказівкою приховання або підтвердження інформації, на які були зафіксовані достовірні реакції;
- Розписати в додатку пояснюючу інформацію про категорії питань, виділених різними видами шрифтів.

25.3. Розділ 5. «ВИСНОВКИ»

- Вказати, що висновки за результатами проведеного ПФДП сформовані на підставі отриманих фізіологічних реакцій і носять імовірнісний характер.
- Охарактеризувати поведінкові особливості респондента в ході проведення ПФДП, а також спроби протидії процедурі дослідження (у разі їх наявності).
- Охарактеризувати динаміку стану респондента в ході проведення ПФДП.
- Зробити висновок з кожного питання, поставленого у завданні ПФДП (див. Розділ 1.).
- Обґрунтувати висновок за кожним із питань, поставлених у завданні ПФДП. Обґрунтуванням є інтерпретація реакцій і відповідей, отриманих на відповідні питання дослідження (див. Розділ 4).

25.4. Додаток 1. «Перелік усіх тестів і усіх питань ПФДП» (вказати усі питання дослідження в порядку і позначеннях категорій, що відповідають ПО поліграфа).

25.5. Додаток 2. «Аудіовідеозапис процедури ПФДП».

26. Зберігання і використання результатів ПФДП із застосуванням поліграфа

26.1. Інформація, викладена в завданні на проведення дослідження, в заяві про добровільну згоду на участь в проведенні дослідження, у висновках, а також та, що міститься на носіях аудіовідеозапису, належить до категорії конфіденційної.

26.2. Порядок обліку, зберігання, використання і знищення висновків, складених за результатами ПФД із застосуванням поліграфа, інших документів і носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, здійснюється відповідно до чинного законодавства.

26.3. Висновки про результати дослідження, заяви про добровільну згоду, а також носії аудіовідеозапису зберігаються у поліграфолога не менше трьох років і знищуються в порядку, встановленому законодавством. Респондент має доступ до усіх перерахованих матеріалів впродовж усього терміну їх зберігання.

26.5. Будь-які інші можливі матеріали, які використовувалися для проведення ПФДП (графіки, діаграми, чернетки) не накопичуються на будь-яких видах носіїв, а відразу знищуються.

27. Висновок

Порядок проведення ПФДП, що містяться в представленому посібнику, в цілому, охоплюють усі етапи організації дослідження з урахуванням необхідності вирішення питань, які найчастіше виникають на практиці.

Далеко не всі деталі і професійні нюанси роботи поліграфолога знайшли своє відображення в посібнику, оскільки при його підготовці ставилися завдання як до узагальнення матеріалу для осіб, які освоюють новий вид професійної діяльності, так і завдання із уніфікації методичних рекомендацій з проведення ПФДП незалежно від того, ким і на якій підставі воно було ініційоване, ким і відносно кого проводиться.

Авторський колектив сподівається, що представлений посібник, узагальнюючий багаторічний досвід використання поліграфа в Україні, буде затребуваний спеціалістами-поліграфологами державних і комерційних структур, а також усіма, хто зацікавлений у розвитку вітчизняної поліграфології.

28. Література

Абдрашитов Ф. С., Хисамов Э. Н. (2002) «Опережающее возбуждение или сущность прогноза», изд-во БГПУ;

Агафонов А. Ю. (2006) «Феномен осознания в когнитивной деятельности», изд-во «СамГУ»;

Агафонов А. Ю., Карпинская В. Ю. (2010) «Помогает ли подсказка, если она не осознается? Результаты исследования прайминг-эффектов», Известия Самарского научного центра РАН №3;

Азарова Н. Ю., Жирнов С. И., Корочкин Б. П. (2013-2014) «Обзор методик полиграфных проверок США», изд-во ЦППФ Коровина;

Александров Ю. И. (2003) «Введение в системную психофизиологию», из книги «Психология XXI века»;

Бассин Ф. П. (1968) «Проблема бессознательного (о неосознаваемых формах высшей нервной деятельности)», изд-во «Медицина»;

Варламов В. А., Варламов Г. В. (2000) «Психофизиология полиграфных проверок», изд-во «ООО Просвещение-Юг»;

Величковский Б. М. (2006) «Когнитивная наука. Основы психологии познания», изд-во «Смысл»;

- Виноградова О. С. (1961) «Ориентировочный рефлекс и его нейрофизиологические механизмы», Москва;
- Гусев А. Н. (2007) «Общая психология. Ощущение и восприятие», ИЦ «Академия»;
- Данилова Н. Н., Крылова А. Л. (2005) «Физиология высшей нервной деятельности», изд-во «Феникс»;
- Еникеев М. И. (2005) «Юридическая психология», изд-во «Норма»;
- Зинченко Т. П. (2000) «Когнитивная и прикладная психология», изд-во НПО «МОДЭК»;
- Зоткин Н. В. (2006) «Деятельностный подход к феномену психологической защиты», Известия Самарского научного центра РАН, выпуск: Актуальные проблемы психологии. № 4;
- Иваницкий А.М., Стрелец В.Б., Корсаков И.А. (1984) «Информационные процессы мозга и психическая деятельность», изд-во «Наука»;
- Ильин Е. П. (2005) «Психофизиология состояний человека», изд-во «Питер»;
- К.Прибрам (1975) «ЯЗЫКИ МОЗГА Экспериментальные парадоксы и принципы нейропсихологии», Издательство «Прогресс»;
- Костандов Э. А. (1987) «Функциональная асимметрия больших полушарий и система организации памяти», изд-во «Наука»;
- Костандов Э. А. (1983) «Функциональная асимметрия полушарий мозга и неосознаваемое восприятие», изд-во «Медицина»;
- Костандов Э. А. (2004) «Психофизиология сознания и бессознательного», изд-во «Питер»;
- Кочубей Б.И. (1979) «Об определении понятия ориентировочной реакции у человека», Вопросы психологии, № 3. С. 35-44;
- Кроль В. М. (2003) «Психофизиология человека», изд-во «Питер»;
- Лурия А. Р. (1976) «Нейрофизиология памяти», изд-во «Педагогика»;
- Марютина Т. М., Ермолаев О.Ю. (2001) «Введение в психофизиологию», Изд-во «Флинта»;
- Несмелова Н. Н. (2005) «Использование методов многомерной статистики для разграничения ориентировочно-исследовательской и оборонительной реакций человека», Доклады ТУСУРа, № 3;
- Николаенко Н. Н., Иванов О. В., Афанасьев С. В., Егоров А. Ю. (2000) «Роль левого полушария в оценке эмоциональной значимости слов» ДАН, Т.372. N 5;
- Павлова И. В. (2001) «Функциональная асимметрия мозга при мотивационных и эмоциональных состояниях» (диссертация);
- Петренко В. Ф. (2005) «Основы психосемантики», изд-во «Питер»;
- Ротенберг В. С. (2001) «Сновидения, гипноз и деятельность мозга», ЦГЛ «РОН»;
- Сергин В. Я., Ябанжи Г. Г. (2004) «Системная организация восприятия», Вестник ДВО РАН № 3;
- Сергин В. Я. (2011) «Сознание и мышление: нейробиологические механизмы», Психологический журнал МУПОЧ №2;
- Соколов Е. Н., Станкус А. И. (1982) «Типы психофизиологических реакций на информационную нагрузку» Вильнюс;

Судаков К. В. (1995) «Мотивация и подкрепление в системных механизмах поведения: динамические энграммы подкрепления», Журнал высшей нервной деятельности;

Шишкова Н. Р. (2004) «Психофизиологическая оценка уровня стресса», (автореферат);

Фаликман М. В., Койфман А. Я. (2005) «Виды прайминга в исследованиях восприятия и перцептивного внимания» Вестник Московского университета (серия 14) Психология №3;

Ken Wilber (1997) «An integral theory of consciousness», Journal of Consciousness Studies, 4;

Matte J. A. (2012) «Forensic Psychophysiology Using the Polygraph», GAM Publications, Wliamsville;

Frank E. Poletti (2002) « Plato's vowels: how the alphabet Influenced the evolution of consciousness», World futures, 58: 101–116.